

0
R1

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARY

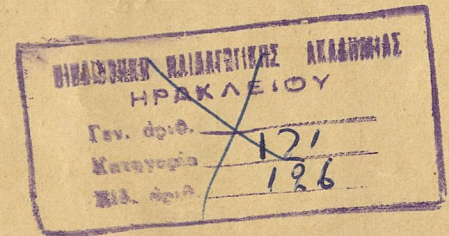
Θ. Ι. ΚΑΣΤΑΝΟΥ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΜΙΑ ΤΕΤΡΑΩΡΗ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ Θ. Ι. ΚΑΣΤΑΝΟΥ
ΣΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΠΟΥ
ΓΙΝΗΚΕ ΣΤΗ ΦΛΩΡΙΝΑ ΤΩΝ ΙΟΥΝΗ ΤΟΥ 1931

ΤΥΠΟΙΣ
Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Ι

Κάθε αντίτυπο υπογράφεται από το συγγραφέα.

ΤΟ ΧΑΡΙΖΩ
ΣΕ ΟΣΟΥΣ ΠΟΝΟΥΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΠΡΑΚΤΕΙΟΥ

Ἀριθ. αὔξ. 112

Κατηγ. 1. ΠΙΣΤΗΜΟΝΙΑ

Ὁ κ. Ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς περιφέρειας τῆς Φλώρινας εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ παρακαλέσῃ νὰ λάβω μέρος στὸ ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο τῶν δασκάλων τῆς περιφέρειας του, πὺν ὠρίστηκε νὰ γίνῃ στίς 21—22—23 τοῦ Ἰούνη.

Τὰ θέματα πὺν θὰ ἀπασχολοῦσαν τὸ συνέδριο ἦταν τρία, τὰ παρακάτω :

1ο. Ποιὸς πρέπει νὰναὶ ὁ δάσκαλος μέσα κι' ἔξω ἀπ' τὸ σχολεῖο; Ποιὰ τὰ προσόντα του;

2ο. Μὰς ἱκανοποιεῖ τὸ σημερινὸ σχολεῖο μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐργασίας του; Ἄν ὄχι, τί πρέπει νὰ γίνῃ;

3ο. Σχέσεις κοινωνίας καὶ σχολείου.

Τὴν εἰσήγηση πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα ἀνάλαβαν νὰ κάμουν διάφοροι δάσκαλοι τῆς περιφέρειας.

Στίς 21 τοῦ Ἰούνη, ἡμέρα Κυριακὴ καὶ ὥρα 11 π. μ. γίνετο ἡ ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου ἀπὸ τὸν κ. Νομάρχη τῆς περιφέρειας. Ὑστερα ἀπὸ τὸν κ. Νομάρχη, ὁ κ. Ἄγγελος Γιούρτσος μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ἐπιστημονικὴ ἀκριβολογία, ἐτόνισε τὴ μεγάλη σημασία τῶν δασκαλικῶν συνεδρίων, ἐχάραξε ἕνα πλαίσιο γιὰ τὸ κάθε ζήτημα, τονίζοντας τὴ μεγάλη σημασία πὺν ἔχουν καὶ τὰ τρία μαζί γιὰ τὴ ζωὴ μας.

Τὸ ἀπόγεμα γίνετο ἀρκετὰ πετυχημένα ἀπὸ μερικοὺς δασκάλους εἰσήγηση πάνω στὸ 1ο θέμα πὺν τὴν ἀκολούθησε πλατεῖα καὶ ἐξονυχιστικὴ συζήτηση.

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἀπόγεμα, μπροστὰ σὲ πολυάριθμο ἀκροατήριον δασκάλων καὶ ἐπιστημονικοῦ καθὼς καὶ ἐμπορικοῦ κό-

σμου, πού ἐπίτηδες εἶχε προσκληθῆ, ὁ κ. Ἐπιθεωρητῆς μου δίνει τὸ λόγο καὶ τὸν συνοδεύει μὲ κολακευτικὰ λόγια.

Τὴν ὁμιλία μου αὐτὴ τιμᾶ καὶ ὁ Σεβασμιώτατος Δεσπότης Φλώρινας.

Κυρίες καὶ κύριοι,

Θεωρῶ μεγάλη μου τιμὴ πού μου δόθηκε ἡ σημερινὴ εὐκαιρία καὶ προφορικά, μπροστὰ σὲ ὅλους τοὺς κ. κ. ἐκπαιδευτικούς λειτουργοὺς τῆς περιφέρειας τῆς Φλώρινας καὶ στὴν ἀξιότιμη κοινωρία της, νὰ ἀναπτύξω ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀξιόλογες ἰδέες τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης, πού συνταράζουν ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια τὸ ἐκπαιδευτικό μας οἰκοδόμημα καὶ δημιουργοῦν μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀνατροπὴ τοῦ σχολείου, πού ἐμόρφωσε ἑκατοντάδες χρόνια τόσες γενιές καὶ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Γι' αὐτὸ δημοσίᾳ εὐχαριστῶ τὸν καλὸ μου φίλο κ. Ἐπιθεωρητὴ τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς περιφέρειας Φλώρινας.

Ὁ κ. Ἐπιθεωρητῆς εἶναι ἄξιος ὄχι τῶν συνειδησμένων τυπικῶν συγχαρητηρίων, ἀλλὰ τέτοιων, πού βγαίνουν ἀπὸ τὴν καρδιά ὅσων ἀληθινὰ πονοῦν τὸν τόπο τους καὶ πού γιὰ κύριο σκοπὸ τῆς ζωῆς τους ἔχουν θέσει τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς πατρίδας μας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωρίας. Γιατὶ στὸ σημερινὸ ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο δὲν ἀκούονται σκέψεις καὶ δὲ γίνονται ἀτέλειωτες συζητήσεις πάνω σὲ λεπτομερειακὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς καὶ τῆς σχολικῆς ἐργασίας, πού μὲ μικρὴ ἐπιχειρηματολογία παίρνουν καὶ τὴν Α καὶ τὴ Β λύση καὶ πού ἂν λυθοῦν ὀριστικὰ οὔτε κατὰ ἓνα βῆμα μᾶς πλησιάζουν στὴ λύση τῶν μεγάλων προβλημάτων, πού ἀπ' αὐτὰ ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωρίας. Πάνω στὸ τραπέζι τῆς ἀντικειμενικῆς λογικῆς ἔρευνας θὰμποῦν τὰ πιὸ βασικὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦν ἐντατικὰ τὴ σημερινὴ παιδαγωγικὴ, κοινωνιολογικὴ καὶ πολιτικὴ σκέψη καὶ φυσικά, καὶ τὸ σημερινὸ Ἑλληνα δάσκαλο.

Ἀπὸ τὴν πλατεῖα καὶ βαθειὰ ἐξονύχιση καὶ συζήτησή τους

δὲ θὰ σχηματιστοῦν μεγάλες μόνο ἀνησυχίες στὶς ψυχές μας, τῶν δασκάλων, πού συνειθίσαμε νὰ κινιοῦμαστε στὶς χαραγμένες γραμμές, μὰ θὰ διαφωτιστῆ καὶ μεγάλο μέρος τῆς κοινωρίας, πού μὲ μεγάλη μου εὐχαρίστηση βλέπω νὰ παρακολουθῆ μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον, πού γι' αὐτὸ τὴν εὐχαριστῶ, πού τόση ὅμως μεγάλη ἀντίδραση παρουσιάζει παντοῦ καὶ πάντα σὲ κάθε καινούργιο καὶ τολμηρό.

Ἔτσι, ἀγαπητοί μου κύριοι, δὲν ἀκούονται καὶ δὲ θ' ἀκουστοῦν στὸ συνέδριό σας, πού εἶναι τόσο δικό σας, ὅσο καὶ δικό μας τὰ συνειθισμένα καὶ τριμμένα θέματα : «Πῶς θὰ διδάξω Ἱστορία στὴν Δ' τάξη», οὔτε «Ποιὸς ὁ σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς Φυσιογνωσίας», οὔτε «πῶς θὰ μάθουμε τὰ παιδιὰ νὰ γράφουν ὀρθογραφικά», οὔτε «ποῖα ἢ σημασία τῶν ποιῶν», οὔτε, οὔτε, οὔτε!... Ἀπὸ τὴ θέση καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν προβλημάτων βγαίνει ξεκάθαρα πῶς θὰ χτυπηθῆ τὸ καρφὶ στὸ κεφάλι. Εἶναι ἀνάγκη, μὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ κρατηθοῦμε σὲ κάποια ἐπιφύλαξη ὅσον ἀφορᾷ τὴ λύση πού θὰ πάρουν τὰ προβλήματα. Παρηγοριέμαι ὅμως, κι' αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη τιμὴ στὸν κ. Ἐπιθεωρητὴ καὶ στὸ δάσκαλο τῆς Φλώρινας, γιατί αἰσθάνθηκαν βαθειὰ πῶς πρέπει νὰ ξεδιαλύνουν τὴ βαρεῖα καταχνιά, πού ὡς σήμερα μᾶς σκεπάζει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς, καὶ πῶς πρέπει ν' ἀντικρούσουν τὰ σοβαρὰ προβλήματα πιάνοντάς τα ἀπ' τὰ μαλλιά.

Εἶναι πολὺ γνωστὸ πῶς τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν λαῶν κινεῖ μιὰ ἔμφυτη τάση, ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξης, τῆς προόδου. Εἶναι ὅμως ἀκόμα γνωστὸ ἀπ' τὴ ψυχολογία τῶν λαῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα, πῶς κάθε ἄνθρωπος ἔχει μέσα του γιὰ βασικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς τὴ συντηρητικότητα. Δυσκολεύεται, ἴσως γιατί φοβᾶται τὸ ἄγνωστο, νὰ δεχτῆ καινούργιους τρόπους ζωῆς, μὲ κάποια ἐπιφύλαξη ἀντικρούζει κάθε καινούργια ἀλήθεια, κατὰ τρόπο πού προτιμᾷ νὰ μένη στὸ γνωστὸ μὰ σί-

γουρο τρόπο ζωής, παρὰ νὰ ριψοκινδυνέψη σὲ κᾶτι μελλοντικὸ ἄγνωστό του. Μπορεῖ καὶ σκληρὰ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ πάνω σὲ κάθε ἀντίληψη, πού τοῦ ἀπαιτεῖ νὰ μεταβάλλῃ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης του.

Πρέπει νὰ βαδίσουν μπροστὰ στὴν καινούργια ζωὴ, νὰ ἀγωνιστοῦν οἱ πρωτοπόροι ριψοκίνδυνοι, τὰ παλληκάρια τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ παρασύρουν ὕστερα μὲ εὐκολία πίσω τους τοὺς λαούς, ἀφοῦ πιά ἡ καινούργια ζωὴ θὰ παρουσιάσῃ τὴ βεβαιότητα καὶ τὴν ἀσφάλεια, ἀφοῦ θὰ φανῇ ξάστερα, πὼς ὁ καινούργιος τρόπος, ὅχι μόνο δὲν εἶναι ἀντίθετος, μὰ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀληθινὴν ζωὴ καὶ τὴν προόδό της.

Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὶς ιδέες: πρέπει νὰ ἀγωνιστοῦν, νὰ ὀριμάσουν καὶ νὰ δοκιμαστοῦν μὲ τὸ σοβαρὸ περιεχόμενό τους, γιὰ νὰ κλονίσουν τὰ θεμέλια κάθε ιδέας παλιᾶς. Ἔτσι μόνο θὰ κερδίσουν τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ νὰ φτάσουν ὁμως οἱ λαοὶ σ' αὐτὴν τὴ θέση, νὰ δεχτοῦν τὶς καινούργιες ιδέες καὶ ἀνάλογα μ' αὐτὲς νὰ καλλιεργήσουν τὴ σκέψη τους, πρέπει νὰ ὑπάρξουν οἱ τρελλοὶ πρωτοπόροι τῆς ιδέας, οἱ τολμηροὶ Χριστοί, Γαλλιλαῖοι, Παστέρ καὶ Λίντμπεργκ, ἐκεῖνοι πού ἄφοβα διαλαλοῦν τὴ μεγάλη ιδέα τους καὶ κάμνουν τὰ μεγάλα καὶ εὐγενικὰ πειράματα γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκεῖνοι πού ὕστερα ἀπὸ μεγάλες ἀνησυχίες ἐπαναστατοῦν μὲ τὸν ἑαυτό τους, κηρύττουν τὴν κοσμοσώστρα ιδέα τους, ἀδιαφορῶντας ὁλότελα ἂν θὰ πέσουν θύματα στὸ βωμὸ τῆς ιδεολογίας τους.

Θύματα βέβαια! Τολμήσετε ἂν ἀγαπᾶτε νὰ κλονίσετε τὴ πίστη πού ἔχει ὁ λαὸς γιὰ μερικὲς ἀντιλήψεις πάνω στὴ ζωὴ του, πού εἶναι δημιουργήματα πολλῶν ἑκατονταετηρίδων, πού παραδόθηκαν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ σὰν τὴν ἱερώτερη κληρονομιά καὶ πού σ' αὐτὲς πιστεύει μὲ τὴν ἀπεριόριστη βεβαιότητα πὼς δὲ μπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ κᾶτι τὸ διαφορετικόν. Τὸ λιγώτερο πού ἔχετε νὰ πάθετε εἶναι νὰ χαρακτηριστητῆ ἀνισόρροπος ἀπὸ τὸ λαὸ ἂν κατορθώσετε νὰ μὴν κλειστήτε στὸ φρενοκομεῖο ἢ στὴ φυλακὴ, νὰ σᾶς ἐλειονολογήσῃ καὶ νὰ σᾶς πῆ «κρίμα στὰ γράμ-

ματα» καὶ τὸ περίφημο «ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους θὰ χαλάσωμε».

Ἔτσι ἀντικρύζει ὁ λαὸς τὴν καινούργια ἄγνωστὴ του ζωὴ, τέτοια ἐχθρική στάση παίρνει ἐνάντια σὲ κάθε καινούργιο, σὲ κάθε τολμηρό. Αὐτὴ, βέβαια, δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ἀντίδραση καὶ μ' ὅλην τὴν συντηρητικὴ ἀντίληψη τοῦ λαοῦ, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ιδέα δὲ θὰ βρίσκαν καμμιά ἀνακοπὴ στὸ δρόμο τους, ἡ ἐξέλιξη θὰ βιάδιζε ὁλότιστα γραμμὴ, ἂν στὴ προόδου τὴ σημερινὴ δὲν παρουσιαζόταν ὄργανωμένη ἡ ἀντίδραση ἀπὸ τὴ διανόηση τῆ χτεσινῆ, πού δὲν ἔχει καθάρια τὰ μάτια τῆς ψυχῆς καὶ τὴ δύναμη νὰ παρακολουθῇ τὴ ζωὴ στὴν ἐξέλιξί της καὶ τὴν ιδέα στὴν πορεία της. Ἔτσι ἔχομε τὴν πολεμικὴ ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ διανόηση, πού μὲ περιφρόνηση καὶ εἰρωνικὸ μειδίαμα ἀντικρύζουν τὰ παλληκάρια τῆς ζωῆς καὶ τῆς ιδέας, δυσφημώντας, συκοφαντώντας καὶ βρίζοντάς τα μὲ τὰ περιφρονητικὰ χλευάσματα: «ἀνόητοι, ὄνειροπόλοι, οὐτοπιστές, ἀκόμα καὶ κομμουνιστές κλπ.» κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως θᾶλλεγαν καὶ εἶπαν οἱ διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, πού χαρακτηρίστηκε σὰν τὸ μεγαλύτερο ἐπαναστάτη ὅλων τῶν αἰῶνων, πού δίδαξε τὶς μεγαλύτερες ἠθικοκοινωνικὲς ἀλήθειες τῆς ἀγάπης, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀναγνώρισης καὶ ἀνύψωσης τοῦ ἀτόμου, γιὰ νὰ ἀναβῇ στὸ τέλος τὸν μικρὸ Γολγοθᾶ τοῦ μαρτυρίου του. Ὅπως θᾶλλεγαν καὶ εἶπαν οἱ διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βέρον γιὰ τὸ μεγάλο φαντασιόπληκτο, τὸν πατέρα τοῦ ἀερόπλοιου, τοῦ ὑποβρύχιου κλπ.

Ἡ συντηρητικὴ διανόηση φανατίζει τὸ λαὸ καὶ τοῦ ἀυξάνει τὴ συντηρητικότητα πού ἔχει ἔμφυτη μέσα του, τὸν κάμνει πολεμικώτερο κι' ἔτσι μποδίζει τὴν προόδου καὶ γενικὰ τὴν καλύτερη τῶν ὄρων τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν λαῶν. Ἄν θᾶταν πείσμα γεροντικὸ ἢ συμφέρο στὴ μέση θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δικαιολογήσῃ μιὰ τέτοια στάση. Συνειθίζουμε νὰ δεχόμεστε πὼς καινούργια ζωὴ καὶ καινούργιες ιδέες γεννιοῦνται μόνο σὲ νεανικὰ στήθια. Δυστυχῶς τὶς πὶὸ πολλὰς φορὲς, κι' αὐτὸ πού θὰ πῶ δὲν εἶναι τόσο τιμητικὸ γιὰ τὰ

νειάτα, συχνά στα γέρικα στήθια φυτρώνουν και γιγαντώνονται οι μεγάλες ιδέες. X

Γι' αυτό προοδεύομε άργά, γι' αυτό οι μορφές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μένουν γιά πολλές εκατονταετηρίδες ἀμετάβλητες· γι' αυτό ἀλλάζουν δύσκολα οι ἀντιλήψεις τῆς ζωῆς· γι' αυτό ὁ λαός μας μένει σταθερός και ἀκλόνητος στό τυπικό μέρος τῆς θρησκείας και παραγνωρίζοντας τὸ ἄφταστο και μεγάλο περιεχόμενο τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, τὴν ἠθικότητα και τὴν ἀγάπη στόν πλησίον, ξετρούπηκε σὲ βαθμὸ ἐπικίνδυνο γιά τὴν εὐημερία του. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ χρησιμοποιῆ ἀλέτρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου· γι' αὐτὸ στα σοβαρὰ ζητήματα τῆς ζωῆς, τοῦ ἀρέσει νὰ κάμνη ὅ,τι βρῆκε ἀπὸ τοὺς γονιούς του, ἐνῶ σὲ ἐπιπολαιότερα προσαρμόζεται πιὸ εὐκόλα· γι' αὐτὸ οἱ χωρικοὶ μας δυσπιστοῦν ἀκόμα στὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη και βάζουν πάνω στὶς πληγὲς καπνὸ και πολλές φορὲς χῶματα, γι' αὐτὸ προτιμοῦν στὶς ἀσθένειές τους τὸν παπᾶ ἀπὸ τὸ γιατρό· γι' αὐτὸ μὲ δυσπιστία ἀντικρύζουν τὰ πορίσματα τῆς γεωπονίας και τόσα ἄλλα πού δὲ μᾶς μένει καιρός νὰ τὰ ἀριθμήσωμε.

Γι' αὐτὸ και τὸ σχολεῖο μας στοὺς σκοπούς, στὴ μορφὴ και στόν τρόπο τῆς ἐργασίας του ἀρνεῖται νὰ δεχτῆ τὰ πορίσματα τῆς σημερινῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, μὰ σέρονεται ἐρημαιο τῶν παλιῶν παιδαγωγικῶν ἀντιλήψεων ἀνάμεσα στὴ ραγδαία ἐπιστημονικὴ πρόοδο, σὰν ἓνα ἐρειπωμένο σπίτι ἀνάμεσα στὰ παλάτια μεγαλούπολης, θῦμα τῆς συντηρητικότητας και τῆς μεγάλης διστακτικότητας τῆς κοινωνίας, τῆς μεγάλης ἀντίδρασης τῆς χτεσινῆς διανόησης, γιά βλάβη τοῦ ἀτόμου και γενικά τῆς φυλῆς μας.

Πολὺ δικαιολογημένα, ὕστερα ἀπ' αὐτὴ μου τὴν ἀπαισιόδοξη θέση, θὰ μποροῦσε νὰ μοῦ τεθῆ τὸ ἐρώτημα: Ὑπάρχει λοιπὸν τρόπος νὰ ξυπνήση ὁ λαός και νὰ λευτερωθῆ ἀπὸ τὴ σκλαβιά τῶν προλήψεων και τῶν παράλογων ἀντιλήψεων πού ἔχει γιά τὴ ζωὴ, νὰ ζήσει σὲ μιὰ καινούργια ἀληθινὴ ζωὴ πού νὰ ἐξυπηρετήση μ' αὐτὴν τὴν εὐτυχία του και νὰ τοῦ ἀφίναται

ἀνοιχτὸς ὁ δρόμος γιά κάθε πρόοδο; Μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ σκέψεις βγαλμένες ἀπὸ πλατεῖα και βαθειὰ παρατήρηση πάνω στὴ ζωὴ και στόν προορισμὸ τοῦ ἀτόμου και τῆς κοινωνίας, θὰ μπορέσω νὰ φτάσω στό πρόβλημα πού θάχω τὴν τιμὴ νὰ ἀναπτύξω μπροστά σας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν κοινωνικό. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τῆς κοινωνιολογίας δὲ χωρεῖ ἀμφισβήτηση. Γιατὶ και στὴ πιὸ πρωτόγονη βαθμίδα πολιτισμοῦ, ἄνδρας και γυναίκα ἀπὸ λόγους ἀναπαραγωγῆς και γιά τὴ διαίωσιση τοῦ γένους, μὲ τὴ μεγάλη αὐτὴ ὀρμὴ πού φύτευε ἢ φύση στόν ἄνθρωπο, ἀποτελοῦσαν μιὰ στενὴ κοινωνία πού οἱ δεσμοὶ τῆς κρατοῦσαν ὡς σὲ ἓνα χρονικὸ διάστημα ἀπογαλακτισμοῦ τοῦ βρέφους ἢ και λίγο ἀργότερα. Ἀλλὰ και σὲ πολλές ἄλλες περιπτώσεις τῆς ζωῆς, στὴν κατώτερη βαθμίδα πολιτισμοῦ, βρῖσκομε τὴν ἔνωση ἀνθρώπων πού ἔχουν ὄρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά, γιά μεγάλο ἢ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ζωῆς, ἐπίθεση κατὰ πάνω σὲ ἐχθρούς, γιά ἀρπαγὴ διαφόρων ὑλικῶν ζωῆς και γιά ἄμυνα ἐναντία σὲ πολλοὺς ἐχθρούς. Ἀκόμα και ὅταν χτυποῦν τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο μεγάλες συμφορὲς βλέπομε νὰ ξυπνᾶ μέσα του τὸ ἔνστικτο τῆς κοινωνικότητας.

Μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικότητας τοῦ ἀθρώπου ἀσχολήθηκαν πολλοὶ και μεγάλοι φιλόσοφοι ἀπὸ τοὺς δικούς μας προγόνους ὡς στὴ σημερινὴ ἐποχὴ. Κανένας δὲν τὴν ἀμφισβήτησε. Ὅχι μονάχα τοῦτο, παρὰ παραδέχονται πὼς δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ὑπαρξὴ τῆς ζωῆς χωρὶς αὐτὴ τὴ διάθεση τοῦ ἀθρώπου. Ἴσως μὲ ρωτῆση κανένας: τότε πὼς διατηρήθηκε ἢ ζωὴ στό φανταστικὸ ἥρωα τοῦ De Foe, τὸ Ροβινσῶνα σὲ σημεῖο πού νὰ δημιουργήση μάλιστα και ἓνα ἀρκετὰ πολυσύνθετο πολιτισμὸ; Πὼς ὁ Γιάννης ὁ Πετρογιάννης ὁ ἥρωας τοῦ Ψυχάρη, στό μυθιστόρημά του «Ζωὴ κ' ἀγάπη στὴ μοναξιά» ἔζησε χωρὶς νὰ χάση τίποτε ἀπ' τὸν ἀνθρωπισμὸ του;

Θὰ ἀπαντήσω σύντομα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις πρόκειται γιά μυθιστόρημα, ἢ ζωὴ τῶν ἡρώων ἔξω ἀπ' τὴν κοινωνία εἶναι γέννημα τῆς πλούσιας φαντασίας τῶν ποιητῶν. Κι'

ὅμως καὶ οἱ δυὸ ἥρωες δημιούργησαν τὴ δική τους κοινωνία καὶ οἱ δυὸ ἀγάπησαν ἄγρια ζωὰ καὶ δέντρα καὶ τοπεῖα ποῦ σ' αὐτὰ ξεμυστηρεύτηκαν τὸν πόνο τους, ἐσχημάτισαν ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ἀπὸ ἓνα γιγαντωμένο ἔνστικτο τὴ δική τους κοινωνία καὶ βρέθηκαν μ' αὐτὰ σὲ μιὰ ἀμοιβαία ἐξάρτηση. Πάλι ὅμως φαίνεται πὼς δὲν ἦταν ἱκανοποιημένη ἡ κοινωνικὴ αἴσθησις τῶν μοναξιωτῶν γιατί ἀναγκάστηκαν οἱ ποιητὲς νὰ ναυαγήσουν καρῶνια στὰ ἐρημονήσια καὶ νὰ δώσουν ἀπ' ἓνα σύντροφο στὸν καθένα, στὸ Ροβινσῶνα τὸν Παρασκευᾶ, στὸν Πετρογιάννη τὴ Μυριέλλα, γιὰ νὰ ἱκανοποιηθῆ ἡ μεγαλύτερη ἀνάγκη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ τὸν κρατεῖ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Σὰς διαβάζω, παρακαλώντας νὰ προσέξετε, λίγες γραμμὲς παρμένες ἀπὸ τὸ Μυθιστόρημα τοῦ Ψυχάρη «Ζωὴ κι' ἀγάπη στὴ μοναξιά» κι' ἀπ' τὸ κεφάλαιο «Υστερόλογος ἀντὶς πρόλογο».

«Εἴμαστε ἀλληλοδεμένοι, καὶ γιατί ἀφτό; Γιατί τὸ ἄτομο δὲν ὑπάρχει. Ἐπὸ τίς ὄραιότερες, τίς πιὸ σοφὲς ἀλήθειες ποῦ ἀνακάλυψε ἡ σημερινή μας ἡ φιλοσοφία, εἶναι, ποῦ νὰ πῆς, ἡ ἀνυπαρξία τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἄτομο πουθενὰ δὲν ὑπάρχει, παρὰ συνυπάρχει μονάχα. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν κοινωνία· τὸ μόνο ἄτομο ποῦ ὑπάρχει, τὸ μόνο ποῦ βλέπουμε, εἶναι τὸ ἄτομο τὸ κοινωνικό, ποῦ ἄτομο πιά δὲν λέγεται, ἀφοῦ χωριστὰ μᾶς κατατάει ἀδύνατο νὰ τό φανταστοῦμε» κ.λ.π. καὶ σ' ἄλλη θέση: «Δοιπὸν τὸ ἐγὼ εἶναι παραμῦθι. Ὁ ἐγωῖσμός εἶναι κούφια λέξη. Τὸ ἐγὼ δίχως τὸ ἐσὺ νόημα δὲν ἔχει. Ἐρεῖς πὼς ὑπάρχεις, πὼς εἶσαι, γιατί μὲ βλέπεις ἐμένα ποῦ εἶμαι καὶ ποῦ ὑπάρχω. Ὁρος τοῦ ἐγωῖσμοῦ ὁ ἑτερισμός καὶ πρώτη του ἀρχή», καὶ σ' ἄλλη θέση «Μὰ ἴσια ἴσια τὸ ὁῶτήμα μας τέτοιο νόημα ἔχει, δηλαδὴ ἂν ὁ μοναξιώτης, ἓνας Κοροῦσος ἢ ἓνας Γιάννης Πετρογιάννης, κατόπι ἀπὸ χρόνια καὶ χρόνια, εἶναι ἀκόμη ἀθροῦπος. Ἄμα δὲν εἶναι, δὲν ὑπάρχει πιά καὶ ὁῶτήμα. Ὁ νόμος τοῦ συντροφισμοῦ, ἡ ἀνάγκη τῆς συναθροπιᾶς μου φαίνονται πράματα τόσο ἱερά κι' ὄραϊα, ποῦ μοναχό του, θαρρῶ, τὸ ἄτομο βουλιάζει, τίποτις ἀθροῦπινο δὲν τοῦ ἀπομνήσκει, τὸ

πλάσμα τὸ ἀβοήθητο σκοτώνεται ἀπὸ τὴν πλάση, ἀντὶς νὰ τὴ ζωντανέψη, ὅπως τὴ ζωντανέβει, ἄμα δὲν εἶναι μοναχό του. Τὸ ἄτομο δὲν βαστάει παρὰ συνατομικά, κι' ἡ μόνη μας κοσμοσώστρα εἶναι ἡ Ἀγάπη». Κι' ἄλλοῦ. «Μὰ ὡς καὶ τὸ χρέος ποῦ χρωστᾶς ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό σου στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα σου, λόγου χάρη, νὰ πλύνεσαι, ἢ νὰ μὴ βάζης ἄτοπα πράματα μὲ τὸ νοῦ σου, ἀκόμη κι' ὅταν κανένας δὲ σὲ βλέπει, κι' ἀφτό σου τὸ χρέος θὰ τὸ κάμης, γιατί συλλογέσαι τοὺς ἄλλους. Βγάζοντας ὄξω τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴν κοινωνία, τὸν ἔβγαλες ὄξω κι' ἀπὸ τὸν προορισμό του. Ἡθικὴ τῆς μοναξιᾶς δὲ γνωρίζουμε».

Ἄν μὲ ρωτήση κανένας, γιατί στηρίζεσαι στὸ Ψυχάρη γιὰ νὰ λύσης τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικότητος τοῦ ἀνθρώπου, θὰ τ' ἀπαντήσω. Γιατί μὲ τίς ζωντανές του πινελιές φωτίζει ὅλο τὸ ταυπλό, μὲ τίς βαθυστόχαστες σκέψεις του ξεκαθαρίζει τὸ πρόβλημα κι' ἔτσι καὶ τὴ σκέψη μου ἱκανοποιεῖ καὶ τὸ συναίσθημά μου ἀνοπαύει. Μὰ ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος Wundt μὲ τίς σοβαρές του παρατηρήσεις καὶ μὲ τὴν ἀπόλυτα κριτικὴ του σκέψη ποῦ τὴ στηρίζει πάνω στὰ πράματα, φτάνει στὰ ἴδια συμπεράσματα στὸ τρίτομο κλασικὸ ἔργο του «Ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν».

Ἄλλὰ καὶ μὲ τίς δικές μας ταπεινὲς παρατηρήσεις πάνω στὴ ζωὴ, θὰ μπορούσαμε νὰ φτάναμε στὸ ἀπόλυτο ἀξίωμα τῆς κοινωνικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ δεχτοῦμε τὴν κοινωνία ὅχι σὰν ἄθροισμα ἀνθρώπων μόνο, παρὰ σὰν ἓνα ζωντανὸ ὄργανισμὸ μὲ προορισμὸ καὶ μὲ πλούσιες ἐκδηλώσεις ζωῆς Ἄν συλλογιστοῦμε καλὰ θὰ βροῦμε πὼς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα εἶναι κοινωνικά, γιατί δὲν μποροῦν νὰ νοηθοῦν ἔξω ἀπ' τὴν κοινωνία. Τὶ λόγο ἔχουν ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος καὶ ἡ συμπάθεια; Μποροῦν νὰ νοηθοῦν χωρὶς ἀνθρώπους ποῦ ἀγαπᾶ, πονεῖ, συμπαθεῖ καὶ μισεῖ κανεῖς; Μὰ καὶ μήπως μποροῦν νὰ γεννηθοῦν ἔξω ἀπ' τὴν κοινωνία; Ἡ μήπως μπορεῖ νὰ νοηθῆ θρησκεία ἔξω ἀπ' τὴν κοινωνία; Πουθενὰ δὲ φάνηκε θρησκεία μόνο γιὰ ἄτομο, παρὰ πάντα γιὰ δόλαικους λαούς. Ἡ θρη-

σκεία θέλει οπαδούς, παπάδες και εκκλησιές. Θρησκεία στην ξρημιὰ δὲν μπορεί κανένας νὰ φανταστῆ. Θὰ μοῦ πῆτε, ἡ θρησκεία πὸν ἔχουν οἱ ἀσκητές, οἱ ξρημίτες, οἱ ἡσυχαστές; Ναί! μὰ αὐτοὶ ἔνωσαν τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση μέσα στὴν κοινωνία και κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασή της και ὕστερα μποροῦνε νὰ φύγουν ἂν τ' ἀποφασίσουν, πολλοὶ μάλιστα ἔτσι κάμνουν, ἔχουν τὴ συνείδηση τῆς λευτεριάς.

Ἄς πάρωμε τώρα και τὴν πολιτισμένη κοινωνία νὰ ἐξετάσωμε. Θὰ δοῦμε πόσο σφιχτοδεμένα ἀναμεταξύ τους εἶναι τὰ μέλη της, σὲ πόσο μεγάλη ἀλληλοεξάρτηση ζοῦν και πόσο ἡ ζωὴ τοῦ μίανου ἐξυπηρετεῖ τὴ ζωὴ τοῦ ἄλλουνοῦ, χωρὶς πολλές φορὲς ν' ἄχουμε συνείδηση αὐτῆν τῆς ἐξυπηρέτησης. Θὰ δοῦμε σὲ πόσες ἀφθονες περιπτώσεις τὸ ἓνα ἄτομο ἐπιρεάζει ψυχικὰ και ὕλικὰ τὸ ἄλλο, πολλές φορὲς συνειδητά, μὰ τὶς πὶο πολλές ἀσυνείδητα.

Σκεφτήκατε καμμιά φορὰ πόσοι ἄνθρωποι δὲ σκέφτηκαν και δὲ δούλεψαν στὴν Εὐρώπη και στὴν Ἀμερικὴ και σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου γιὰ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴ ζωὴ μας σὲ ὅλες τὶς ἀνάγκες της; Ρωτήσατε καμμιά φορὰ πόσοι ἄνθρωποι δούλεψαν ὥσπου νὰ ἐτοιμαστῆ τὸ ζηνγάρι τὰ παπούτσια σας, ἀπὸ τὸ βοσκὸ πὸν βόσκει τὰ βώδια πάνω στὰ βουνὰ ὡς τὸ παιδάκι πὸν σὰς τὰ φέρνει ἔτοιμα στὸ σπῆτι σας; Πόσοι ἄνθρωποι δούλεψαν γιὰ νὰ ἔχουμε τὴν εὐχαρίστηση νὰ παίρνομε ἓνα μικρὸ ἀπλὸ πρόγεμα ἀπὸ καφέ ἢ τσάι; Πόσοι ἄνθρωποι ξόδεψαν ὅλες τὶς δυνάμεις τους δουλεύοντας, και πόσοι πέθαναν πάνω σ' αὐτὴν τὴ δουλειά τους, γιὰ νὰ μᾶς δώσουν τὴν εὐχάριστη εὐκαιρία μέσα σὲ τέτοια αἶθουσα νὰ συζητοῦμε γιὰ τὴν κοινωνικότητα; Και πόσων ἀνθρώπων ἡ ζωὴ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὶς δικές μας ταπεινὲς δυνάμεις, εἴτε ξοδεύονται στὴ γεωργία, εἴτε στὴ βιοτεχνία, εἴτε στὴν ἐπιστήμη; Στὸ μεγάλο πόλεμο πὸν δημιουργήθηκαν ἀέραντα φράγματα ἀναμεταξὺ στοὺς λαοὺς και στὸ μεγάλο ἀποκλεισμὸ πὸν γίνηκε στὴν πατρίδα μας και στὸ σφιχτότερο πὸν γίνηκε στὴ Γερμανία, τότε φάνηκε ἡ μεγάλη σημασία πὸν ἔχει ὁ ἓνας λαὸς γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἄλλου-

νοῦ. Μὲ τέτοιες παρατηρήσεις, σκέψεις και μὲ τέτοια φιλοσοφικὴ ἔρευνα φτάνει ἡ νεώτερη κοινωνιολογία σὲ ἀτράνταχτα ἀξιώματα πὸν τὰ βρίσκω μέσα στὸ σύγγραμμα τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ Natorp « Sozial Pädagogik — «Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγική». «Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεί νὰ νοηθῆ παρὰ μόνο μέσα στὴν ὁλότητα ἀνθρώπων, και ἡ ἀρμονικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου μπορεί νὰ γίνη μόνο μέσα στὴ ζωντανὴ κοινωνία.»

Μ' αὐτὰ τὰ πορίσματα ἀνοίγονται διάπλατα οἱ γραμμὲς γιὰ μιὰ κοινωνιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς, μπαίνουν φραγμοὶ στὸν ἄχαρο ἀτομικισμό, πὸν ἑκατοντάδες χρόνια μᾶς ἐδηλητηρίαζε τὴ ζωὴ και ἦταν ὁ μοναδικὸς ἐχθρὸς τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἔμοιαζε μὲ τὴ γάτα τοῦ γλύφωντας λίμα πίνει τὸ αἷμα της και εὐχαριστιέται.

Ὁ ἄνθρωπος κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς ἀτομιστικῆς ἀντίληψης τῆς ζωῆς, προάγει μὲ κάθε μέσο και μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του τὴν ἀρχικὴ ἐγωϊστικὴ τάση πὸν ἔχει μέσα του και ἐξυπηρετώντας αὐτὴν τὴν ἀτομικὴ του διάθεση, πολλές φορὲς, σχεδὸν πάντα εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν συνανθρώπων του, ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ συνόλου κ' ἔτσι οὔτε αὐτὴν ἐξυπηρετεῖ οὔτε τὸν ἑαυτό του. Καμμιά δὲ μᾶς μένει ἀμφιβολία πὸς ἡ σημερινὴ ἀνθρώπινη νευρασθένεια και κακοδαιμονία ἔχει τὶς πηγές της στὸ δηλητήριο τοῦ ἀτομικισμοῦ, πὸν τόσο ἐπικίνδυνα χύθηκε μέσα στὶς ψυχές μας.

Ἄν τὰ πορίσματα τῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας και τὰ ἀποτελέσματα τῶν παρατηρήσεων πάνω στὰ αἶτια πὸν προκαλοῦν τὴν κακοδαιμονία στὴν ἀνθρωπότητα, παρ' ὄλην τὴν πρόοδο στὴν ἐπιστήμη και στὴν τέχνη, εἶναι σωστά, ἂν δηλαδὴ ἡ ἀτομιστικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατεύθυνση πὸν τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὸν ἐμφυτο ἐγωϊσμό του, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀνθρώπινης κακοδαιμονίας, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φτάσῃ κανεὶς σὲ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου και γιὰ τὰ μέσα τῆς ἀνύψωσης της.

Ἐχομε ἱερὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι στὴν ἀνθρωπότητα νὰ στραφοῦμε σὲ καινούργιους δρόμους Πρὸς τὸν κοινωνισμό μὲ

τὴν ἀγνότερη σημασία του. Δὲν πρέπει νὰ συγγέεται ἡ λέξις κοινωνισμὸς μὲ τὶς ἀνόητες κομμουνιστικὰς ἀντιλήψεις. Κοινωνισμὸς λέγοντας ἔννοῶ τὴ θεωρητικὴ ἀντίληψη ποὺ ἔχει περιεχόμενο τὴ βαθειὰ κατανόηση τῆς κοινωνίας, τὴν ἀναγνώριση τῆς σὰν ἓνα ζωντανὸ σύνολο μὲ πλούσιες ἐκδηλώσεις καὶ τὴν ἀνύψωση τῆς. Δὲν πρέπει πιά τὸ κυριώτερο περιεχόμενο τῆς συνείδησης μας νὰ ἀποτελῇ τὸ ἐγὼ μας.

Μέσα στὴ συνείδηση τοῦ κάθε ἀνθρώπου πρέπει νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ φωτισθῇ διάπλατα ἡ ἀντίληψη τοῦ ἄλλου. (ἕτερισμὸς) Στὴ σημερινὴ ἀτομιστικοῦλιστικὴ ἐποχὴ σὰν λαμπρὸ μετέωρο φωτίζει τὸν οὐρανὸ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἡ μεγάλη διδασκαλία τοῦ Ναζωραίου «Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν». Τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς μεγαλείτερης διδασκαλίας ὄλων τῶν αἰώνων θᾶπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία τῆς καινούργιας ζωῆς κατὰ πάνω στὶς ἄρρωστιάρικες ἀντιλήψεις, ὁ κυριώτερος σκοπὸς κάθε κοινωνικοῦ ἰδρύματος, ἐκκλησίας, σχολείου, κοινότητος, νομοθεσίας κλπ. τόσο στὴ θεωρία καθὼς καὶ στὴν πράξη τῆς ζωῆς. Ὁ καθένας μας πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ σαφεῖ ἀντίληψη τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, νὰ τὴ σεβασθῇ καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσῃ μὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς. Πόσες φορὲς μᾶς εἶναι ἄγνωστη ἡ ζωὴ μιανοῦ ἀνθρώπου, μᾶς εἶναι ἄγνωστη ἡ ἐργασία ποὺ προσφέρει στὴν ὀλότητα, ἐνῶ ὀλότελα ἡ δική μας ὑπαρξὴ καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πλούσια ζωὴ του καὶ τὴν ἀξιόλογη ἐργασία του. Καὶ ἐνῶ θᾶπρεπε νὰ δείχνουμε ἀπεριορίστη ἀγάπη καὶ σεβασμὸ σ' αὐτὸν τὸν ἀνθρώπο, τοῦ ρίχνουμε ματιὰς περιφρονητικὰς, σ' αὐτὸν καὶ στὸ ἐπάγγελμά του καὶ σὲ εὐνοϊκότερη περίπτωσι βλέμματα οἴκτου. Σκεφτήκατε καμμιά φορὰ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία ἐκείνου ποὺ καθαρίζει τοὺς δρόμους ἀπὸ τὶς βρωμὲς καὶ τὶς ἀκαθαρσίες; σκεφτήκατε καμμιά φορὰ γιὰ τὴ ζωὴ ἐκείνου ποὺ σᾶς κάμνει, μὲ τὴν ἐργασία του τὴ ζωὴ σας ἄνετη καὶ χαρούμενη; τὴ ζωὴ τοῦ γεωργοῦ, τοῦ βοσκοῦ, τοῦ μαραγκοῦ τοῦ τσαγκάρη, τοῦ ἀμαξηλάτη κ.λ.π.; Σὴ μερὰ τὸ πρῶτ' ἀκούστηκε, πολὺ πετυχημένα, πὼς ὁ κύριος

μπορεῖ νὰ συγκινεῖται μέσα στὸ θέατρο παρακολουθώντας μιὰ δραματικὴ φάση τοῦ ἔργου, νὰ ὑποφέρει γιὰ τὴ φανταστικὴ δυστυχία τοῦ ἥρωα τοῦ ἔργου καὶ νὰ ἀδιαφορῇ ὀλότελα, μέχρι σκληρότητας γιὰ τὴν πραγματικὴ δυστυχία τοῦ ἀμαξηλάτη ποὺ παγωμένος, μέσα στὰ χιόνια, περιμένει τὸν κύριο νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ θέατρο. Σκεφτήκατε πὼς ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ σὲ μεγάλες δυστυχίες τῆς ἀνθρωπότητος, ἀρρώστειες, μεγάλες πυρκαϊῆς, ναυάγια θυσιάζουν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων, καθὼς γιατροί, νοσοκόμες, πυροσβέστες ναῦτες κ. ἄ. Σᾶς δόθηκε καμμιά φορὰ εὐκαιρία νὰ σκεφθῆτε βαθειὰ γιὰ τὴ μεγαλειώδη ἀποστολὴ τοῦ δασκάλου στὸν κόσμο; Ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς δὲν ἐξαρτᾶται μόνο ἡ εὐτυχία μας, μὰ καὶ ἡ ζωὴ μας, καὶ μεῖς ὄχι μόνο δὲν τοὺς ἀγαποῦμε, ὄχι μόνο δὲν ἐκδηλώνουμε εὐγνωμοσύνη καὶ σεβασμὸ στὸ ἔργο τους, μὰ καὶ τοὺς ἀγνοοῦμε ὀλότελα. Ἔτσι δὲν ὑπάρχουν ἀναμεταξὺ στοὺς ἀνθρώπους οἱ στενὲς ἐκείνες σχέσεις ποὺ ἔχουν πηγὴ τὴν πραγματικὴ γνωριμία καὶ σωστὴ ἐκτίμησι· οἱ σχέσεις τῆς εὐγνωμοσύνης, τοῦ σεβασμοῦ, τῆς ἀγάπης τῆς προθυμίας καὶ τῆς ἀλληλοβοήθειας. Ἄν καμμιά φορὰ παρουσιάζεται στὴ ζωὴ μας κάποια ἔνωση ἀνθρώπων αὐτὴ εἶναι φαινομενικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἔχει βάσεις ἢ τὸ συμφέρον, τὴν ἱκανοποίησι φιλοδοξίας ἢ ἄλλη ἐπιδεικτικὴ ἀφορμὴ, κατὰ τρόπο ποὺ εὐκολὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ ἐγωϊστικὰ καὶ ἐπιπόλαια ἐλατήρια τέτοιων κοινωνικῶν σχέσεων.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ἡ ἔλλειψη τῆς κοινωνικῆς αἰσθησεῖς ποὺ κάμνει τὴ ζωὴ μας κακόμοιρη καὶ ἀπαισιόδοξη. Εἶναι καὶ ἡ ἄστοχη ἀντίληψη τῆς κοινωνίας γιὰ τὸ ἄτομο. Ὁ κοινωνικὸς ὄργανισμὸς δὲν ἔχει ἑλάχιστη ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, δὲν κατανοεῖ τὴν ἀξία τῆς ἀτομικῆς ζωῆς γιὰ τὴ ζωὴ του, δὲν τὴν προάγει κατάλληλα καὶ συστηματικὰ γιὰ τὴν εὐτυχία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀπ' τὴ σφαιερὴ αὐτὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνίας γιὰ τὸ ἄτομο ἔχομε τὶς βλαβερὰς συνέπειες ποὺ πῶς μπροστὰ ἀναπτύξαμε. Ποτὲ δὲν ἔδωκε ἡ κοινωνία, εἴτε μὲ τὴν οἰκογενειακὴ, εἴτε μὲ τὴ σχολικὴ, εἴτε μὲ τὴν πολιτικὴ μορφὴ τῆς τὴν προεπόμενη σημασία στὸ ἄτομο, ποτὲ δὲ

φρόντισε νὰ ἀναπτύξη κατάλληλα, φυσικὰ καὶ συστηματικὰ τὶς ψυχικὰς καὶ σωματικὰς τοῦ δυνάμεις ὥστε τὸ maximum τῆς ἀτομικῆς ζωικῆς ἐκδήλωσης νὰ ἀντανακλάσῃ πάνω στὸν κοινωνικὸ ὄργανισμό. Ποτὲ δὲ σκέφθηκε στὰ σοβαρὰ ἢ κοινωνία γιὰ μιὰ ἔντονη καὶ συστηματικὴ ἐξυγίανση, νὰ ποῦμε γιὰ ἓνα ψυχικὸ, σωματικὸ καὶ ἠθικὸ ξεκαθάρισμα καὶ γιὰ μιὰ καλυτέρευση τῆς ζωῆς. Σ' αὐτὴ τῇ θέσει θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς διαβάσω μερικὰς σκέψεις ἀπὸ τὸ περισπούδαστο σύγγραμμα τοῦ μεγάλου ψυχολόγου Guilherme «Τὸ ἐγκληματικὸν περιβάλλον» ἀπὸ μετάφραση τοῦ Φωτάκη. Δυστυχῶς εἶναι γραμμὸς στὴν καθαρεύουσαν τσι θὰ μοῦ δοθῇ εὐκαιρία νὰ ἱκανοποιήσω γιὰ λίγα λεπτὰ τὴν ἀκουστικὴ αἴσθησι τῶν ἀγαπητῶν ἀκροατῶν πού τόση ὥρα κατὰ τὴ γνώμη τους στραπατσαρίστηκε. «Ἐν τῶν πλέον ἀνησυχητικῶν φαινομένων, ἀπορροέον ἐξ ὄλων τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν κοινωνικῶν προδιαθέσεων, εἶναι ὁ παραλληλισμὸς μεταξὺ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγκληματῶντων παιδίων καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνωμάτων ἢ καθυστερημένων.

Ἡ στενὴ συγγένεια μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἀνωμαλίας καὶ τῆς ἠθικῆς δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ.

Οὕτω τίθεται διὰ τὴν κοινωνίαν τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπαίδευσως καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνωμάτων παιδίων. Ὡς πρὸς τὰ παιδιὰ ταῦτα ἀναγνωρίζεται παγκοίνως ὅτι ὁ παιδαγωγὸς μόνος εἶνε ἀνεπαρκῆς. Εἰς τὸ πλευρὸν αὐτοῦ δέον νὰ ὑπάρχῃ ἰατροὺς ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν ἠθικὴν ὀρθοπεδικὴν καὶ ὁ ὁποῖος θὰ μεταχειρίζεται τὸν μαθητὴν ὡς ἓνα πραγματικὸν ἀσθενῆ.

Τὸ ἀνώμαλον παιδίον δέον νὰ ἀπομονοῦται. Ἐὰν τοποθετηθῇ εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μὲ τοὺς ὁμαλοὺς συμμαθητάς του, οὐδὲν θὰ ὠφελῆθῇ ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν διδασκαλίαν, θὰ γίνῃ δ' ἀφορομὴ διαταραχῆς καὶ ἐπιβραδύνσεως καὶ διὰ τοὺς ἄλλους.

Εἰς παιδαγωγός, ὁ Ladislas Nagy, διευθυντῆς τοῦ Διδασκαλείου ἐν Βουδαπέστη, κατανοῶν βαθέως τὴν ἀνάγκην ἐκπαίδευσως διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐν γένει καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἐγκληματικὴν ἢ ἀνώμαλον, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς δημι-

ουργίας σχολῶν ἰατροπαιδαγωγικῶν, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐγίνοντο μαθήματα παιδολογίας, χρήσιμα εἰς τοὺς παιδαγωγούς, εἰς τοὺς ἰατροὺς, εἰς τοὺς δικαστὰς τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου διὰ παιδιὰ, εἰς τοὺς δικηγόρους οἵτινες ὑπερασπίζονται τοὺς νεαροὺς ἐγκληματίας ἐνώπιον τῶν ποινικῶν δικαστηρίων καὶ εἰς τοὺς γονεῖς ἀκόμη οἱ ὁποῖοι συχνότατα οὐδὲν γνωρίζουσιν ἀπὸ τοὺς στοιχειώδεις κανόνας, τοὺς τόσον ἐν τούτοις ἀναγκαίους διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀνατροφήν τοῦ παιδίου»

Τόση μεγάλη εἶναι ἡ φροντίδα τῶν μεγάλων ψυχολόγων καὶ κοινωνιολόγων γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἐξυγίανση καὶ τόσο σοβαρὸ θεωροῦν τὸ πρόβλημα, πού φτάνουν σὲ ἀληθινὰ σκληρὰ συμπεράσματα. Ἀναφέρω ἀπὸ τὸ ἴδιο σύγγραμμα μιὰ γνώμη τοῦ Δρος Maurice de Fleury, πού μᾶς φαίνεται ὑπερβολικὰ σκληρὴ καὶ ἀντίθετη μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐπομένως τὴν ἀποκρούομε ἔντονα.

«Ὁ Fleury συνιστᾷ τὴν ἴδρυσιν εἰδικῶν ἀσύλων, διατυποῖ ὅμως τολμηρὰν ἰδέαν, ἐμπνεομένην ἐκ τῶν σπαρτιατικῶν θεωριῶν, καθ' ἣν ἡ κοινωνία πρέπει νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ φονεύῃ τὰ ἀνώμαλα καὶ ἀνιάτα παιδιὰ. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἐκαστὴ κοινωνία θὰ δίδῃ εἰς τὸν ἰατρὸν τὴν ἐξουσίαν νὰ θέτῃ ἐκποδῶν τὰ ἐπιβλαβῆ στοιχεῖα διὰ τὰ παιδιὰ καὶ θὰ θέτῃ πρὸς τοῦτο εἰς τὴν διάθεσίν του τὰ μέσα τῆς φυλακίσεως, τῆς ὑπερορίας καὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς, περιβάλλουσα οὕτως αὐτὸν δι' ἐξουσίας ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην δι' ἧς ὁ Ποινικὸς Κώδιξ περιβάλλει τὸν δικαστὴν».

Καὶ σ' ἄλλη θέσει ἀπὸ τὸ ἴδιο σύγγραμμα :

«Ἡ διδασκαλία εἶναι συχνότατα σχολαστικὴ καὶ καταβάλλεται προσπάθεια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μνήμης τῶν μικρῶν παιδίων. Ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε πρὸ παντὸς νὰ καλλιεργηθῇ ἡ διάνοια καὶ ἡ σκέψις των ;

Τὸ εὐγλωττότερον καὶ τὸ διδακτικώτερον τῶν βιβλίων, τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὀρθάνοικτον ἐνώπιόν μας καὶ τὸ πρωτεῦον δὲν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν νὰ τὸ ἀναγνώσωμεν ;

Δύναται τις νὰ διέλθῃ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ εὐ-

ρεθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐφαρμοσῆ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀλγέβρας, τῆς χημείας καὶ τῆς γεωμετρίας, ἢ λογικῆ ὅμως, ἢ σκέψις, ἢ παρατήρησις, ἢ ψυχολογία, μὲ μίαν λέξιν ἢ πρακτικῆ ἐπιστήμη τῆς ζωῆς, εὐρίσκουσι καθ' ἑκάστην τὴν ἐφαρμογὴν τῶν.

Τὸ παιδίον λοιπὸν, κατὰ πρῶτον, δεόν νὰ μανθάνῃ τὸν φυσικὸν μηχανισμόν τῆς ζωῆς. Ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρωπίνου μηχανισμοῦ εἶναι ἀναγκαία, διὰ νὰ δύναται τις νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν λειτουργίαν του καὶ διὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν πρακτικὴν του ἀπόδοσιν. Ἡ γνῶσις τῶν βλαβῶν, τὰς ὁποίας αἱ καταχρήσεις παντὸς εἶδους δύνανται νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν, σημαίνει ἀπαρχὴν ἀποφυγῆς αὐτῶν.

Ἡ ὑγιεινὴ τοῦ σώματος, αἱ στοιχειώδεις γνώσεις τῆς χημείας, τῆς θρέψεως, ἢ καθημερινῆ ἀνάπτυξιν τῶν μυῶν, χρησιμεύουσι πρὸς διατήρησιν τοῦ πολυτιμοτάτου ἀγαθοῦ, τῆς ζωῆς, καὶ πρὸς ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς.

Ἡ γενετησιακὴ διαπαιδαγώγησις (education sexuelle) θὰ προφυλάττῃ τὸ παιδίον κατὰ πρῶτον ἀπὸ ἕξις ἐπικινδύνους διὰ τὴν ὑγίαν του, κατ' ἀρχάς, κατόπιν δ' ἀπὸ ἐκφύλους ἔρωτας. Ἐπὶ πλεόν αὕτη συντείνει, ἐκ παραλλήλου μετὰ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς, εἰς τὴν προφύλαξιν τοῦ ἐφήβου ἀπὸ τὴν μέθην τῶν ἑρμῶν, ψυχολογικὴν πηγὴν πολυαριθμῶν ἀδικημάτων. Ἀρχομένης τῆς ἡβης, τὸ παιδίον ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι σεβόμενον τὸν ἑαυτὸν του, σέβεται τοὺς ἀπογόνους του. Ἐὰν ἔχη κοθήκοντα πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἔχει καθήκοντα, καὶ μάλιστα ἐπιτακτικά, καὶ πρὸς αὐτούς. Τὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης τῷ ἀπαγορεύει νὰ μεταβιάσῃ ἐπὶ τῶν ἄλλων, διὰ τῆς κληρονομικότητος, τὸ βῆρος τῶν ἰδίων αὐτοῦ σφαλμάτων.

Γνωρίζον τὸν φυσικὸν ἀνθρώπον, θὰ μελετήσῃ καὶ τὸν ἠθικόν. Τὸ παιδίον πρὸ παντὸς ὀφείλει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ καλλιεργῇ τὴν θέλησίν του. Ποίαν σημασίαν ἔχουσιν ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις, ἐὰν ὁ παντογνώστης μαθητὴς εἰς τὴν πρῶτην τρικυμίαν εὐρεθῆ ἄνευ ἔρωτος καὶ ἄνευ πηδαλίου;

Εἰς τὸν ἀνθρώπον χρειάζεται ἡ συγκινητικὴ εἰκὼν τῆς θαλάσσης, ὁ τρομακτικὸς διάκοσμος τῶν μαινομένων κυμάτων, ὁ

ἀκάθεκτος ἄνεμος, ἢ βροντὴ τῆς καταιγίδος, διὰ νὰ τῷ ἀποσάσῃ τὸν θαυμασμόν ἢ τόλμη τῶν ναυτιλλομένων.

Ἡ κοινωνικὴ θάλασσα ἔχει καὶ αὕτη τρικυμία, ἐξ ἴσου κινδυνώδεις. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀνάγκην θάρρους, κρίσεως, φρονήσεως, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ὑφάλους, αἵτινες εἶναι διεσπαρμέναι εἰς τὸν δρόμον του.

Ὁ ἀνθρώπος, ὅταν γνωρίσῃ καλῶς ἑαυτὸν, ταχέως θὰ ἐννοήσῃ καὶ τὸν κοινωνικὸν μηχανισμόν.

Θὰ ἀντιληφθῆ, ὅτι οὐδεμία λέξις, οὐδεμία πράξις, στεροῦνται σημασίας. Ἡ γενικὴ ἐγκληματικότης, πλὴν τῶν καθωρισμένων αἰτίων, τὰ ὁποῖα μελετῶμεν, ἀπορρέει ὡσαύτως ἀπὸ ἠθικὰς λιποψυχίας καὶ ἀπὸ πράξεις, αἵτινες θὰ ἀπετέλουν ἀδικήματα, ἐὰν ὁ νόμος εἶχε θεσπίσει κώρσιν τινα ὡς πρὸς αὐτάς. Αἱ κοινωνίαι ἔχουσι τοὺς ἐγκληματίας, τῶν ὁποίων εἶναι ἄξιοι. Οὕτως ὁ παιδαγωγὸς ὁμοιάζει ἐξαιρετικῶς πρὸς τὸν κηπουρόν, ὅστις διατηρεῖ φυτώριον.

Μετὰ πόσης φροντίδος ὁ κηπουρὸς δὲν παρακολουθεῖ τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς, τῶν ὁποίων ἢ χαρίεσσα καὶ ἰσχυρὰ ἀνάπτυξις προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν μας! Ὁ δενδροκόμος ἐργάζεται διὰ τοὺς κήπους τῶν ἀνθέων καὶ τῶν ὀπωροφόρων δένδρων. Τὰ ἀνθη καὶ οἱ καρποὶ εἶναι ἡ συγκομιδὴ τοῦ μέλλοντος, τὴν ὁποίαν αὐτὸς παρασκευάζει. Καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν περιφέρεται καὶ παρατηρεῖ μήπως ὑπάρχει ἔλλειψις τις διὰ νὰ τὴν θεραπεύσῃ.

Τὰ δενδρύλλια, τὰ ὁποῖα φύονται ἀκανονίστως, ὑποστηρίζονται διὰ πασσάλων, γνωρίζει δὲ καλῶς, ὅτι μόνον μία προσεκτικὴ καὶ νοήμων ἐπίβλεψις δύναται νὰ προφυλάξῃ τὰ νεαρά του φυτὰ ἀπὸ τὰς στρεβλώσεις, τὸν μαρασμόν, τὰς ἀσθενείας, τὸν θάνατον!

Τὸ μικρὸν παιδίον εἶναι ἀκόμη πολυπλοκώτερον, λεπτότερον καὶ πολυτιμότερον ἀπὸ τὸ μικρὸν δένδρον, μολονότι δὲ ἡ παιδοκομία δὲν ἀποδίδει χρηματικὰ κέρδη, ἀντιπροσώπευει ὅμως πηγὴν πλοῦτου, κοινωνικῶν δυνάμεων, ὑγείας ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς, τὴν ὁποίαν μόνον μέτρια καὶ ἄνευ διορατικότητος πνεύματα θὰ ἠδύνατο νὰ περιφρονήσωσι.

Ἄς ξαναγυρίσωμε στὸ θέμα μας. Ποτὲ δὲν ἔδωκε ἡ κοινω-
νία τὴν πρεπούμενη σημασία στὸ ἄτομο, γι' αὐτὸ ἐλάχιστοι
ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους τις συναισθηματικὰς ἐκείνες ἀ-
ξίες, ποὺ δίνουν ἀξία στὴ ζωὴ καὶ συντελοῦν στὴν προαγωγή
της, γιατί ἐλάχιστοι βρίσκονται στὴ θέση καὶ στὴν ἐργασία ποὺ
τοὺς ἔχει προορίσει ἡ φύση. Γι' αὐτὸ ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ ὕ-
λικὴ παραγωγή εἶναι πολὺ μικρὴ, ὁ πολιτισμὸς μας συνεπῶς
βαδίζει πολὺ ἀργά, γιατί, ὅπως εἶπαμε, τὰ μέλη τῆς κοινωνίας
δὲν γίνονται ἱκανὰ ν' ἀντιληφθοῦν, νὰ κατανοήσουν καὶ ν' ἀφο-
μοιώσουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ τὰ προαγάγουν.

Ἡ φυσικώτερη, ἱερώτερη καὶ ἠθικώτερη ἐνέργεια τοῦ ἀν-
θρώπου, ἡ ἐργασία, θεωρεῖται σὰν μιὰ ἀγγορεία. Ἡ ἐνέργεια
ποὺ δίνει περιεχόμενον στὴ ζωὴ καὶ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἀποτελεσ-
ματικὸ μέσο γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ προορισμοῦ της, δὲ βρίσκει
τὴν ἀνάλογον ἐκτίμησιν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ θεωρεῖται μόνο
μέσο γιὰ ἐπιτυχία ὕλικῶν σκοπῶν, ἀνίκανον γιὰ δημιουργία λε-
πτότερων καὶ εὐγενέστερων ἀξιῶν.

Κοινωνικὴ αἴσθησις. Ἀναγνώρισις, κα-
τανόησις, συστηματικὴ ἀνάπτυξις καὶ κα-
τάλληλη ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν
κοινωνία εἶναι τὸ μοτίβο τῆς σημερινῆς
ἐποχῆς.

Ταυτόχρονα ὁμως κατανοήθηκε πῶς μόνο μὲ τὸ σχολεῖο
μπορεῖ ἡ κοινωνία νὰ πετύχῃ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς, νὰ θέσῃ
μὲ λίγα λόγια ἠθικὰς βάσεις στὴ ζωὴ, γιὰ νὰ φτάσῃ τὸ μεγάλο
της προορισμό. Δὲ μποροῦμε νὰ μὴν ὁμολογήσωμε πῶς κι' ἄλ-
λοι παράγοντες μποροῦν νὰ συντελέσουν γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐ-
τουνοῦ τοῦ σκοποῦ, καθὼς ἡ οἰκογένεια, ἡ ἐκκλησία, ὁ τύπος
καὶ γενικὰ ἡ νομοθεσία, ἀλλὰ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἀποτελε-
σματικὴ δράσιν αὐτῶν τῶν παραγόντων, εἶναι τὸ σχολεῖο κάθε
κοινωνίας, ποὺ κεῖ μέσα διαπαιδαγωγεῖ τὰ ἀνήλικα μέλη της
καὶ ποὺ μικρὰ κι' ἀνήλικα ἀποτελοῦν ὄργανικὰ μέλη τῆς ὅλης
κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ποὺ ἀργότερα θὰ ἐκδηλώσουν μέσα στὴν
κοινωνία ἐνεργητικὰ τὴ ζωὴ τους, σὲ μιὰ δράσιν κοινωφελῆ.

Ἔτσι τὸ σχολεῖο εἶναι μιὰ κοινωνικὴ ἀνάγκη, ποὺ βγαίνει
ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας καὶ ποὺ παίρνει κάθε φορὰ τὸ
ρυθμὸ καὶ τὴ μορφή, ἀνάλογα μὲ τις ἀντιλήψεις ποὺ ἔχει ἡ
κοινωνία γιὰ τὴ ζωὴ της, γιὰ τοὺς σκοποὺς της καὶ γενικὰ
γιὰ τὸν προορισμὸ της.

Μιὰ κοινωνία μὲ τὸ αὐστηρὰ ἀτομιστικὸ ἐγωῖστικὸ πνεῦμα,
δὲ μποροῦσε παρὰ νᾶχῃ ἀνάλογο σχολεῖο, μὲ ἀνάλογον μορφή,
σκοποὺς καὶ ἀποτελέσματα. Καὶ τὴ στιγμή ποὺ στὴ θέσῃ τοῦ
αὐστηροῦ ἀτομικισμοῦ ἀρχίζει νὰ φουᾶ ἕνα καινούργιον πνεῦμα,
νὰ ξυπνᾷ νέες ἀντιλήψεις τῆς ζωῆς, ἡ ἀντίληψις τῆς
κοινωνικότητος, δὲ μπορεῖ παρὰ στὴ θέσῃ τοῦ παλιοῦ
σχολεῖο, μὲ τὴν παλιά του μορφή, τοὺς παλιοὺς σκοποὺς καὶ
τὰ μέσα τῆς ἐργασίας του, νὰ μπῆ ἕνα καινούργιον σχολεῖο, ἀ-
νάλογο μὲ τὴ σημερινὴ κοινωνία καὶ τις ἀντιλήψεις της.

Ἐνα σχολεῖο ποὺ νὰ θέσῃ γιὰ κυριώτερον
σκοπὸν τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς
κοινωνικῆς ζωῆς, φροντίζοντας νὰ ἀναπτυχθοῦν
ὅσο τὸ δυνατόν οἱ ψυχικὰς καὶ σωματικὰς δυνά-
μεις τῶν παιδιῶν, ποὺ σέβεται τὴν κάθε παιδι-
κὴ ἀτομικότητα, τὴν προσέχει καὶ τὴν παρακο-
λουθεῖ στὴν ἐξέλιξίν της, μέχρι βαθμοῦ σχολα-
στικότητος. Ἐνα σχολεῖο ποὺ νὰ ἐτοιμάζῃ τὰ
παιδιά γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴ καὶ δράσιν καὶ
ποὺ γι' αὐτὸ παίρνει μορφή μιανῆς ὁργανοπέ-
νης κοινωνίας γιὰ νὰ ἀναπτύξῃ στὰ παιδιά τὴν
αἴσθησιν τῆς κοινωνικότητος κι' ὅλες τις κοι-
νωνικὰς ἀρετὰς, χωρὶς ὁμως νὰ θυσιάσῃ τις
βαθμίδες τῆς παιδικῆς ἡλικίας σὲ ἕνα ἀβέ-
βαιο μέλλον. Ἐνα σχολεῖο, ποὺ γιὰ τὴν ἐπι-
τυχία αὐτῶν τῶν σκοπῶν δὲν ἐφαρμόζει γε-
νικὰ μέτρα γιὰ ὅλα τὰ παιδιά, παρὰ φρον-
τίζει ὅσο μπορεῖ πιὸ πολὺ καὶ πιὸ βαθειὰ νὰ
γνωρίσῃ τὴν κάθε παιδικὴν ἰδιορρυθμίαν στὸ
σῶμα καὶ στὴ ψυχὴ, γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ ἰδιαί-

τερα μέτρα ἀγωγῆς γιὰ κάθε παιδί, μὲ διαφορώτατες παραλλαγές καὶ ἔνταση, ἀνάλογα μὲ τὸ παιδί καὶ τὴ βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης του. Αὐτὸ τὸ σχολεῖο καθιερώθηκε νὰ τὸ χαρακτηρίζωμε μὲ τὸν ὄρο «σχολεῖο ζωῆς ἢ σχολεῖο ἐργασίας».

Υ Γιὰ νὰ κατανοηθῆ ἡ μεγάλη σημασία τοῦ καινούργιου σχολείου, οἱ στερεές φιλοσοφικὲς καὶ ψυχολογικὲς του βάσεις, καθὼς καὶ οἱ κοινωνιστικοὶ του σκοποί, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μιὰ σύγκριση μεταξὺ τοῦ σημερινοῦ σχολείου, ὅπως λειτουργεῖ στὴν Ἑλλάδα, τόσο στὸ λαϊκὸ σχολεῖο, καθὼς καὶ στὰ ἀνώτερα καὶ τοῦ μελλοντικοῦ σχολείου, τοῦ σχολείου τῆς ἐργασίας.

Τὸ παλιὸ σχολεῖο ἔχει νοησιαρχικὲς βάσεις καὶ γνωστικοὺς σκοπούς, πάντα ἀσχολήθηκε καὶ φροντίζει μὲ ἐπιμέλεια καὶ τέχνη νὰ μεταδώσῃ στὰ παιδιά γνώσεις, κι' ἀκόμα τὸ χειρότερο, σκοτώνει τὰ παιδιά μὲ τὸ νὰ μαθαίνουν τὰ γλωσσικὰ σύμβολα τῶν πραγμάτων, τῶν σχέσεων καὶ γενικὰ τῆς ζωῆς. Ὁ τυπικισμὸς ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς ἐργασίας του. Ἀσχολήθηκε μὲ ἔννοιες καὶ λέξεις χωριστὰ ἀπὸ τὰ πράγματα. Γι' αὐτὸ ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας, πλὴν πολλὴ ἢ ὀρθογραφία της, ἦταν καὶ εἶναι ἡ κυριώτερη φροντίδα τοῦ σχολείου. Τὴ λέξη μορφωμένος μεταχειριζόμαστε γιὰ κεῖνον ποὺ ἔχει γνώσεις καὶ ξέρει μιὰ γλώσσα νὰ τὴ μιλεῖ καὶ νὰ τὴ γράφει σωστά. Μὲ τὴν παλιὰ ἀντίληψη, δυστυχῶς ἀκόμα τὴ σημερινή, ἀμόρφωτος εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ γράφει τὸ ὕψος μὲ η, ἔστω κι' ἂν μπορεῖ μὲ τὸ ἀνεπτυγμένο του μυαλὸ νὰ κατανοήσῃ ἕνα δύσκολο πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ νὰ τὸ λύσῃ, ποὺ ἔχει τὴ σωματικὴ δύναμη καὶ τὸ ψυχικὸ θάρρος νὰ πετάξῃ μὲ τὸ ἀεροπλάνο ψηλὰ καὶ ποὺ ἔχει τὸν ἠρωϊσμὸ νὰ προσφέρῃ τὸ Ἐγὼ του, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς ἄλλους.

Κατὰ τέτοια περιέργη νοοτροπία κινήθηκε στὰ τελευταῖα χρόνια ἡ Ἑλληνικὴ νεολαία, καταδικάστηκε καὶ σφραγίστηκε μὲ τὴ σφραγίδα τῆς ἀγραμματισμένης.

Καμμιά συστηματικὴ προσπάθεια δὲν καταβάλλει τὸ παλιὸ

σχολεῖο γιὰ νὰ δώσῃ στὸ παιδί τὴ σωματικὴ του ὑγεία καὶ εὐρωστία καὶ γενικὰ νὰ βοηθήσῃ τὴ φυσικὴ καὶ κανονικὴ ἀνάπτυξη τοῦ σωματικοῦ του. Γι' αὐτὸ τὸ θερίζει ἡ φυματίωση, χιλίες δυὸ ἀρρώστιες τοῦ στήθους σακατεύουν τὴν ἀπαλὴ ἡλικία, ἀρρώστιες τῆς σπονδυλικῆς στήλης, μυωπία καὶ ἄλλες ἀσθένειες τῶν ματιῶν εἶναι οἱ θλιβεροὶ καρποὶ τῆς μονόπλευρης διανοητικῆς ἐργασίας τοῦ σχολείου.

Ἡ γυμναστικὴ δὲ μπορεῖ νὰ πάρῃ τὴν προεπούμενη θέση της μέσα στὸ σχολεῖο. Ἡ κίνηση στὸ ὑπαιθρο, ὁ καθαρὸς ἀέρας καὶ ὁ ζωογόνος ἥλιος, θεωροῦνται στοιχεῖα ἀνάξια προσοχῆς. Οἱ ἐκδρομὲς νομίζονται σὰν χάσιμο χρόνου καὶ δυσφημίστηκαν σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ, ποὺ ἕνα σχολεῖο ποὺ βγάζει τὰ παιδιά σὲ συχνὲς ἐκδρομὲς κατακρίνεται ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀντίληψη.

Ἡ ἐγγύεια τῆς ψυχῆς, ἡ ἀγάπη σὲ κάθε καλὸ καὶ ὁμορφο, ἡ συμπάθεια, ἡ προθυμία, ἡ ἀλληλοβοήθεια καὶ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δὲ βρίσκουν μέσα στὸ σχολεῖο ἔδικο ν' ἀναπτυχθοῦν συστηματικὰ ἢ καὶ ἂν γίνῃ, γίνεται τυπικὰ μὲ διδασκαλίες καὶ συμβουλές, μόνο μὲ λόγια, ὅχι μέσα στὴ ζωὴ, ζωντανά.

Τὰ παιδιά τοῦ παλιοῦ σχολείου δὲ δουλεύουν εὐχάριστα, δὲν ἀγαποῦν καθόλου τὴ σχολικὴ δουλειά. Κάθε ἐργασία τοὺς εἶναι ἀγχαρεία καὶ μὲ ὑπερβολικὴ χαρὰ ἀφήνουν τὰ θρανία γιὰ νὰ πετάξουν ἐλεύθερα σὰν τὰ πουλάκια καὶ τὰ ἀρνάκια μακριὰ ἀπὸ τὰ σιδερένια κλουβιά ποὺ τὰ περιορίζουν. Τὸ δάσκαλό τους δὲν τὸν ἀγαποῦν ὅσο καλὸς καὶ νᾶναι. Τὸ σχολεῖο τοὺς φαίνεται μὲ λίγα λόγια, φυλακὴ. Μὲ ἐνθουσιασμὸ περιμένουν τὶς μέρες ποὺ τὸ σχολεῖο ἀργεῖ καὶ μὲ φωνὲς ἐκδηλωτικὲς μεγάλης χαρᾶς δέχονται τὴν εἶδηση πὼς ὁ δάσκαλός τους εἶναι . . . ἄρρωστος. Ὅλα αὐτὰ εἶναι θλιβερὰ σημάδια ποῦπρεπε νὰ ἀνησυχήσουν πρῶτα πρῶτα τοὺς γονιοὺς, ὕστερα τοὺς δασκάλους καὶ ὕστερα τὴν κοινωνία ὅλας ἐρη. Ἐπρεπε νὰ τοὺς ἀναγκάσουν ὅλους αὐτοὺς νὰ ζητήσουν νὰ βροῦν τὶς αἰτίες ποὺ γέννησαν αὐτὰ τὰ φαινόμενα, νὰ σκεφθοῦν βαθεῖα γιὰ νὰ βαδίσουν στοὺς

καινούργιους δρόμους, πού θά ὀδηγήσουν σέ μιὰ νέα ἐκπαιδευτική κατάσταση, σέ ἓνα καινούργιο σχολεῖο.

Γιὰ πολλές ἑκατοντάδες χρόνια τὸ πνεῦμα πού κυριάρχησε ἦταν πνεῦμα αὐστηρῆς καὶ ἀπόλυτης νοησιαρχίας. Ἡ ἀνθρωπότητα διψοῦσε γιὰ τὴ γνώση τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ γιὰ τὴ γνώση τοῦ κόσμου. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ζητοῦσε ὕλικὸ γιὰ νὰ τὸ δουλέψῃ καὶ μ' αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ τὸν κόσμον. Ἐννοίες καὶ σύμβολα τῶν παραστάσεων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων ἦταν τὸ ὕλικὸ ἐπεξεργασίας τῆς νόησης. Κάθε γνώση χρειάζεται τὸ συμβολικὸ τῆς περιβλήμα καὶ τοῦτο γιὰ ψυχικὴ οἰκονομία πού ὀδηγεῖ σέ ψυχικὴ πρόοδο. Τίς γνώσεις ὅμως πού ἀποκτᾶ ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ τίς κληροδοτήσῃ στὴν κάθε νέα γενιά. Τὸ καλύτερο μέσο γιὰ ἓνα τέτοιο σκοπὸ ἦταν καὶ εἶναι τὸ σχολεῖο. Αὐτὰ τὰ ἰδρύματα ἔταξαν γιὰ ἀποκλειστικὸν τοὺς σκοποὺς τὴν κατανόηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἀπὸ παιδιὰ, ὅχι ὅμως ἄμεσα ἀπ' τὸν κόσμον κι' ἀπ' τὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἔμμεσα μὲ τὰ σύμβολά τους. Ἐτσι ἀπόκτηση γνώσεων καὶ μόρφωση τῆς νόησης καὶ ὄλων τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν πού πετυχαίνει στὴν ἀπόκτηση τῶν γνώσεων, καὶ κατανόηση τῶν γλωσσικῶν καὶ τῶν ἀριθμητικῶν τύπων γιὰ πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς ἦταν γιὰ πολλές ἑκατονταετηρίδες τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ σχολείου. Μιὰ στενὴ καὶ μονόπλευρὴ ἀντίληψη. Στὸ σῶμα δὲν δίνουν ἀκόμα σημασίαν, ὅσο στίς γνώσεις, στὴ γλῶσσα καὶ στὸ ἀκονισμένον μυαλὸ πού ὅλα μπορούσαν νὰ ὑπάρχουν μέσα σέ καχεκτικὰ καὶ σάπια κορμιά.

Ἄν τὸ σῶμα ἔπαιρνε κάποτε φυσικὴ ἐξέλιξη καὶ κανονικὴ μορφή, τοῦτο γινόταν φυσικὰ καὶ αὐτόματα, χωρὶς σύστημα. Τὸ σῶμα πιέστηκε πολλοὺς αἰῶνες κάτω ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς περιφρόνησης τῆς σάρκας πού εἶχε τίς πηγές της στὴν καλογερικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς παρὰ τὴ φωτισμένη διδασκαλία τοῦ Παύλου πού λέγει πὼς «τὸ σῶμα εἶναι ἱερὸς βῶμος τοῦ πνεύματος».

Ἐτσι ἡ νοησιαρχία μπόδιζει τὸν ἀνθρώπον νὰ δώσῃ τὴν προεπόμενη σημασίαν καὶ στίς ἄλλες δυὸ ἀξιόλογες ψυχικὲς ἐκδηλώσεις, στὴν καρδιὰ καὶ στὴ θέληση. Εἶναι ἀλήθεια πὼς στὸ

πέρασμα τῶν χρόνων διδάσκουν μεγάλοι παιδαγωγοὶ τίς ἀρχές τῆς ἠθικότητος, τοῦ ἀληθινοῦ θερησκευτικισμοῦ καὶ τῆς δράσης. Μένουν ὅμως ξερὰ φιλοσοφήματα καὶ ἡ δουλειὰ τοῦ σχολείου παραγνωρίζοντας τὰ σοβαρὰ προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἐξακολουθεῖ νὰ στρέφεται στὴ γνώση, τὴν τυπικὴ μάλιστα, κι' ἔτσι παραφορτώνοντας τὸ μυαλὸ μὲ ἄχαρες γνώσεις, χωρὶς ἀξία καὶ διαφέρον, δολοφονεῖ ἀκόμα καὶ τὴν ἔμφυτη τάση τοῦ παιδιοῦ γιὰ γνώση. Τὸ παλιὸ σχολεῖο ἀναγκάζει τὸ παιδὶ νὰ δουλεύῃ μὲ πράγματα ἀντίθετα μὲ τίς ψυχικὲς του διαθέσεις καὶ ἀγγαρεύοντας ἔτσι τὰ παιδιὰ νὰ δουλεύουν σὲ τέτοια πράγματα πού βρίσκονται μακρὰ ἀπ' τὴ ζωὴ του καὶ τὴ ψυχὴ του, ρίχνει τὴν ἐργασίαν στὸ ταπεινὸ ἐπίπεδον τῆς ἀγγαρείας, γεννᾷ τὸ μῖσος τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὴν ἐργασίαν καὶ δολοφονεῖ σιγὰ σιγὰ τὴ θέληση, πού εἶναι ἡ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἐκτέλεση καὶ εὐτυχίαν τῆς ἐργασίας καὶ κάθε προόδου. Εἶναι γνωστὸ πὼς ὅταν κάμνει κανεὶς κάτι χωρὶς νὰ θέλῃ, ἀναγκαστικά, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας εἶναι ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ κακὰ.

Ἐτσι ἀσχολεῖται τὸ παιδὶ μὲ ἀναγκαστικὰ περιεχόμενα, πού δὲν κινοῦν τίς καλαισθητικὰς χορδὰς τῆς ψυχῆς, ἐξέχωρα ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὴ ζωὴ. Τὸ παιδὶ δουλεύει πάνω σὲ γλωσσικοὺς τύπους πού καθόλου δὲ μιλοῦν ἐπὶ τὴν ψυχὴν του, γι' αὐτὸ καὶ δὲ μπορεῖ ἐλεύθερα νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ γράψῃ ζωγραφιὰς ἀπ' τὴν πλούσιαν ζωὴν του.

Στὴν ἀριθμητικὴν μαθαίνει ἀριθμοὺς καὶ ἀριθμητικὰς σχέσεις χωρὶς τὰ πράγματα καὶ μακρὰ ἀπ' τὴν ζωὴν, πάντα ἀνώτερα ἀπ' τίς μικρὰς του δυνάμεις, βασανίζεται νὰ τὰ πάρῃ στὴ μνήμη του γιὰ νὰ τὰ ξεχάσῃ μὲ τὸ πρῶτον φύσημα τ' ἀγέρας.

Χωρὶς νὰ μάθῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὴν πατρίδα του καὶ ὅ,τι βρίσκεται μέσα στὸ στενὸν περιβάλλον πού ζῆ, μαθαίνει γιὰ τὴν Νορβηγίαν, τὴν Κίναν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ τοῦτο μόνον μὲ τὰ σχήματα καὶ τὰ ὀνόματα πού βλέπει στὸν κακὸν χάρτην γραμμένον, γιὰ νὰ μεγαλώσῃ σὰν ὅλους μας καὶ νὰ εἶναι στοιχειωδῶς ἀγεωγράφητον.

Ἄπὸ τὴν Ἱστορίαν μαθαίνει ὀνόματα στρατηγῶν, πόλεων,

πολέμων και ἀφθονες χρονολογίες χωρὶς νᾶχη ζήση οὔτε μιὰ στιγμή μὲ τὰ ἱστορικά πρόσωπα και τοὺς λαοὺς και μέσα στίς ἐποχές. Γιατί δὲ μπορεῖ, εἶναι ἀκόμα μικρό, πολὺ μικρό, δὲν ἔχουν ἀναπτυχθῆ μέσα του οἱ χρειαζόμενες ψυχικὲς δυνάμεις.

Μαθαίνει γιὰ τὸ σκύλο μέσα στὸ σχολεῖο χωρὶς διόλου νὰ ἐνδιαφερθῆ γιὰ τὴ ζωὴ του και νὰ τὸν παρατηρήση, κάμνει μάλιστα και ἠθικὲς ἐμβαθύνσεις πάνω στὸ σκυλί—τί γελοῖα πράγματα—ἕστερα ἀπὸ τὸ μάθημα ὅμως ρίχνει μὲ βεβαί-τητα πέτρες στὰ φτωχὰ τὰ σκυλιά. Μαθαίνει γιὰ τὰ πουλιά ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ δασκάλου, ἀπὸ βιβλία και ἀπὸ εἰκόνες, ἀκούει ἠθικολογίες πάνω στὰ πουλιά, πού τις ἐπαναλαμβάνει στὸ μάθημα και τις γράφει και στὸ τετράδιο τῶν περιλήψεων, πὼς πρέπει νὰ ἀγαποῦμε και νὰ προστατεύουμε τὰ πουλιά. Τὸ καλοκαίρι ὅμως περνᾷ ὅλον του τὸν καιρὸ σκοτώνοντας πουλιά μὲ τὰ λάστιχα και καταστρέφοντας ἄγρια τις φωλιές τους.

Ἐν δώση τὸ παιδάκι ἐξετάσεις πάνω σ' αὐτὲς τις γνώσεις μπορεῖ νὰ πάρη ἄριστα—δίνει ἄλλωστε ἐξετάσεις στίς γνώσεις.—Στὰ στοιχεῖα ὅμως τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς ἐσωτερικῆς εὐγένειας, τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης γιὰ τὴν πατρίδα του, τοῦ ἄδουλου θρησκευτικισμοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ πάρη μηδέν. Γιατί ποτέ, ὅπως ξέρετε, δὲν ἔδωσε ἡ νεολαία ἐξετάσεις σὲ τέτοια μικρο-πράγματα. Ἦταν ἡ μνήμη του παραφορτωμένη μὲ γνώσεις, ἦταν πρόθυμη νὰ προσφέρῃ τις ὑπηρεσίες της στίς ἐξετάσεις αὐτὸ ἦταν τὸ ἅπαντον. Στὰ ἄλλα δὲν γίνονταν, οὔτε νομίστηκε ἀναγκαῖο νὰ γίνῃ ἔλεγχος.

Αὐτὴ ἦταν και εἶναι σήμερα ἡ κατάσταση. Ἀποτελέσματι τοῦ παλιοῦ σχολεῖοῦ. Γι' αὐτὸ ἡ σημερινὴ κοινωνία εἶναι ἄρρω-στιάρα και σωματικὰ και ψυχικά. Σωματικὰ πάσχει ἀπὸ καχε-ξία μὲ ἔκδηλα συμπτώματα ἐκφυλισμοῦ. Ψυχικὰ τῆς λείπει ἡ ἐσωτερικότητα. Ὁ τραχὺς ἀτομικισμός, ὅπως εἶπαμε προτύτερα, μιὰ ἀτομιστικὴ ἠθικὴ κυβερνᾷ τὴ ζωὴ και τῆς χαράζει γραμ-μές. Οὔτε τὸ παραμικρὸ ἴχνος ἀνώτερης ἠθικῆς. Νευρασθένεια γενικὴ και ἀπαισιοδοξία. Ὅλοι εἴμαστε δυσαρροστημένοι ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ μας κατάσταση, γενικὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ μας. Ἡ ζωὴ

μᾶς εἶναι μαρτύριο. Ὑλικὴ και πνευματικὴ παραγωγή ἐλάχιστη, γιατί ὅπως εἶπαμε κανένας δὲ βρῖσκεται στὴ θέση του, κανένας δὲ συνήθισε νὰ δουλεύῃ ἐλεύθερα και εὐχάριστα, ἀνάλογα μὲ τις ψυχικὲς του διαθέσεις μέσα στὸ ἐργοστάσιο τῶν ψυχῶν και τῶν σωμάτων. Πάνω ἀπὸ ὅλους μας πέρασε ὁ ἰσοπεδωτικὸς ὁδοστρωτῆρας τῆς σχολικῆς ἐργασίας, πὸν στραγγάλισε κάθε ἀτομικὴ ἰδιορρυθμία πὸν ἔχει καθέννας μέσα του και μᾶς ὠδή-γησε ὅλους στοὺς ἴδιους σκοποὺς, κάμνοντας ὅλους μας νὰ δουλεύουμε, νὰ κινούμαστε και νὰ ζοῦμε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο και ἐξαναγκαστικά.

Τὸ νέο σχολεῖο θᾶπρεπε κατὰ τις φωτισμένες γνώμες τῶν παιδαγωγῶν, πρῶτα νὰ στηριχθῆ πάνω σὲ καινούργιες γερεές βάσεις, νὰ βαδίση σὲ ζωντανοὺς ὑγιεῖς σκοποὺς και νὰ προσ-αρμόση τὴ σχολικὴ ἐργασία πάνω σὲ μιὰ καινούργια πραγ-ματικότητα.

Ἡ παλιὰ ἐκπαιδευτικὴ κατάντια και οἱ μέθοδοι τῆς σχολικῆς ἐργασίας ἦταν οἱ φωτεινότεροι φάροι πὸν μᾶς φώτιζαν τὸν και-νούργιο δρόμο πὸν ἀνοιγόταν μπροστὰ μας.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους κοινωνιολόγους ριζοσπαστικοὺς δίνοντας τὴ γνώμη του γιὰ τὴ νέα δημιουργία εἶπε τὰ περι-φρημα παρακάτω λόγια:

«Ἐν δώσωμε στὸ νέο σχολεῖο τις ἀντίθετες ὡς τώρα βά-σεις, ἂν τὸ στηρίξωμε πάνω σὲ ἀντίθετες φιλοσοφικὲς ἀντιλή-ψεις ἀπὸ τις σημερινές, ἂν ἡ σχολικὴ ἐργασία πάρη τὸν ἀντί-θετο δρόμο, ὀριστικὰ θὰ βγοῦμε σὲ λιμάνι τῆς ἀτομικῆς και τῆς κοινωνικῆς σωτηρίας».

Μεγάλῃ βοήθεια γιὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ σχολεῖοῦ ἔδωσε τὸ μεταπολεμικὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα πὸν εἶχε μιὰ βαθειὰ ἰδεαλι-στικὴ ἀπόχρωση, τὰ πορίσματα τῆς βουλευτικῆς ψυχολογίας και τῆς ψυχολογίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας και οἱ κοινωνιολογικὲς ἀντιλήψεις τοῦ φιλοσόφου Natorp.

Ἐν ὕλισμός πὸν χρόνια κυριάρχησε χέρι χέρι μ' ἕνα αὐστηρὸ ἀτομικισμὸ ἄρχισε σιγὰ σιγὰ νὰ ὑποχωρῆ και νὰ δίνη τὴ θέση του σὲ ἕνα ἰδεαλισμὸ, πὸν εἶχε μέσα του κοινωνιστικὰ στοιχεῖα.

Ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται ἐπιταχτική ἢ ἀνάγκη, πὸν τονίζει πὼς πρέπει καθέννας μᾶς νὰ τεθῆ στὴν ὑπερησία τῆς κοινωνίας. Ποιὸς δὲ θάθελε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ μᾶς κατάσταση νάρτανε καθέννας ἀπὸ μᾶς στὴ θέση — σ' ὅποιο κόμμα πολιτικὸ καὶ κοινωνικὴ τάξη κι' ἂν βρίσκεται, — νὰ κάμνη σὰν ἀληθινὸς πατριώτης καὶ πολίτης τὸ καθῆκον του στὴν πατρίδα του καὶ στὸ κράτος του! Σὲ ποῖο σημεῖο ὅμως τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς στὴν πράξη βλέπομε παρόμοια προσπάθεια; Ποιὰ ἐργασία μέσα στὸ σχολεῖο στρεφόταν καὶ στρέφεται σήμερον ἀκόμα ζωντανὰ καὶ συστηματικά, χωρὶς λόγια, στὴν κοινωνικότητα;

Ὁ σκοπὸς λοιπὸν τοῦ καινούργιου σχολείου πρέπει νὰ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ κοινωνικότητα. Τὸ παιδὶ πρέπει νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ζῆσῃ μέσα στὴ ζωὴ καὶ νὰ νιώσῃ τὴν κοινωνία μὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις της, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ζῆσῃ ἀνάμεσά της καὶ νὰ δράσῃ. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ νιώσῃ τὴ ζωὴ ἐκεῖνος πὸν στέκει ἀπόμερα ἀπ' αὐτήν, ἂν δὲ ζυμωθῆ μ' αὐτήν καὶ καταλάβῃ τὰ προβλήματα της, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζῆσῃ μέσα στὴν κοινωνία, νὰ προκόψῃ καὶ νὰ ἐργαστῆ γιὰ τὴν κοινωνία, ἂν δὲν ἀποκτήσῃ δυνάμεις γιὰ μιὰ τέτοια δράση. Πάρτε τὸν πὸν γραμματισμένον μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια πὸν ἔχει ἀφθονες γνώσεις, γλωσσομάθεια, ξυπνάδα μυαλοῦ, πὸν ἔχει ὅμως σῶμα ἀρρωστιάριον, πὸν τοῦ λείπει καρδιὰ καὶ θέληση καὶ εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐγωϊστῆς. Εἶναι βέβαιον πὼς δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ ἐπαρκέσῃ. Θὰ ναυαγήσῃ στὰ πρῶτα βήματα τῆς ζωῆς του, ὅταν τὸ ἔξυπνὸ του μυαλὸ καὶ τὸν ἀφθονον πλοῦτον του σὲ γνώσεις δὲν ὑπερητοῦν σωματικὰς δυνάμεις ἀρτίες, καλὴ καὶ σταθερὴ θέληση κι' ὅταν δὲν ἔχει τὴ δύναμιν νὰ καταλάβῃ ποῖα εἶναι ἡ θέση του ἀνάμεσα στὴν ὁλότητα.

Ἀπ' αὐτὰς τὶς σκέψεις βγαίνει σὲ γενικὰς γραμμὰς ὁ σκοπὸς τοῦ νέου σχολείου. Τοῦτο πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναπτύξῃ ἀρμονικὰ καὶ ἀβίαστα ὅλες τὶς δυνάμεις πὸν βρῶσκονται μέσα στὸ παιδί, ἀφοῦ θέλει νὰ τὸ κάμῃ ἱκανὸ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴν κοινωνία. Στὴν ἐργασία του αὐτὴν τὸ νέο σχολεῖον

πρέπει νὰ προχωρήσῃ φυσικὰ καὶ ἀβίαστα, γιὰτὶ κάθε ἀφύσικον καὶ κάθε βιαστικωσύνῃ εἶναι καταστρεπτικόν. Ὅπως ὁ γεωργὸς δὲν ἐπεμβαίνει ἀνθαίρετα νὰ δώσῃ τὴ μορφήν πὸν θέλει καὶ τὴν κατεύθυνσιν πὸν θέλει σὲ κάθε φυτὸν τοῦ κήπου του, παρὰ σέβεται τὴν ιδιορρυθμίαν τοῦ φυτοῦ καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν φυσικὴν του ἀνάπτυξιν, γιὰτὶ ἂν ἐπέμβῃ ἀνθαίρετα ὁδηγεῖ τὸ φυτὸν σὲ ἐκφυλισμὸν, ἔτσι καὶ τὸ νέο σχολεῖον σέβεται τὴν ιδιορρυθμὴν φύσιν τοῦ παιδιοῦ καὶ ὑποβοηθεῖ ν' ἀναπτύχῃ κάθε τι πὸν ἔχει Τὴ σταθερὴ ἀντίληψιν πὼς κάθε ἐξαναγκασμὸς θάξῃ συνέπειαν τὸν διαστρέβλωμα κάποιων παιδικῶν διαθέσεων.

Γ' αὐτὸ ἔχει γιὰ σύμβουλό του, πὼς πρέπει νὰ γνωρίσῃ βαθειὰ καὶ πλατεيًا τὰ παιδιὰ του, νὰ σταθῆ στὸ πλευρὸν τοῦ ὅπως στέκει ὁ εὐσυνείδητος γεωργὸς στὸ πλευρὸν τῶν δένδρων του, καὶ νὰ τὰ ἀφήσῃ νὰ δουλέψουν ἐλεύθερα πάνω στὰ ἀντικείμενα πὸν τὰ διαφέρουν.

Τὸ δάσκαλος παίξῃ ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ τὸ ρόλον τοῦ συνεργάτη, τοῦ συντρόφου, τοῦ φίλου. Ἡ ἐργασία τῶν παιδιῶν θὰ στραφῇ στὶς ἀρχὰς μέσα στοὺς κύκλους τῆς ζωῆς του, μέσα στὴν πατρίδα του, στὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις τῆς πατρίδας. Μὲ τέτοια ἐργασία θὰ κατανοήσῃ τὸ παιδί ἄμεσα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐργασίας του, θὰ γεννηθοῦν μέσα του βαθειὰς γνώσεις γεμάτες ἀξία, θὰ ἀγαπήσῃ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας του καὶ τὴν πατρίδα του, θὰ ἀγαπήσῃ καὶ τὴν ἐργασία καὶ θὰ ἀναπτύξῃ μ' αὐτὴν ὅλες τὶς σωματικὰς του δυνάμεις.

Τὸ νέο σχολεῖον συνείθισαν νὰ τὸ χαρακτηρίζουν μὲ διάφορα ὀνόματα. Γιὰ ἀντίθεσιν μὲ τὸ παλιὸν σχολεῖον πὸν τὸ λέμε σχολεῖον τῆς μάθησης ἢ τῶν βιβλίων, τὸ νέο τὸ λέμε σχολεῖον τῆς δράσης. Ἐπειδὴ εἰτοιμάζει τὰ παιδιὰ γιὰ τὴν ζωὴ ἀνάμεσα στὴ ζωὴ τὸ λέμε σχολεῖον τῆς ζωῆς. Ἄν ἔχωμε ὑπ' ὄψιν τὴν δουλειὰν τοῦ παλιοῦ σχολείου πὸν καταδίδασκε τὰ παιδιὰ νὰ ἀκοῦν καὶ νὰ μαθαίνουν μόνον ὅσα ἔλεγε ὁ δάσκαλος ἢ τὸ βιβλίον καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἂν σκεφθοῦμε πὼς τὸ νέο σχο-

Τὸ κάθε παιδί μέσα του. Τὸ νέο σχολεῖον ἔχει

λείο θέλει νὰ μορφώση τὸ παιδί μὲ τὴν ἐλεύθερον τὴν ἐργασία
μποροῦμε τὸ παλιὸ σχολεῖο νὰ τὸ ποῦμε σχολεῖο τῆς σκλαβιάς
καὶ τὸ νέο σχολεῖο τῆς λευθεριάς. Αὐτὴ ἡ ὀνομασία ταιριάζει
ἀκόμα πιὸ πολὺ ἂν ἔχωμε ὑπ' ὄψει ὄχι μόνον τὸ εἶδος τῆς ἐρ-
γασίας τῶν δύο σχολείων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν
τῶν παιδιῶν τῶν δύο σχολείων. Τὰ παιδιὰ τοῦ παλιοῦ σχολείου
φεύγουν τὸ σχολεῖο, τὸ θεωροῦν γιὰ φυλακὴν, τὰ παιδιὰ τοῦ
νέου σχολείου τρέχουν στὸ σχολεῖο μὲ εὐχαρίστησιν, γιὰτὶ αἰ-
σθάνονται, ἀναπνέουν καὶ ζοῦν ἐκεῖ μέσα ἐλεύθερα.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μόρφωσις τοῦ παιδιοῦ γίνεται μέσα στὸ νέο
σχολεῖο μὲ ἐλεύθερον πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἐργασία πάνω στὰ
ἀντικείμενα ποὺ στρέφεται τὸ διαφέρον τοῦ παιδιοῦ, γι' αὐτὸ καὶ
σταθερώτερον ὀνομασία τοῦ νέου σχολείου εἶναι «Σχολεῖο ἐργα-
σίας». Δυστυχῶς αὐτὴ ἡ ὀνομασία του, ὠδήγησε σὲ μεγάλας πα-
ραξήγησις. Ἔτσι κατηγορήθηκε πὼς δὲν δίνει γνώσεις στὰ παι-
διὰ παρὰ μόνον ἐργασία. Ἡ κατηγορία αὐτὴ δὲ στέκει γιὰτὶ καὶ στὸ
νέο σχολεῖο θὰ μάθῃ τὸ παιδί ἄφθονες γνώσεις, ὄχι ὅμως μὲ τὸ
παθητικὸ καὶ ἐξαναγκαστικὸ παλιὸ τρόπο ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερον ἐνερ-
γητικὴν σκέψιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ παιδιοῦ πάνω στὰ πράγματα καὶ
μὲ τὰ πράγματα. Μὲ τὴν παρατήρησιν, μὲ ἐξέτασιν τῶν πραγμά-
των, μὲ πειραματισμὸν μὲ σκέψεις καὶ μὲ χειροτεχνικὴν ἐργασία.

Ἡ πιὸ μεγάλη ὅμως σύγκρισιν γεννήθηκε ἀπὸ τὴν διαφορε-
τικὴν ἀντιλήψιν τῶν νέων παιδαγωγῶν γιὰ τὸ νέο σχολεῖο. Λέ-
γοντας σχολεῖο ἐργασίας μιὰ μερίδα παιδαγωγικῶν δέχθηκε
τὸ σχολεῖο τῆς ἀποκλειστικῆς ἐργασίας γιὰ ἐξυπηρέτησιν πρακτι-
κῶν σκοπῶν ζωῆς καὶ ἔτσι τῆς δημιουργήσαν λαϊκὰ ἐπαγγελμα-
τικὰ σχολεῖα μὲ ὅλους τοὺς κλάδους καὶ τὰ εἶδη τῆς ἀνθρώπι-
νης ἐργασίας, ξυλουργικὴν, μεταλλουργικὴν, γεωργία ζωοτεχνία
κ.λ.π. Μιὰ τέτοια ὅμως τάσιν εἶναι δλότεια ὠφελιμιστικὴ, ὑλιστι-
κὴ. Γιὰτὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν, εἶναι μόνον ἀπὸ ὕλη,
εἶναι πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικά. Γι' αὐτὸ χρειάζεται μιὰ μεγάλη
πνευματικὴ ἐργασία γιὰ νὰ νοιώσουμε ὅσα ἀγαθὰ μᾶς παρου-
σιάζει ὁ πολιτισμὸς μας, νὰ τὰ συμπληρώσουμε καὶ νὰ δημιουρ-
γήσωμε καὶ ἄλλα γιὰ νὰ τὰ παραδώσωμε στὴν ἐπόμενον γενιῆς.

Ὑστερον ἡ ζωὴ τοῦ κάθε ἀτόμου πρέπει νὰ ἦ ὀρισμένον
βασικὴν διαθέσειν χρωματισμένον ἀπὸ τὸν ἐθνισμὸν του, ἀπὸ ἓνα
ἀνώτερον ἀνθρωπισμὸν, ἀπὸ μιὰ ἀνώτερον ἠθικὴν ἀντικεινικότητα, τὴν
ἠθικὴν ἀντικεινικότητα ποὺ ὁ σπόρος τῆς εἶναι φυτεμένος μέσα στὸν
κάθε ἀνθρώπον καὶ ποὺ ἀναπτύσσεται φυσικὰ χωρὶς βίαιον ἐξωτε-
ρικὴν ἐπεμβάσειν καὶ ποὺ ἡ μεγαλύτερον καὶ εὐγενέστερον ἐκδήλω-
σιν τῆς εἶναι μιὰ πίστιν σὲ ἀνώτερον ἠθικὴν καταστάσειν τῆς
ζωῆς μιὰ πίστιν τῶν ἔργων. Τέτοια τάσιν πρὸς τὸν πολιτισμὸν
μὲ τὴν πλούσιον ἐκδηλώσειν του, τέτοιον βασικὴν διαθέσειν δὲ
μποροῦν νὰ ἀναπτυχθῶν στὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴν μονό-
πλευρον ὠφελιμιστικὴν τάσιν τοῦ σχολείου, ὅπου κυριαρχεῖ καὶ
σωματικὴ ἐργασία χωρὶς συστηματικὴν πνευματικὴν ἐργασία.

Μιὰ τέτοια μονόπλευρον καὶ στενὴ ἀντίληψιν ἔφερε ὀταμά-
τημα στὴν ἐξέλιξιν τοῦ νέου σχολείου καὶ στὴν ἐφαρμογὴν του.

Ὅπως καταλάβετε τὸ νέο ἀπὸ τὸ παλιὸ scho-
leio δὲ διαφέρει μόνον στὴν μεθόδον τῆς ἐρ-
γασίας, διαφέρει στὴν βᾶσειν. Τὸ παλιὸ σχολεῖο
ἔχει προστά του παιδιὰ, τάξιν, ἔχει ὑπ' ὄψει
τοῦ τὸ μέσον ὄρον τῶν δυνάμεων καὶ δὲν προσανα-
τολίζεται. Τὸ νέο σχολεῖο ἔχει προστά του τὸ
παιδί μὲ τὴν διαφορετικὴν ἰδιοσυγκροσία καὶ
ψυχολογία. Τὸ παλιὸ σχολεῖο διατηρεῖ τὰ παιδιὰ σὲ
διαρκὴ παθητικὴν στάσιν· ὁ δάσκαλος λέγει ἢ διατάζει ἀπὸ τὸ
βιβλίον, ἢ δείχνει κάποια ἐργασία, ἰχνογραφικὴν, χειροτεχνικὴν
κ.λ.π. Τὸ παιδί ἀκούει, βλέπει, καὶ μιμεῖται ὅ,τι κάμνει ὁ δά-
σκαλος του, κινεῖται πάνω στὴν γραμμὴν τοῦ δασκάλου του.
Ἄλλὰ καὶ στὴν αὐτενέργειαν πάνω καὶ ἀνστηρίζεται, πάλιν τὸ
παιδί αὐτενεργεῖ μέσα σὲ ὀρισμένον ὅμως σφαῖρον ποὺ χαράζει
ὁ δάσκαλος. Στὸ παλιὸ σχολεῖο τὸν κυριώτερον ρόλον παίξει
ὁ δάσκαλος μὲ τὴν ἐρώτησιν του. Ὁ δάσκαλος ποὺ γνωρίζει τὰ
πράγματα ἐρωτᾷ, τὸ παιδί ποὺ δὲ γνωρίζει πρέπει ν' ἀπαντή-
σῃ. Τὸ παλιὸ σχολεῖο διδάσκει ἐκείνους τὴν γνώσειν ποὺ τὴν
καθορίζει τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα. Μέσα στὸ ἀναλυτικὸ πρό-
γραμμα περιέχεται τὸ ὕλικον ποὺ πρέπει νὰ διδαχθῇ τὸ παιδί

σὲ κάθε τάξη. Αὐτὸ τὸ ὕλικὸ εἶναι ταχτοποιημένο σὲ ὕλες ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια σφραῖρα γνώσης, μὲ ἄλλα λόγια σὲ χωριστὰ μαθήματα, Ἑλληνικὴ, Γραμματικὴ, Θρησκευτικὰ, Ἀριθμητικὴ, Ἱστορία, Γεωγραφία, Φυσιογνωσία, Γυμναστικὴ, Ὠδική, Ἰχνογραφία κ.λ.π. Ὁ δάσκαλος τοῦ παλιοῦ σχολείου παίρνει ἀπὸ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τὸ ὕλικὸ ποὺ θὰ διδαχτῆ ἀπὸ τὸ κάθε μάθημα σὲ κάθε τάξη, ἔχοντας ὑπ' ὄψει μερικοὺς Νόμους τῆς παλιᾶς Διδαχτικῆς καὶ τὰ περίφημα στάδια τοῦ Ἐρβάρτου.

Τὸ νέο ὅμως σχολεῖο διατηρεῖ τὸ παιδί σὲ ἐνεργητικὴ στάση. Τὸ παιδί ὀδηγεῖται κατάλληλα νὰ παρατηρήσῃ τὰ πράγματα καὶ φαινόμενα τῆς φύσης καὶ κάθε κοινωνικὴ σχέση. Ὁ δάσκαλος δὲ ρωτᾷ, παρὰ ὀδηγεῖ τὰ παιδιά νὰ παρατηρήσουν, νὰ σημειώσουν ἢ νὰ ζωγραφίσουν στὰ σημειωματάρια τους ὅ,τι παρατήρησαν, τὰ ὀδηγεῖ νὰ ἀντικρύσουν τὸ πρόβλημα ποὺ θὰ ἀναγκαστοῦν ἐσωτερικὰ νὰ καταπιαστοῦν μὲ τὴ λύση του. Τὰ παιδιά ἔχουν τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα νὰ ρωτήσουν τὸ δάσκαλο τους γιὰ κάθε τι ποὺ τὰ κάμνει νὰ ἀποροῦν. Ἐκδρομὲς ἀφθονες εἶναι ἢ βάση τοῦ νέου σχολείου. Στὸ σχολεῖο μέσα ξετυλίγεται ὅλος ὁ θησαυρὸς ποὺ παρατηρήθηκε ἀπὸ τὰ παιδιά μὲ ἐλεύθερη συζήτηση καθορίζονται καὶ λύνονται οἱ ἀπορίες. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα, γιὰ κάθε πρόβλημα μιλοῦν τὰ παιδιά, γράφουν, ζωγραφίζουν πάνω στὰ πράγματα λογαριάζουν. Παρατηρητικότητα, συζήτηση, πολυποικίλη ἔκφραση εἶναι ἢ δουλειὰ τοῦ νέου σχολείου. Ὁ δάσκαλος παύει νὰ ρωτᾷ τὸ παιδί παίρνει πίσω τὰ φυσικά του δικαιώματα. Παίρνει θάρρος γιὰ συζήτηση, αὐτοπεποίθηση καὶ τὸ κυριώτερο τόλμη γιὰ τὴ ζωή, *

Ἐπειρὰ ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ ζωγραφιὰ ποὺ ἔκαμα γιὰ τὸ παλιὸ σχολεῖο καὶ τὴ ξάστερη καὶ ζωερὴ τοῦ σχολείου ἐργασίας πρέπει νὰ ρωτηθῆ, τότε γιατί δὲν ἐφαρμόζεται; γιατί οἱ πολιτεῖες μὲ τὴ νομοθεσία τους δὲν τὸ ἀναγνωρίζουν σὰν τὸ σχολεῖο τῆς σημερινῆς ζωῆς, ποὺ θὰ ἐκανοποιήσῃ τις κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ θὰ βοηθηθῆ μ' αὐτὸ ἢ ἀνύψωση καὶ εὐτυχία τόσο τοῦ ἀτομικοῦ καθὼς καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ;

Ἐχω ὑποχρέωση νὰ τονίσω σ' αὐτὴν τὴ θέση, πὼς ἡ ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας γεννήθηκε στὴ Γερμανία, στὴ χώρα ποὺ βρίσκεται στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ κάθε ἄλλης προόδου, στὴν ἀξία διάδοχο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας γεννήθηκε ταυτόχρονα μέσα στις ψυχὲς τῶν μεγάλων Γερμανῶν Natorp καὶ Kerschensteiner ποὺ τις ἔχτισαν τις σταθερότερες φιλοσοφικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς βάσεις καὶ στὴν ψυχὴ τῶν γερμανῶν δασκάλων.

Ὁ Δημοδιδασκαλικὸς σύλλογος τῆς Λειψίας, ποὺ μπροστὰ ἀπ' τὸν παγκόσμιο πόλεμο δὲν εἶχε καμμιά δύναμη γιὰ τὰ πράγματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ σχολικὴ διοίκηση, οὔτε κανένα ἄλλο μέσο γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴ γνώμη του σὲ σχολικὰ ζητήματα ὑπόβαλε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1909, ἔδω καὶ 22 χρόνια μιὰ αἴτηση στὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας τῆς Σαξωνίας, μὲ τὸ παρακάτω περιεχόμενο σὲ γενικώτατες γραμμές.

«Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ὥριμασε πιά ἢ ἀντίληψη πὼς πρέπει στὴν ἐργασία τοῦ σχολείου νὰ δοθῆ μορφή ἀνάλογη μὲ τις σημερινὲς παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις. Τόσο ἢ πείρα τῆς ζωῆς καθὼς καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἐρευνες στηρίζουν τὴν ἀπαίτηση πὼς πρέπει νὰ παίρνεται πιὸ πολὺ ὑπ' ὄψει, ἀπὸ ὅπως γίνεται σήμερα, ἢ φυσικὴ πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ. Σὲ μιὰ δριστηκὴ συμπερασματικὴ κρίση ἀποκρυσταλλώθηκαν τὰ πορίσματα τῆς παιδαγωγικῆς ἐρευνας στὸ ζήτημα τῆς πρώτης διδασκαλίας. Ὁ διδασκαλικὸς σύλλογος τῆς Λειψίας καθορίζει ἔτσι τις μεταρρυθμιστικὲς του προτάσεις. 1ο μὲ τὴ σημερινὴ μορφή τῆς ἐργασίας στὸ λαϊκὸ σχολεῖο, μὲ τὴν πρόωρη μονόπλευρη, τυπικὴ, πνευματικὴ μόρφωση τοῦ παιδιοῦ καὶ μὲ τὴ μονοκρατορικὴ κυριαρχία της, (Ἀνάγνωση, γραφὴ, καὶ συστηματικὴ ἀριθμητικὴ) ἀκόμα καὶ μὲ τὴν πολύωρη ἐργασία κάθε μέρα καταστρέφεται ἢ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ. 2ο Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστῆ ἢ ἥσυχη, φυσικὴ καὶ ὕγιης ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ πρέπει νὰ ἀποκλειστῆ ἢ Ἀνάγνωση καὶ ἢ γραφὴ ἀπὸ τις ἀσχολίες τοῦ πρώτου σχολικοῦ χρόνου, νὰ διατηρηθῆ ἢ Ἀριθμητικὴ μόνο σὰν στοιχεῖο ἐποπτείας καὶ νὰ ὀλι-

γαστέψουν οἱ ὄρες ἐργασίας σὲ 12 τῆ βδομάδα. 3ο Ἀπαιτεῖται μιὰ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδλγία πὸ μ' αὐτὴν νὰ ἀπασχολοῦνται ὅλες οἱ πνευματικὲς καὶ σωματικὲς δυνάμεις αὐτῆς τῆς βαθμίδας ἐξέλιξης, στὸ ὑπαιθρο καὶ στὴν παράδοση, μιὰ ἐνιαία διδασκαλία πὸ μὲ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο νὰ βάζη τὰ θεμέλια γιὰ κάθε κατοπινὴ σχολικὴ ἐργασία.

4ο Αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση γιὰ μιὰ ἐλεύθερη στοιχειώδη διδασκαλία μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ νὰ ἐξυπηρετήση κατάλληλα τοὺς σημερινούς σκοπούς, πὸ ἔχουν τεθῆ στὰ τρία πρῶτα σχολικὰ χρόνια. Ἐπομένως τὴν ἐνιαία διδασκαλία ζητοῦν, κύριοι, οἱ Γερμανοὶ δασκάλοι πρὸ 22 χρόνια. α) Ἐφόσον μιὰ γενιὰ παιδιῶν διαπαιδαγωγεῖται ἐπὶ τρία τοῦλάχιστον χρόνια ἀπὸ ἓνα δάσκαλο. β) Ἐφόσον τοῦ ζητοῦν νὰ πετύχη ὠρισμένους σκοποὺς μόνο ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια καὶ γ) Ἐφόσον κατὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα δίνεται στὸ δάσκαλο τὸ δικαίωμα ἐλευθερίας στὴν ἐκλογή καὶ στὴν ἐπεξεργασία τῆς ὕλης, ἐπομένως ἐφ' ὅσον ὁ δάσκαλος μένει ἐλεύθερος ἀπὸ ἀναλυτικὸ καὶ ὠρολόγιό πρόγραμμα καὶ ἀπὸ τὴ σημασία τῶν γνωστῶν μεθόδων. Γιὰ νὰ προχωρήσουν σταθερὰ καὶ σίγουρα καὶ νὰ δώσουν καὶ στὴν πολιτεία τὴν εὐκαιρία νὰ δοκιμάσῃ, γίνεται πρόταση νὰ ἰδρυθοῦν πάνω σ' αὐτὲς τὶς προτάσεις μερικὲς πειραματικὲς τάξεις.

Ἡ διοικητικὴ σχολικὴ ἀρχὴ τῆς Λειψίας, δέχτηκε τὶς προτάσεις τῶν δημοδιδασκάλων. Γίνηκαν οἱ δοκιμὲς καὶ πέτυχαν. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν δοκιμῶν γράφω λεπτομερειακὰ στὸ ἔργο μου «Τὸ σχολεῖο ἐργασίας στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη», πὸ κυκλοφόρησε πρὸ 3 μηνῶν σὲ δεύτερη ἐκδοσῃ.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1920 σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Λειψίας μὲ νομοθετικὲς διατάξεις ἐφαρμόστηκαν τὰ πορίσματα τῶν δοκιμῶν, δηλαδὴ σχολεῖο ἐργασίας καὶ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδασκαλία στὶς 4 πρῶτες τάξεις τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖου. Ἀπὸ τοῦ 1920 ἄρχισαν νὰ γίνωνται δοκιμὲς καὶ στὶς ἀνώτερες 4 τάξεις τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖου, πὸ κράτησαν ἀρκετὰ χρόνια. Κι' αὐτὲς οἱ δοκιμὲς συνηγοροῦν γιὰ μιὰ μεταβολὴ καὶ στὶς 4 ἀνώτερες

τάξεις μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ σχολεῖου ἐργασίας. Ἡ πόλη τῆς Λειψίας γιὰ νὰ διευκολύνῃ μάλιστα αὐτὴ τὴ μεταβολή, ἔδωκε τὰ ἀπαιτούμενα ἐργαστήρια καὶ κήπους καὶ στὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖου.

Σήμερα, ἀπὸ χρόνια μάλιστα, ὅλα τὰ ὀκτάχρονα λαϊκὰ σχολεῖα τῆς Βαυαρίας, Σαξωνίας καὶ Προσσίας ἐργάζονται μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ σχολεῖου ἐργασίας. Ὅχι μόνον τοῦτο. Καὶ τὰ ἄλλα ἀνώτερα σχολεῖα, κλασσικὰ καὶ πρακτικά, προσπαθοῦν νὰ καλλιεργήσουν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν, ὅπου εἶναι δυνατόν—καὶ εἶναι δυνατόν σὲ ἀφθονες περιπτώσεις—τὶς ἰδέες τῆς ἐργασίας.

Στὴν Ἀμερικὴ, Αὐστρία, ἐφαρμόζεται τὸ σχολεῖο ἐργασίας. Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς χῶρες στηρίζουν τὴν ἰδέα τοῦ σχολεῖου πάνω στὶς ἴδιες βάσεις, δίνουν στὸ σχολεῖο κοινωνιστικὴ κατεύθυνση καὶ προσπαθοῦν νὰ καλλιεργήσουν κάθε δύναμη καὶ κάθε διαφέρον, πὸ ὑπάρχει σὲ κάθε παιδί. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς χῶρες τὸ κυριώτερο γνώρισμα τῆς σχολικῆς ἐργασίας εἶναι ἡ ἐλεύθερη δράση τοῦ παιδιοῦ πάνω σὲ προβλήματα τῆς ζωῆς του, ἀνάλογα μὲ τὸ διαφέρον του. Ἀνατροπὴ τῶν καθιερωμένων ὄρων καὶ συνθηκῶν ἐργασίας. Βγαίνει τὸ παιδί ἀπ' τὴν παθητικότητα, πὸ τόσες ἑκατοντάδες χρόνια ἦταν καταδικασμένο, καὶ σπρώχνεται σὲ κίνηση καὶ δράση ἀνάλογα μὲ τὴ φύση του. Τὸ σχολεῖο μεταβάλλεται σὲ μιὰ κοινότητα ζωῆς καὶ ἐργασίας, μὲ ἀφθονα καθήκοντα καὶ δικαιώματα καὶ μὲ τὶς ἴδιες ἐκδηλώσεις ζωῆς, ὅπως παρουσιάζονται στὴν κοινωνία τῶν ἡλικιωμένων, μὲ ἀνάγκες πὸ ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη δράση τῶν παιδιῶν, εἴτε ὁμαδικὰ, εἴτε ἀτομικὰ καὶ μὲ πολλὲς εὐκαιρίες γιὰ ἀνάπαυση καὶ ἀπόλαυση.

Καὶ στὴν πατρίδα μας ἄρχισε πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν δασκάλων καὶ λιγώτερο ἀπὸ τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ στρώματα, νὰ γίνεαι συζήτηση γύρω στὸ σχολεῖο ἐργασίας. Ἄρχισε μάλιστα νὰ γίνεαι μιὰ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του σὲ διάφορα σχολεῖα, παρὰ τὶς κακὲς συνθῆκες πὸ βρῖσκεται τὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο καὶ ὁ δάσκαλός του. Ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες, ὅσο καὶ ἂν βρῖσκωνται οἱ περισσότερες σὲ μιὰ βασικὴ

παρανόηση, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ προέρχονται ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀνησυχία, πὸν γεννήθηκε στὴν ψυχὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου καὶ παρὰ τίς ἐνδεχόμενες ἀποτυχίες, θὰ δώσουν τὰ κολὰ τους ἀποτελέσματα. Καθῆκον μόνον ἱερὸ ἔχουν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ σχολείου ἐργασίας νὰ διαφωτίσουν μὲ ὅσα μέσα ἔχουν στὴ διάθεσή τους καὶ σὲ ἐνδεχόμενη περίσταση νὰ ἀντιδράσουν μὲ τὰ ἐπιχειρήματα, πὸν τοὺς δίνει στὸ χέρι ἡ σημερινὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, γιατί ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, ἡ ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας ἀντικρούει σκληρὰ τὴν πολεμικὴ τῆς χτεσινῆς παιδαγωγικῆς διανόησης, πὸν ἀντιδρᾷ ἀπὸ συμφέρον, ἀπὸ πείσμα καὶ ἴσως καὶ ἀπὸ καλὴ πίστη.

Νὰ τι μᾶς λέγει ἡ ἀντίδραση : Ἐάν τὸ σχολεῖο ἐργασίας εἶναι ἡ μόνη μορφή σχολείου, πὸν πρέπει νὰ δημιουργήσῃ ἡ κοινωνία γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν τῆς καὶ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση καὶ ἀνύψωση τῆς ζωῆς τῆς, δὲν ἔχει παρὰ μὲ τὴν πολιτεία τῆς νὰ νομοθετήσῃ μιὰ τέτοια μεταβολή. Ἀπαντοῦμε : Βέβαια, τίς γενικὲς γραμμές, πὸν θὰ κινήθῃ τὸ σχολεῖο, τοὺς γενικοὺς σκοποὺς, πὸν θὰ ἐπιδιώξῃ, θὰ μᾶς τοὺς ἐπιβάλῃ ἡ πολιτεία μὲ τὰ νομοθετήματά τῆς. Τῇ μορφῇ ὅμως τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ζωῆς μέσα στὸ σχολεῖο δὲν ἐπιτρέπεται, οὔτε μπορεῖ νὰ περιλάβῃ ἡ πολιτεία μέσα στὰ γενικώτατα καὶ συνοπτικώτατα νομοθετήματά τῆς. Αὐτὰ καθορίζονται ἀπὸ τίς τοπικὲς καὶ ἄλλες ἐξωτερικὲς συνθήκες, πὸν βρίσκεται τὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὰ παιδιά πὸν ζοῦν καὶ ἐξελισσονται μέσα στὸ σχολεῖο καὶ ἀπὸ τὸ δάσκαλο. Ἐτσι δὲν μπορεῖ κανένας νὰ ἰσχυριστῇ πὸς οἱ νόμοι τοῦ Κράτους ἐπιβάλλουν τὸ Ἐρβαριανὸ σύστημα, οὔτε νὰ ἰσχυριστῇ πὸς ὁ δάσκαλος ἀπὸ νομικὴ πίεση πρέπει νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν Α μέθοδο καὶ ὄχι τὴ Β, οὔτε πὸς στὴν ἐργασία μας μᾶς δεσμεύει αὐστηρὰ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τοῦ Κράτους γιὰ ὠρισμένη τακτοποίηση, σειρὰ ὕλης γιὰ διδασκαλία, ἐκτὸς ἀπὸ ὠρισμένες περιπτώσεις καὶ τοῦτο γιατί τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα γίνηκε πρὸ 15 χρόνια. Κι' ἂν ἔπαθε μερικὲς τροποποιήσεις στὰ 1920, ἂν θυμοῦμαι καλά, δὲν μπόρεσαν νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν τους οἱ νομοθέτες τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς Παιδολογίας,

πὸν θέτουν τὸ παιδί καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐξέλιξής του στὸ κέντρο κάθε σχολικῆς ἐργασίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὄρολόγιο πρόγραμμα πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πὸς οἱ Νόμοι τοῦ Κράτους δεσμεύουν τὸ δάσκαλο, ἀφοῦ τοῦ ὀρίζουν πόσες ὥρες πρέπει νὰ ἐργαστῇ ἡ κάθε τάξη τῆ βδομάδα σὲ κάθε μάθημα.

Μὰ καὶ μὲ τὸ νομοθετικὸ αὐτὸ ἔξαναγκασμὸ ἔχουμε τὴν ἀκλόνητη πεποίθησι, πὸς ἓνας δάσκαλος ἐνθουσιασμένος, πὸν ζῇ μέσα στὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἀνησυχῆσῃ, ὅπως γίνηκε φέτος μὲ πολλοὺς δασκάλους στὴν ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια τῆς Φλώρινας κι' ἔχω ὑποχρέωση νὰ τὸ πῶ δημοσίᾳ γιὰ τιμὴ τους (θαγαδαῖα χειροκροτήματα), νὰ ἐρευνησῇ, νὰ δοκιμάσῃ, πάντα μέσα στὸ πλατὺ πλαίσιο, πὸν τοῦ χαράζουν οἱ Νόμοι. Τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ νὰ μὲν ἓνας δάσκαλος ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν κατάστασι, νὰ μὴν ἀνησυχῇ, νὰ μὴν ἐρευνᾷ καὶ νὰ μὴ δοκιμάζῃ μοιάζει μὲ τὴν ἀπελπιστικὴ στασιμότητα, πὸν ἐξυμνώντας μὲ ἱκανοποιητικὰ καὶ φουσκωμένα λόγια τὴν κατάστασι, προσφέρει ἀρνητικὴ ὑπηρεσία στὴ ζωὴ μας.

Ἐξω ὅμως ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀντιδραστικὴ ἐπιχειρηματολογία, πὸν θέλει νὰ κρυφτῇ πίσω ἀπὸ τοὺς Νόμους, πολεμοῦν τίς ἰδέες τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης καὶ μὲ τὸ ἐπιχείρημα πὸς δὲν μποροῦμε νὰ μεταφέρουμε στὴν Ἑλλάδα κάθε θεσμὸ ξενικὸ καὶ νὰ ἐφαρμόσωμε τὸ σχολεῖο ἐργασίας στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ στὸ Ἑλληνόπουλο, γιατί ἡ κοινωνία μας εἶναι διαφορετικὴ καὶ διαφορετικὴ ἡ ψυχοσύστασι καὶ γενικὰ ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ Ἑλληνόπουλου ἀπὸ τὰ Εὐρωπαϊκὰ παιδιά. Τοὺς ἀπαντοῦμε : Τὸ παιδί εἶναι σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς παιδί, μὲ τὴν ἴδια ἀνεξέλικτη μορφή πὸν ἀπαιτεῖ ξετύλιγμα, μὲ τὴν ἴδια παραδεισένια ψυχικὴ διάθεσι, τὴν παιδική, μὲ τίς ἴδιες σωματικὲς τάσεις καὶ ἀνάγκες. Ἀναγνωρίζω, βέβαια, πὸς ἡ φυσικὴ διάταξι τῆς κληρονομικότητας, καθὼς καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον ἔχουν ἐπιδράσι, ὥστε τὸ κάθε παιδί τῶν διαφόρων λαῶν νὰ παρουσιάζῃ μερικὲς λεπτομερειακὲς διαφορές, τόσο στὴν ἐξωτερικὴ μορφή, καθὼς καὶ ἐσωτερικά. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς

αὐτὸ τῶν λεπτομερειακῶν διαφορῶν, ὡς τὸ τολμηρὸ ἐπιχείρημα νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ Ἑλληνόπουλο εἶναι ἑξαιρετικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα παιδιὰ, βρῖσκω παραπολὺ μεγάλη ἀπόσταση καὶ διαβλέπω μόνο κακὴ πίστη στὸ ἐπιχείρημα. Γιατί, ὅπως ἔχει τὴ ψυχικὴ δύναμη τὸ Ἑλληνόπουλο νὰ σκέπτεται, νὰ συγκρίνη, νὰ κρίνη, νὰ συλλογίζεται, νὰ προσέχη, νὰ θυμᾶται, νὰ φαντάζεται, τὴ δύναμη νὰ ἀγαπᾷ, νὰ μισῇ, νὰ ἐκδικιέται, νὰ θανατώσῃ, νὰ φοβᾶται, νὰ θέλη, νὰ εἶναι τολμηρὸ, νᾶχη αὐτοπεποίθηση, ἢ νᾶναι δειλὸ, νὰ ἀγαπᾷ τὸ καλὸ, νὰ φεύγη τὸ κακὸ, ὅπως ἔχει τὶς διάφορες φυσιολογικὰς λειτουργίας καὶ σωματικὰς δυνάμεις ἔτσι τὰ ἴδια βασικὰ πράγματα βρῖσκομε στὰ παιδιὰ ὄλων τῶν λαῶν. Θὰ μοῦ πῆτε, σὲ ὅλα αὐτὰ βρῖσκομε διαφορὰς. Ἐξαφνα τὸ Ἀγγλόπαιδο εἶναι ἰσχνό, ξανθό, εἶναι φλεγματικὸ στὸ συναίσθημα, ἀργὸ στὴ νόηση κλπ. Μὰ αὐτὲς τὶς διαφορὰς τὶς βρῖσκομε καὶ ἀνιμεταξὺ στὰ παιδιὰ μας. Αὐτὲς εἶναι λεπτομερειακὰς διαφορὰς, πὺ δὲ μποροῦν νὰ κάμουν ὥστε νὰ ἐφαρμοστῇ ἄλλο σύστημα ἐργασίας. Ἐπομένως ἡ ἰδέα, πὺ θὰ κυριαρχήσῃ στὴ διάπλαση τοῦ παιδιοῦ εἴτε Γερμανόπαιδο, εἴτε Κινεζόπαιδο, εἴτε Ἑλληνόπαιδο εἶναι τοῦτο, πρέπει νᾶναι ἡ ἰδέα τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς ἀρμονικῆς, ἀβίαστης ἀνάπτυξης ὄλων τῶν δυνάμεών του, ἡ ἰδέα τῆς ἀληθινῆς ἀγωγῆς, πὺ σέβεται. καθε βαθμίδα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἔχει ταυτόχρονα ὑπ' ὄψει ἓνα μακροπρὸ συνειδητὸ σκοπὸ καὶ ἐφαρμόζει μέτρα ἀπόλυτα παιδολογικά.

Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀντίδρασης θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐρωτήσω. Ποιὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἐφαρμόζεται ἀπὸ δεκάδες τώρα χρόνια στὴν Ἑλλάδα ; Ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ ἀπαντήσω στὴν ἐρώτησή μου. Τὸ Ἐσβαρτιανόν, ὅπως ἐτροποποιήθη ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Ἐσβαρτ, Ziller καὶ Rein, ὅπως μᾶς τὸ μετέφερε στὴν Ἑλλάδα ὁ μακαρίτης Παπαμάρκου καὶ τὸ δίδαξε ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια ἓνας ἀπὸ τοὺς σοβαροὺς Ἑλληνες παιδαγωγούς, ὁ Λάμπρας, ὁ ὁποῖος, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμε, γιὰ τιμὴν του, εἶχε τὴν ἐπιστημονικὴ διορατικότητά νὰ κάμη τὴ μεγάλη στροφή στὴν παιδαγωγικὴν του σκέψη. Ἄλλοι δὲν

μπόρεσαν νὰ τὴν κάμουν, γιατί ποτὲ δὲν εἶχαν φιλοσοφήσει καὶ ποτὲ δὲν εἶχαν παιδαγωγικὴ σκέψη. Τὸ Ἐσβαρτιανόν λοιπὸν σύστημα δὲν εἶναι δημιουργημὰ τῆς Γερμανικῆς παιδαγωγικῆς διάνοησης ; δὲν ἐφαρμόστηκε στὴ Γερμανία ; γιατί ἐφαρμόστηκε καὶ στὴ Ἑλλάδα ; δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὸ Ἑλληνικὸ παιδί ;

Ἄλλο ἐπιχείρημα τῆς ἀντίδρασης, εἶναι πὼς βρισκόμαστε καὶ ζοῦμε κάτω ἀπὸ ξεχωριστὰς συνθήκας, τὶς Ἑλληνικὰς, πὺ εἶναι φτωχὰ καὶ λείπουν τὰ πλοῦσια μέσα, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νέων ἰδεῶν. Κι' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι ἀστήρικτον, γιατί ἡμεῖς τὴν ἰδέαν τοῦ σχολείου ἐργασίας θέλομε νὰ τὴν ἐφαρμόσωμε στὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ἔχοντας ὑπ' ὄψει τὶς συνθήκας τῆς, ὅσο ἐπιτρέπουν τὰ μέσα τῆς ζωῆς τῆς καὶ τὸ Ἑλληνόπουλο, ὅπως εἶπα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιόρρυθμὴ φύσιν του. Νὰ τὸ κάμωμε ἄρτιον καὶ ἱκανὸν ἄνθρωπον καὶ Ἑλληνα, νὰ μπορῇ νὰ νοιώσῃ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν καὶ νὰ μπορῇ ἄξια νὰ μπῆ στὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν.

Τὸ σχολεῖο ἐργασίας μονάχα θὰ μπορέσῃ νὰ ἀναπτύξῃ ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνόπουλου καὶ τὶς κινήσῃ σὲ δράσιν, θὰ τὸ ὀδηγήσῃ μπροστὰ στὰ προβλήματα τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς, θὰ τὸ κάμη ἱκανὸν νὰ τ' ἀντικρούσῃ, νὰ τὰ νιώσῃ καὶ νὰ τὰ λύσῃ. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅσο περισσότερα μέσα ἔχει τὸ σχολεῖο στὴ διάθεσίν του, τόσο πλατύτερα καὶ ἀποτελεσματικότερα ἐφαρμόζεται τὸ σχολεῖο ἐργασίας. Ἄλλὰ μήπως καὶ τὸ Ἐσβαρτιανόν σύστημα δὲν ἀπαιτοῦσε τὰ μέσα τῆς ἐργασίας του ; καὶ ἄφθονα μάλιστα ; Γιατί ἐφαρμόστηκε μ' ὄλην τὴν ἔλλειψιν τῶν μέσων ; Σχολεῖο ἐργασίας εἶναι ἡ καινούργια ἰδέα, τὸ καινούργιον πνεῦμα τῆς σχολικῆς ἐργασίας, πὺ ἓνας μορφωμένος καὶ ἐνθουσιασμένος δάσκαλος μπορεῖ νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ καὶ μὲ τὴν ὀλίγη ἔλλειψιν μέσων. Ὁ δάσκαλός του μόνον πρέπει νᾶχη μόρφωσιν καὶ ἐνθουσιασμό. (Μὲ ἁγδαίαν χειροκροτήματα γίνεται δευτέρη δεκάλεπτη διακοπὴ τῆς ὁμιλίας).

Μέσα στὸ θόρυβον τῶν χειροκροτημάτων ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Φλώρινας κ. Χρυσόστομος, σεβάσμιος καὶ μορ-

φωμένος γέροντας, ζητεί για λίγα λεπτά το λόγο από τον κ. Επιθεωρητή, πρόεδρο του Συνεδρίου. Ο κ. Επιθεωρητής εκφράζει την λύπη του που δε μπορεί να διακόψει το ρήτορα, μπορεί όμως να το κάμη μόνον όταν ο ομιλητής δέχεται μιὰ τέτοια παρέμβαση. Από σεβασμό στο πρόσωπο του Μητροπολίτη δέχομαι και του παραχωρώ το λόγο.

Ο Μητροπολίτης στο βήμα.

Αρχίζοντας την ομιλία του, κάμνει ένα ύμνο σε μένα και στην ομιλία μου. Λέγει πώς με την ομιλία μου δημιούργησα ένα ξεαίσιο, θανμάσιο άγαλμα! Άλλα αυτουνοῦ του άγάλματος του λείπει η ψιχή και πώς τη ψυχή μπορεί να τη φυσήση στο άγαλμα αυτό, μοναχά η θρησκεία.

Γι' αυτό συμπεραίνει πώς έπεσε η επιστήμη και πώς μόνο η θρησκεία μπορεί να δώσει την ευτυχία στον άνθρωπο. Για πολλή ώρα μιλεί ο Δεσπότης πάνω σ' αυτήν τη βάση και αφήνει το βήμα με πολλά χειροκροτήματα. Αισθάνομαι βαθειά υποχρέωση να αποκαταστήσω τα πράγματα και να τονίσω πώς δε λείπει από το οικοδόμημα που έχτισα με την ομιλία μου η ψυχή. Ξαναπαίρνω το λόγο με ραγδαία χειροκροτήματα.

Σεβασμιώτατε!

Σας ευχαριστώ μ' όλη μου την καρδιά για τα κολακευτικά λόγια που είχατε την καλωσύνη να μου απευθύνετε. Σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε να παρατηρήσω πώς μέσα στο φτωχό μου άγαλμα προσπάθησα να χύσω όση ζωή μπόρεσα από τη ζωή μου. Παρακαλώ να ακούσετε μερικές μου γραμμές που είναι γραμμένες σε ένα βιβλιαράκι μου με τίτλο «Σχολείο εργασίας στη θεωρία και στην πράξη.» Διαβάζω από το βιβλίο μου και στη σελίδα 68.2η έκδοση.

«Το παιδί στο σχολείο εργασίας συνειθίζει σε μιὰ τέτοια κοινή εργασία. Με μιὰ τέτοια κοινή εργασία ζητεί το σχολείο

εργασίας να ξυπνήση μέσα στο παιδί το συναίσθημα της ευθύνης και τη συνείδηση στο καθήκον. Δεν απαγορεύεται στα παιδιά—σάν που γινόταν στο σχολείο της μάθησης να βοηθηθῆ το ένα το άλλο, να συνεργάζονται, η να εργαστηῆ το ένα για το άλλο. Αντίθετα τα καθοδηγοῦμε στη συνεργασία, στην αλληλοβοήθεια και προθυμία. Σε πόση στενή συμφωνία βρίσκονται οι άρχές της συνεργαζόμενης κοινότητας με την απλουστάτη μὰ μεγαλειώδη ηθική διδασκαλία του Ευαγγελίου. Άγάπα και βοήθα τον πλησίον σου όσο μπορείς! Με την άποψη του παλιού σχολείου αυτή η φυσική κλίση του παιδιού να βοηθηθῆ το συμμαθητή του και να βοηθηθῆ απ' αυτόν ήταν μεγάλο παράπτωμα που είχε για συνέπεια αυστηρές τιμωρίες. Το νέο σχολείο όμως σύμφωνο σε όλη τη γραμμή με τη μεγάλη διδασκαλία του Χριστού δημιουργεί άφθονες ευκαιρίες αλληλοβοήθειας για την ηθικοποίηση του άτομου. Σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τα μαθήματα, ακόμα και από τη διδασκαλία των Θρησκευτικών μπορεί η συνεργαζόμενη κοινότητα να οδηγήσει το παιδί στην ηθικότητα. Γιατί και τα θρησκευτικά ακόμα μαθήματα ξεαρτοῦν την ηθικότητα από την πίστη στον ένα και μόνο θεό, από τη μέλλουσα ζωή και από ανταμοιβή η τιμωρία.

Έργα όμως που πηγάζουν από ηθικό νόμο που στηρίζεται πάνω σε άμοιβη η τιμωρία, δε μπορούν να χαρακτηριστούν έργα απόλυτης ηθικῆς. Ηθικότητα είναι εσωτερικός ένθουσιασμός για κάθε καλό, όμορφο και άληθινό, η άγάπη σε ό,τι είναι όμορφο, σε ό,τι είναι καλό και σ' ό,τι είναι άληθινό και ο άποτροπιασμός για κάθε κακότητα, κάθε άτιμία και κάθε ψευτιά.

Μέσα σε πανδαιμόνιο μπράβο και χειροκροτημάτων κατεβαίνω από το βήμα. Και ο Σεβασμιώτατος αναγνωρίζει πώς μιὰ τέτοια ψυχή θα κάμη το άγαλμα όμορφότερο. Μου εκφράζει μόνο το παράπονο του για τη γλωσσική μορφή της ομιλίας μου.

Ύστερα από δεκάλεπτη διακοπή αρχίζει πάλι η συνεδρία και μου δίνεται ο λόγος.

Το θλιβερότερο σημείο δεν είναι η πολεμική κατά πάνω στην καινούργια ιδέα, γιατί αυτή άργά η γρήγορα θα άτονίση,

ὅταν ἡ πολιτεία ξεκαθαρίσῃ μερικὰ πράγματα τῆς σχολικῆς νομοθεσίας καὶ ὅταν σιγὰ σιγὰ πυκνωθοῦν οἱ τάξεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου μὲ ὄπαδους τῆς μεταρρύθμισης. Ἐκεῖνο ποῦ μᾶς κάμνει νὰ λυπούμαστε εἶνε τὸ γεγονός πὼς τὸ σχολεῖο ἐργασίας παρανοήθηκε στὴν Ἑλλάδα σὲ μεγάλο μάλιστα βαθμὸν, γιὰ βλάβη τῆς ἰδέας.

Μὲ παρανόηση δὲν ἐννοῶ τις λεπτομερειακὰς διαφορὰς ποῦ παρατηροῦνται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του, διαφορὰς ποῦ δίνουν λαβὴν νὰ λὲν ὅτι κανένας δὲν τὸ ξέρει καὶ ὅτι ἀλλοιώτικα τὸ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἓνας καὶ ἀλλοιώτικα ὁ ἄλλος, κ' ἀλλοιώτικα τὸ ἐφαρμόζουν στὴν Ἀμερικὴ, ἀλλοιώτικα στὴ Γερμανία κ' ἀλλοιώτικα στὴν Αὐστρία. Ὅσο καὶ ἂν παρουσιάζονται διαφορὰς στὴν ἐξωτερικὴν του μορφήν στίς διάφορες χώρες ἀνάλογες πάντα μὲ τὴ φύση τοῦ λαοῦ, τὸν πολιτισμὸν του καὶ τις συνθῆκας τῆς ζωῆς του, πάντα στίς βάσεις του εἶναι τὸ ἴδιο. Τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἰδέας τὰ βρίσκει κανεὶς σὲ ὅλες τις χώρες, παρὰ τις ἐξωτερικὰς διαφορὰς, κ' αὐτὰ εἶναι σεβασμὸς καὶ κατανόησις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, κάθε ὕλικὸν ἐργασίας καὶ εἶδος ἐργασίας προσαρμόζεται μὲ τὸ παιδί, ἐλεύθερη δράσις τοῦ παιδιοῦ πνευματικὴ καὶ σωματικὴ πάνω στὰ προβλήματα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς πατριδος του καὶ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικῆς αἰσθησεως τοῦ παιδιοῦ.

Αὐτὰ τὰ γνωρίσματα θὰ τὰ βρῆτε τόσο στὸ σύστημα τοῦ Kerschensteiner, ὅσο τοῦ Gaußig, στὰ ἀγροτικὰ παιδαγωγεῖα τοῦ Lietz, στὴν Ἀμερικὴν στὸ σύστημα τοῦ Dewey καὶ στὸ σύστημα ποῦ ἐφάρμοσε ἡ Heleu Parkhurst στὴ Dalton καὶ στίς ἰδέας τοῦ συστήματος τῆς Maria Montessori κ.λ.π.

Μὲ παρανόηση ἐννοῶ τὴ σφαλερὴ ἀντίληψη ποῦ σχηματίσθηκε ἀπὸ πολλοὺς κατώτερους καὶ ἀνώτερους λειτουργοὺς τῆς παιδείας, ποῦ πίστεψαν πὼς ἂν ἀλλάξουν μόνον τὸ πονκάμισο στὸ Μανωλιὸν θὰ φτιάσουν ἓνα διαφοροεικὸν ἄνθρωπον. Πόσο κωμικοποιημένα γίνονται τὰ πράγματα, βγαίνει ἀπὸ μερικὰ γεγονότα τῆς σχολικῆς πράξεως, ποῦ νομίζει καὶ κολακεύεται νὰ πιστεύῃ ὅτι εἶναι σχολεῖο ἐργασίας. Ἄς παρακολουθήσουμε τὸν Α. ποῦ ἐργάζεται δῆθεν μὲ τὸ σύστημα τοῦ σχολείου Ἐρ-

γασίας. Ὁ Α. διατηρεῖ ὅλες τις ἐξωτερικὰς συνθῆκας τοῦ παλιοῦ σχολείου, μιὰ ἔδρα, θρανία κατάλληλα γιὰ κάθε ἄλλο παρὰ γιὰ ἐργασία, στὸν τοίχον κρέμεται ἓνας μικρὸς πίνακας, τὰ παιδιὰ ἔχουν καθένα τὴν τσάντα του ποῦ μέσα κρύβει τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς τάξεως, τετραδίου ἀντιγραφῆς, ἀριθμητικῆς, ἰχνογραφίας, πέννα καὶ μολύβι. Ὅπως βλέπετε ὁ δῆθεν νεωτεριστὴς Α. οὔτε κατὰ μιὰ κεραία ἀλλάζει τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τοῦ σχολείου του. Ἄν ἐπισκεφθῆτε τὴν τάξην του σὲ ὥρα ἐργασίας—καλύτερα μαθήματος—θὰ ἀναπνεύσετε τὸν ἴδιον παλιὸν σχολικὸν ἀέρα θὰ σᾶς ἀντικρύσῃ τὸ ἴδιον παλιὸν πνεῦμα. Ἄ! λίγο ἔλειψε νὰ ξεχάσω τὸ χαρακτηριστικότερον γνώρισμα· σὲ κάποιο μέρος τοῦ τοίχου εἶναι κρεμασμένο τὸ ὠρολόγιον πρόγραμμα μὲ τὸ γνωστὸν τύπον, δηλαδὴ, Δευτέρα: 8—9 Ἑλληνικά, 9—10 Ἱστορία, 10—11 Ὠδική, 11—12 Γυμναστικὴ κ.τ.λ. Παρακολουθήστε παρακαλῶ τὸ Μοντέρνον Α. Στέκεται μπροστὰ στὰ παιδιὰ, τὰ παιδιὰ τὸν ἀτενίζουσι κατάματα. Ἐάφνου μὲ ἓνα βλέμμα καὶ γέλιο γεμάτον ὑποκρισίας. Θέλετε παιδιὰ νὰ κάμωμε μιὰ ἐργασία; Ἡ ἐρώτησις αὐτὴ ξέρετε, ποῦ θέλει νὰ στηριχθῇ στὴν ἐλεύθερον διάθεσιν τῶν παιδιοῦν γιὰ τὸ κατάπιασμα ὠρισμένων ἐργασιῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν, καὶ ἡ λέξις ἐργασία θέλει νὰ παρουσιάσῃ πὼς ἀλλάξε πιά ἡ σχολικὴ ἐργασία καὶ ἀντὶ διδασκαλίας γίνεται ἐργασία. Παρακολουθήστε παρακαλῶ παρακάτω. Τὰ παιδιὰ φωνάζουσι ὅλα μαζί μάλιστα! μάλιστα! θέλομε, θέλομε· θόρυβος! κακό! χωρὶς κανένα σκοπὸν. Ὁ Α. βρῖσκεται σὲ ὥρα Ἱστορίας κατὰ τὸ πρόγραμμα. Καὶ ἀρχίζει ἓνας ἀνιαρὸς διάλογος ὅσπου νὰ ὀδηγήσῃ τὰ παιδιὰ πάνω στὴν ἐνότητα ποῦ ἔχει στὸ νοῦν του νὰ διδάξῃ παρακαλῶ. Ἡ ἐργασία παίρνει μιὰ συζητητικὴν μορφήν, γίνεται μεγάλη χορὴ τοῦ διαλόγου, γίνεται ἴσως ἀπὸ τὸν Α. καὶ διήγησις σὲ κάποια μέρη γιὰ νὰ βγοῦν συναισθηματικὰς ἀξίες· προκαλοῦνται τὰ παιδιὰ νὰ ποῦν καὶ ποιὰ εἰκόνα τοῦ ἀρεσε καλύτερα, δίνεται ἡ σύστασις νὰ τὴν ἰχνογραφήσῃ ἢ καὶ νὰ τὴν ἐκθέσῃ γραπτὰ. Ὁ Α. βγαίνει μὲ ἓνα γέλιο ἰκανοποίησε στὰ χεῖλη ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ μὲ τὴν συνείδησιν πὼς δούλεψε μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ

σχολείου εργασίας. Φτωχή ιδέα πόσο σέ κακοποιούνε! Δε σᾶς γεννιέται μιὰ ἀπορία; Ἐάν τὰ παιδιὰ τοῦ Α. ποῦν δὲ θέλουμε τέτοια ἐργασία, ἢ ἂν μιὰ ομάδα παιδιῶν τὴν ὥρα ἐκείνη τὴν ἀπασχολεῖ κάποιον φυσικοῖστορικό γεγονός πού τὰ ἀπασχόλησε προσωρινὰ τὴν προηγούμενη μέρα καὶ τώρα ἔχει γεννηθῆ στὴ ψυχὴ τους ἢ ἀνάγκη γιὰ ξεκαθάρισμα, ἂν ἔξω ἢ φύση γελᾷ καὶ οἱ σωματικὲς τῶν παιδιῶν ἀνάγκες τὰ σπρώχνουν νὰ βγοῦν στὸ ὑπαιθρο γιὰ νὰ ἀναπνεύσουν καθαρὸ ἀέρα καὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὴ ζωογόνο ἐπίδραση τοῦ ἡλίου, γιὰτὶ καὶ κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖ καὶ πολὺ συχνὰ μάλιστα τὸ γεγονός τῆς ἐξέλιξης; Ἄ! ὅλα κ' ὅλα ὁ Α. δὲν θέλει ἀναρχίες. Τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ συνειθίσουν νὰ ἐργάζονται, νὰ πειθαρχήσουν νὰ μάθουν γράμματα!

Ἄς ἐξετάσωμε τώρα τί πετυχαίνει ὁ Α. μὲ μιὰ ὥρα ἐργασίας στὴν Ἱστορία. Ὅχι μόνον δὲν πετυχαίνει παρὰ καταστρέφει, γιὰτὶ ἀντὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ ψυχικὲς καὶ σωματικὲς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ, ἀσκεῖ ἓνα σκληρὸ ἐξαναγκασμὸ μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση γνώσεων χωρὶς κανένα συναισθηματικὸ φόντο, γνώσεων πού θὰ μείνουν τόσο μέσα στὴ ψυχὴ ὅσο καὶ τὸ ψεύτικο τεχνητὸ διάφορον πού τις δημιούργησε. Γιὰτὶ οἱ παραστατικὲς καὶ συναισθηματικὲς διαθέσεις συχνότατα λείπουν ἀπὸ τὴ ψυχὴ τῶν παιδιῶν γιὰ τίς γνώσεις αὐτὲς καὶ γιὰτὶ πολὺ συχνὰ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὰ παιδιὰ νὰ γνωρίσουν γνώσεις γιὰ πράγματα πού βρίσκονται ὀλότελα μακρὰ ἀπ' τὴ ζωὴ τους, τὴν πατρίδα τους καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνώτερα ἀπὸ τίς ψυχικὲς τους δυνάμεις.

Ὁ Α. κάμνοντας αὐτὴν τὴν ἀφύσικη καὶ ἀντιπαιδικὴ ἐργασία μπορεῖ νάχη ἀλλάξει καὶ τίς ἑξωτερικὲς συνθῆκες τῆς ἐργασίας, ἔξαφνα ἀντὶ θρανίων νὰ ἔχη τραπεζάκια μέσα στὴ τάξη του, αὐτὴ ὅμως ἢ μεταβολὴ δὲν ἔχει καὶ τόσο μεγάλη σημασία, δὲν εἶναι βασικὴ, εἶναι λεπτομερειακὴ.

Ἐτσι σὲ πολλὲς περιπτώσεις λεπτομερειακὰ στοιχεῖα τοῦ σχολείου ἐργασίας παίρνονται γιὰ βασικά, ἀντὶ τῆς ιδέας.

Ὁ Β. φροντίζει νὰ κάμῃ μιὰ πλατεῖα ἔνωση μεταξὺ τμημάτων ἀπὸ τὰ διάφορα μαθήματα. Ἐτσι μὲ ἓνα τεχνητὸ διαφέ-

ρον σπρώχνει τὰ παιδιὰ σὲ γνώση τῶν διαφόρων τμημάτων, πολλὲς φορὲς καὶ μὲ στήριξη πάνω στὴν αὐτενέργεια τῶν παιδιῶν, αὐτενέργεια ὅμως πού κινεῖται στὶς ὀρισμένους γραμμὲς πού χαράζει ὁ δάσκαλος. Τὸ ἀποτέλεσμα ὕστερα ἀπὸ πολὺ ὥρη ἐργασία πάνω στὰ διάφορα τμήματα εἶναι ἀπόκτηση γνώσεων ἀπὸ τὰ διάφορα μαθήματα πού μποροῦν νὰναι καὶ συναισθηματικὰ τονισμένες ἀφοῦ ἢ ἐπεξεργασία τους γίνηκε μὲ τεχνητὸ διάφορον. Ἐάν θελήσωμε νὰ ἐξετάσωμε ἀναλυτικώτερα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τοῦ Β. θὰ δοῦμε πὼς εἶναι ἀποκλειστικὰ γνωστικά, ἀύξηση τῶν γνώσεων καὶ ἀνάπτυξη τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἄλλων παραστατικῶν ψυχικῶν δυνάμεων μνήμης φαντασίας κ.λ.π. Σ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἐργασία τόσο σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῶν σκοπῶν καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐκτέλεση ὁ δάσκαλος ἦταν ἢ κινητήρια δύναμη, ὁ ἐμπνευστὴς νοῦς πού λειτουργοῦσε ἐνεργητικὰ καὶ ἢ ἰσχυρὴ βούληση, τὰ παιδιὰ δὲν εἶχαν καμμιὰ πρωτοβουλία, ἦταν χωρὶς δική τους ἐλεύθερη σκέψη, χωρὶς ἐξαιρετικὴ κίνηση τῶν φυσικῶν τους διαφορόντων, ἦταν οἱ παρακολουθητές, οἱ ἐκτελεστὲς τῆς ἐργασίας. Γιὰ τὰ προϊόντα μιανῆς τέτοιας ἐργασίας πνευματικῆς καθὼς καὶ τῆς χειροτεχνικῆς ἔχουν τὰ παιδιὰ τὴ συνείδηση ἢ καὶ μποροῦν νὰ τὴν ἔχουν πὼς δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ δικά τους ἔργα παρὰ ἀποτέλεσμα ἐξαναγκασμοῦ πού δὲ μπορεῖ νὰ προαγάγῃ τὸ παιδί.

Ὁ Γ. παίρνει γιὰ τὸ σοβαρώτερον χαρακτηριστικὸ τοῦ σχολείου ἐργασίας τὴ μέθοδον τῶν πληροφοριῶν. Ἐφαρμόζοντας αὐτὴν τὴ μέθοδον ἐξυπηρετεῖ, ἂν μποροῦμε νὰ τὸ ἰσχυριστοῦμε στὰ σοβαρὰ τὸν πλουτισμὸ τῶν γνώσεων καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐτσι χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ πρόβλημα πού ἀπασχόλησε τὰ παιδιὰ καὶ πού γιὰ τὴ λύση του πρέπει νὰ ζητηθῶν πληροφορίες ἀπ' τίς πηγὰς βγαίνουν τὰ παιδιὰ μὲ ἓνα ἐπιδεικτικὸ τρόπο καὶ μαζεύουν τοῦ κόσμου τίς πληροφορίες γιὰ τὰ διαφορώτατα πράγματα, παίρνουν ἐπιπόλαιη γνώση, φυσικά, γιὰ πράγματα πού ποτὲ ὡς αὐτὴν τὴ στιγμή δὲν τ' ἀπασχόλησαν καὶ πού δὲν τὰ κατανοοῦν, ἀπὸ ἀρχῆς διοικητικὲς, δημοτικὲς, ἄλλα ἰδρύματα, τράπεζες κ.λ.π. Τὸ κακὸ αὐτὸ γίνεται περισσότερον στὶς ἐκδρομὲς

που κάμουν τὰ σχολεῖα. Γίνεται ὁμως θόρυβος καὶ τοῦτο εἶναι τὸ κυριώτερο.

Σε ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις πὸν ἀναφέραμε καὶ πὸν θὰ μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε, τὸ σχολεῖο βαδίζει τὸν παλιὸ του δρόμο. Ἡ γνώση εἶναι ὁ κυριώτερος σκοπὸς τῆς σχολικῆς ἐργασίας.

Κάποια μεθοδικὴ καλυτέρευση παρουσιάζεται σὲ μερικὲς τέτοιες μορφὲς τοῦ σχολείου, καλυτέρευση ὁμως πὸν ἀποβλέπει στὴν εὐκολότερη ἀπόκτηση γνώσεων. Τὸ κάθε παιδί μὲ τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ του, τὶς ἰδιαίτερες ἐσωτερικὲς του ἀνάγκες καὶ τὸν χρειαζόμενον ἰδιαίτερο τρόπο τῆς ἀγωγῆς του, ὅλα αὐτὰ μένουν παραγνωρισμένα. Ὁ ἰσοπεδωτικὸς ὁδοστρωτήρας περνᾷ πάνω ἀπ' ὅλα τὰ παιδιά. Φαινόμενο πολὺ ἀποκαρδιωτικό.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ρίξω λίγο φῶς στὴν ἀληθινὴ ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας. Πρέπει νὰ τὸ τονίσω πὸς δὲ μοῦ δόθηκε ὡς σήμερα εὐκαιρία νὰ τὸ ἐφαρμόσω. Πέρσυ, στὴν ἀρχὴ τοῦ σχολικοῦ χρόνου ἀρχίσαμε νὰ σκεπτόμαστε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του στὸ πρότυπο δημοτικὸ σχολεῖο τοῦ Διδυλίου, ἀλλὰ προτοῦ ἀκόμα βάλουμε τὸ πρῶτο βῆμα σταματήσαμε γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ θέληση μας. Μ' ὅλα ὁμως αὐτὰ ἀφήκαμε κάποια σχετικὴ ἐλευθερία στὰ παιδιά, προσπαθήσαμε νὰ τὰ γνωρίσουμε ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, σεβαστήκαμε τοῦ κάθε μιανοῦ τὴν ἰδιορρυθμίαν. Φροντίσαμε νὰ γνωρίσουν τὴν γύρω πατρίδα τους καὶ λιγώτερο τὶς ξένες χώρες πὸν βρισκόταν μακρὰ ἀπ' τὰ παιδιά καὶ τοπικὰ καὶ ψυχικά. Προσπαθήσαμε νὰ κάμουμε πλούσια τὰ ἐκδηλωτικὰ μέσα τῆς ψυχῆς τους, τὴν ὁμιλίαν, τὴ γραφὴν, τὴν ἰχνογράφησην, τὴν πλαστικὴν κ. ἄ. Πετύχαμε τὴ φυσικὴ ἀνάγνωση στὰ παιδιά ὅλων τῶν τάξεων. Αὐτὸ γιὰ τὸ μικρόχρονο διάστημα ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κέρδη μας.

Ὅλα αὐτὰ τὰ πετύχαμε μὲ χίλιες δύο δυσκολίες, ἔλλειψη προσωπικοῦ, μὲ ἀντίδραση τῆς κοινωνίας στὴν ἀρχὴ κ.λ.π.

Βέβαια δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἐργασίας ὅλους τοὺς καρποὺς σὲ 5 μῆνες. Τουλάχιστο 2 χρόνια

πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἐφαρμογὴ του χωρὶς ἐμπόδια καὶ ἀντίδραση γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ κάμῃ κανεὶς μιὰ σύγκριση μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας ἄλλων σχολείων καὶ νὰ βγάλῃ τὰ συμπεράσματά του.

Δὲ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ μιλήσω λεπτομερικὰ γιὰ τὶς διαφορὰς παραλλαγὰς τοῦ σχολείου ἐργασίας, ὅπως παρουσιάζονται στὸ Ἄμερικανικὸ σύστημα τῆς Helen Parkhurst στὴν πόλη Dalton τῆς πολιτείας Μασαχουσέτης. Στὶς γενικὲς γραμμὲς πὸν θὰ χαράξω θὰ ἔχω ὑπ' ὄψει μου τὴ μορφή τοῦ σχολείου ἐργασίας, ὅπως τὴ δημιούργησε ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ διανόηση στὴ Γερμανία, γιὰ τὴν ἡ μορφή τοῦ σχολείου στηρίζεται πάνω στὶς γενικὲς βάσεις πὸν ἔδωκε ἡ σύγχρονη φιλοσοφία, ἡ νεώτερη κοινωνιολογικὴ ἐρευνα, ἡ παιδολογία, ἡ ἐπιστήμη τοῦ παιδιοῦ. Στὶς λεπτομερικὰς γραμμὲς, τὸ τονίζω αὐτό, τὸ σχολεῖο θὰ παραλλάσῃ ἀνάλογα μὲ τὸ λαό, τὶς συνθῆκες πὸν ζῆ, τὸ βαθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ του καὶ τὴ ξεχωριστὴ φύση τοῦ παιδιοῦ, ἂν παρουσιάζεται τέτοια.

Στὸ σχολεῖο ἐργασίας κέντρο κάθε κίνησης δὲν εἶναι ὁ δάσκαλος, οὔτε ἡ τάξη σὰν χαλαρὸ ἄθροισμα παιδιοῦν, οὔτε καὶ ἡ διδασκτεὰ ὕλη, παρὰ τὸ παιδί, καθένα παιδί χωριστὰ σὰν μιὰ ξέχωρη ὄντοτητα, πὸν παρακολουθίεται συστηματικὰ ἀπὸ τὸ δάσκαλο σὲ ὅλην του τὴν ἐξέλιξη, τὴν πνευματικὴν, τὴ σωματικὴ καὶ τὴν ἠθικοκοινωνικὴν.

Τὸ σχολεῖο ἐργασίας δὲ θέλει μόνον νὰ φορτώνῃ τὴ ψυχὴ τῶν παιδιοῦν μὲ ἀφθονες πολυποίκιλες γνώσεις, οὔτε καὶ νὰ ἀσκήσῃ μονόπλευρα τὶς νοητικὲς του λειτουργίες. Ἄναγνωρίζει, βέβαια, πὸς τὸ παιδί πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὸ γύρω του κόσμον, τὴ γύρω του ζωὴ, τὸν πολιτισμὸ τοῦ λαοῦ του, γιὰ τὴν χωρὶς τέτοιες γνώσεις ὄχι μόνον νὰ προοδέψῃ δὲ μπορεῖ, παρὰ καὶ νὰ ζήσῃ, ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς τὶς γνώσεις πρέπει νὰ τὶς ἀποκτήσῃ δουλεύοντας πάνω σὲ πράγματα καὶ προβλήματα, πὸν νιώνει ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ τὰ ἀντικρούσῃ, πὸν ἔχει μέσα του κατάλληλες διαθέσεις γιὰ νὰ καταπιαστῇ μὲ τὴ λύση τους, πάντα ὅπως εἴπαμε ἀνάλογα μὲ τὴν βαθμίδα τῆς ἡλικίας του.

Ἐδῶ ἔχομε ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ἐνάντια στὴν ἐργασία πὺν γίνεται σήμερα στὸ παλιὸ σχολεῖο, πὺν ἔνῶ τὸ παιδί δὲν ἔχει ἀκόμα τις ἀπαιτούμενες ψυχικὲς δυνάμεις καὶ τὶ τεχνικὲς δεξιότητες, τὸ διδάσκουν ἀνώτερα μαθηματικὰ καὶ γεωγραφία, πὺν ἡ κατανόηση τους στηρίζεται πάνω στὶς ἀνώτερες λειτουργίες τῆς ψυχῆς, καθὼς στὴ συλλογιστικὴ νοητικὴ λειτουργία, στὴ λειτουργία τῆς ἀφαίρεσης, στὴν ἀντίληψη τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων, πράγματα πὺν δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀναπτυχθῆ, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ἡ πειραματικὴ παιδολογικὴ ἔρευνα.

Στὸ Σχολεῖο ἐργασίας εἶναι βέβαια τὸ κάθε παιδί ξεχωριστὰ κέντρο κάθε κίνησης καὶ ἐργασίας, αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ πῆ πὺς τὸ πνεῦμα του εἶναι ἀτομιστικὸ. Ἀντίθετα τὸ κάθε παιδί σὲ ὅλες τις βαθμίδες τῆς ἐξέλιξης του ἀποτελεῖ μέλος τῆς ζωντανῆς κοινωνίας πὺν ἀπ' αὐτὴν δέχεται τὴν πολυποίκιλη ἐπίδραση καὶ πὺν μέσα της ζῆ καὶ δοῶ. Ἐχει κατεύθυνση κοινωνιστικὴ, σὲ καμμιά ὅμως βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης του δὲ θυσιάζεται τὸ παιδί στὶς μελλοντικὲς του ἀνάγκες.

Τὸ σχολεῖο ἐργασίας σέβεται πάντα τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ σὲ ὅλες τις βαθμίδες της, δὲν κάμνει βιαστικὰ βήματα, ἄλλα ἢ λοξοδρομίες. Αὐτὴ ἡ τάση του στὴν κοινωνικότητα τὸ κάμνει νὰ μεταβληθῆ σὲ μιὰ κοινότητα ζωῆς καὶ ἐργασίας, πὺν μέσα της ζῆ τὸ παιδί, ἀναπνέει, ἐργάζεται γιὰ τὸ καλὸ τῆς μαθητικῆς δλότητας ἀνάλογα μὲ τις δυνάμεις του καὶ ἀποχτᾶ σιγὰ σιγὰ μὲ τὴ δρόση καὶ τὴ ζωὴ—χωρὶς τὰ ἀτέλειωτα, ξερὰ καὶ ἄκαρπα λόγια—ὅλες ἐκεῖνες τις ἀρετὲς πὺν κάμνουν τὴ ζωὴ μέσα στὴν κοινωνία ὄχι μόνο ὑποφερτὴ, ἀλλὰ τὴ στηρίζουν πάνω στὰ θεμέλια τῆς ἀγάπης, ἀλληλοεχτίμησης, προθυμίας, ἀλληλοβοήθειας, συνεργασίας μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα τους. Δίνει μὲ ἄλλα λόγια στὴ ζωὴ τὸ ἠθικώτερο περιεχόμενο. Δημιουργεῖ μιὰ ζωὴ πὺν καὶ στὴ μικρὴ ἡλικία, μὰ ἀργότερα καὶ στὴ μεγάλη, μπορεῖ μὲ περηφάνεια νὰ φέρνει τὸ μεγάλο τίτλο τῆς ἀληθινῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἔχομε στὸ σχολεῖο ἐργασίας τις κοινότητες ζωῆς καὶ ἐργασίας, πὺν ἔχουν ἓνα σωρὸ καθήκοντα νὰ ἐκτελέσουν, ἓνα σωρὸ προβλήματα νὰ λύσουν, πὺν ὅλα τὰ

μέλη τους ἀντικρούζουν τὸ ὄλο πρόβλημα, προσφέρουν ὅμως γιὰ τὴ λύση του τὸ καθένα ἀνάλογα μὲ τις δυνάμεις του. Γιὰ εὐκολώτερη καὶ πὺς σίγουρη λύση τοῦ ὄλου προβλήματος γίνεται καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἔτσι φτάνομε στὴ διάταξη τῶν ὁμάδων ἐργασίας μέσα στὴν κοινότητα. Σὲ ὄρες γενικῶν συγκεντρώσεων, πὺν γίνονται ταχτικά, γίνονται ἀνακοινώσεις, συζητήσεις, συμπληρώσεις σχετικὰ μὲ τις ἐργασίες καὶ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ σχολεῖου.

Κατὰ τὸ σύστημα ἡ πρόγραμμα τῆς Dalton μόλις τὰ παιδιὰ ἀρχίσουν νὰ διαβάζουν παίρνουν τυπωμένα τετράδια μὲ ζωντανὰ προβλήματα ἀπ' ὄλα τὰ μαθήματα, πὺν πάνω σ' αὐτὰ πρέπει νὰ ἐργαστοῦν μὲ ἐλεύθερη αὐτοδιάθεση τοῦ χρόνου καὶ νὰ τὰ λύσουν σὲ ἓνα ὄρισμένο χρονικὸ διάστημα, δεκαπενθήμερο ἢ μηνιαῖο. Ἐδῶ οἱ αἰθουσες παραδόσεων ἔχουν μεταβληθῆ σὲ εἰδικὲς αἰθουσες ἐργασίας καὶ σὲ ἐργαστήρια. Δὲν ὑπάρχει 1 η, 2 η, 3 η, κ.λ.π. τάξη ὅπως σὲ μᾶς, παρὰ αἰθουσα φιλολογικοῖστορικῆς ἔρευνας, μὲ βιβλιοθῆκες, χάρτες ἱστορικοὺς καὶ μὲ κάθε ἄλλο μέσο πὺν χρειάζεται μιὰ τέτοια ἔρευνα. Αἰθουσα γεωγραφίας. Ἐδῶ εἶναι ὄλοι οἱ χάρτες, ἀνάλογα τραπέζια, διαβῆτες, ὄργανα, καὶ σχετικὰ βιβλία κ.λ.π. Αἰθουσα ὑγιεινῆς μὲ ὄλα τὰ ἀπαιτούμενα μοντέλλα, πίνακες ἀνατομικοὺς καὶ λοιποὺς χάρτες, φάρμακα ἀπαραιτήτα, ἱατρικὰ βιβλία, σχετικὴ βιβλιοθήκη, ὄργανα σωματομετρίας κ.λ.π.

Οἱ τρεῖς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ σηστήματος τῆς Dalton εἶναι.

1) Ἐλευθερία: Κάθε παιδί ἐργάζεται σὲ κάθε εἶδος γνώσεων, σὲ κάθε μάθημα τις ὄρες πὺν αἰσθάνεται ἀνάγκη καὶ εὐχαρίστηση καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ του αὐτὸν πηγαίνει στὴν ἀνάλογη αἰθουσα.

2) Ἐπαφὴ ἢ συμβάδιση τῶν ἀτομικῶν καὶ τῶν ὁμαδικῶν ἐργασιῶν. Interaktion ὅπως λέγει ὁ Dewey. Δυὸ ὄρες διατίθενται κάθε μέρα γιὰ τὴν κοινὴ ἐργασία καὶ συζήτηση· τις ἄλλες ὄρες συναντιῶνται τὰ παιδιὰ πὺν πηγαίνουν νὰ κάμουν τις διάφορες ἀτομικὲς τους ἐργασίες, στὶς διάφορες αἰθουσες, μὲ πολλὰ ἄλλα παιδιὰ διαφορετικῆς ἡλικίας, πὺν ἀνάλογα μ' αὐτὴν

και τὸ tempo τῆς ἐργασίας τους δουλεύουν σὲ διάφορα προβλήματα. Ἐκεῖ τὰ παιδιὰ βλέπονται πῶς ἐργάζονται, τὰ μικρὰ μαθαίνουν ἀπ' τὰ μεγάλα πῶς νὰ ἐργαστοῦν, βοηθοῦνται ἀπ' αὐτὰ, ὅπως θὰ συνέβαινε και συμβαίνει στη ζωὴ παρὰ τὴ διαφορὰ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας.

3) Δίνεται μεγάλη προσοχὴ στη ψυχολογία τῆς ἐργασίας τοῦ κάθε παιδιοῦ. Κάθε παιδὶ ὁρίζει μόνο του τὸν τρόπο και τὸ χρόνο πού θὰ λύση τὰ μηνιαῖα προβλήματά του.

Ἄν θέλῃ ἐργάζεται πρῶτα πάνω στὰ ἀγαπημένα του προβλήματα, ὕστερα μὲ κείνα πού τοῦ κείνται μακρύτερα ἢ και ἀντίθετα. Ταχτοποιεῖ τὶς ἐργασίες του κατὰ τρόπο ὥστε νά ναι ἔτοιμο σὲ 2/3 ἢ 3/4 τοῦ χρόνου πού τοῦ ἔχει ὀριστῆ. Ὑστερα παίρνει ἄλλες καινούργιες ἐργασίες. Ἔτσι μπορεῖ ἓνα παιδί, πρᾶγμα πού γίνεται συχνά, νὰ τελειώση ὑλικὸ 3 χρόνων σὲ 2 χρόνια και ἀκόμα λιγότερο. Ὅπως και ἂν εἶναι, τὸ κάθε παιδὶ ἔχει ἀπόλυτη ἐλευθερία νὰ κανονίση μόνο του τὴν ἐργασία του, ἀνάλογα μὲ τὶς συνήθειες πού ἔχει, τὶς κλίσεις του και τοὺς σκοπούς του. Μέσα σὲ κάθε αἴθουσα βρίσκεται ὁ εἰδικὸς δάσκαλος. Ὁ μαθητῆς εἶναι μόνο ὑποχρεωμένος νὰ τελειώση τὰ μηνιαῖα θέματα. Πῶς; και πότε; αὐτὸ εἶναι ἀποκλειστικὸ δικαίωμά του. Μπορεῖ ὅμως τὸ παιδί, μάλιστα εἶναι και αὐτὸ δικαίωμα του, νὰ ζητήση πληροφορίες και βοήθεια ἀπὸ τοὺς συμμαθητῆς του πού βοηθοῦν μὲ εὐχαρίστηση, κ' ἀπ' τὸ δάσκαλο του πού κατευθύνει, ἐπεμβαίνει, χαλαρὰ ἐννοεῖται, ὅπου παρουσιάζεται ἀνάγκη.

Κάθε παιδὶ καταγράφει σὲ ἓνα βιβλίο ἀναφορᾶς τὰ θέματα πού τελειώσε. Σὲ θέματα τοῦ ἐπόμενου μῆνα δὲ μπαίνει, ἂν δὲν τελειώση ὅλα τὰ θέματα πού πήρε σὲ ὅλα τὰ μαθήματα κ' ἂν δὲν ἀναφέρῃ γιὰ τὴ λύση τους. Πηγαίνει π.χ. μὲ τὰ ἱστορικὰ του θέματα στην αἴθουσα τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας, ὅπου ἔχει στη διάθεση του κάθε ἀπαιτούμενο ὑλικὸ—σᾶς βλέπω νὰ μειδιάτε, μὴν τὸ παίρνεται τοῦτο παρακαλῶ γιὰ ἐπιχείρημα κατὰ πάνω στὸν τρόπο αὐτὸν τῆς ἐργασίας, και μεῖς μποροῦμε νὰχομε 4-5 βιβλία και ἄλλους τόσους ἱστορικοὺς χάρτες· ἄλλωστε πῶς κάνομε σήμερα;—Πηγαίνει λοιπὸν στην ἱστορικὴ αἴθουσα. Ἐκεῖ βρί-

σκειται και ὁ δάσκαλος, ὁ ὀδηγητῆς στην ἐργασία, ὁ συνεργάτης και σύμβουλος σὲ διάφορες δύσκολες περιπτώσεις. Ἐκεῖ, ἀνάλογα μὲ τὴν ὀρεξη και διάθεση του, τελειώνει 1, 2, 3, θέματα και τὶς ἐπόμενες μέρες ὅλα τὰ ἱστορικὰ θέματα πού ἔχει νὰ ἐργαστῆ. Ὑστερα πηγαίνει σὲ ἐξέταση ἄλλου εἶδους θεμάτων πού εἶναι στὸ μηνιαῖο πρόγραμμά του. Στὸ τέλος τῆς βδομάδας γίνεται συζήτηση πάνω στην ἐργασία πού γίνηκε και προετοιμασία γιὰ τὶς ἐργασίες τῆς ἄλλης βδομάδας.

Ἡ Helen Parkhurst λέγει τὰ παρακάτω γιὰ τὸ σύστημα της. «Τὸ σοβαρότερο στὸ σύστημα αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ μέθοδος τῆς αὐτοενασχόλησης, ἀλλὰ ἡ μεταβολὴ τῆς σχολικῆς ἐργασίας σὲ ἐργασία τῆς ἐλεύθερης αὐτοδιάθεσης ὅσον ἀφορᾶ τὴν κατανομὴ και χρησιμοποίησιν τοῦ χρόνου.»

Ὅπως και στὸ πρόγραμμα τῆς Dalton ἔτσι γενικὰ στὸ σχολεῖο ἐργασίας ἀφίεται ἐλευθερία στὸ παιδί γιὰ νὰ καθορίση τὸν τρόπο και τὸ χρόνο τῆς ἐργασίας του. Γίνεται σεβαστῆ ἡ ἐσωτερικὴ διάθεση τοῦ παιδιοῦ ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀσχολίας και ἐργασίας του και ἀφίεται πολὺς χρόνος γι' αὐτὴν τὴν ἐλεύθερη ἐργασία. Στὸ σχολεῖο ἐργασίας γίνεται και κοινὴ ἐργασία πάνω σὲ προβλήματα, πού λιγότερο ἴσως διαφέρουν τὰ παιδιὰ, πάνω στὰ ὅποια πρέπει ὅμως νὰ ἐργαστοῦν. Ἐδῶ ἔχει τὸν πρῶτο ρόλο ὁ τεχνίτης δάσκαλος.

Θὰ λυθοῦν βέβαια και τέτοια προβλήματα πού τὰ ἐπιβάλλει ἡ ζωὴ τῆς κοινότητος, γιὰ τὴ ζωὴ δὲν ἀσχολεῖται κανένας μόνο μὲ ἀγαπητὰ πράγματα και μὲ ἐργασίες μόνο τοῦ διαφέροντος του.

Τὸ σχολεῖο ἐργασίας δὲ μπορεῖ αὐστηρὰ νὰ καθορίση τὸ χρόνο, πού μέσα σ' αὐτὸν πρέπει νὰ τελειώση μιὰ ὀμαδικὴ ἢ και ἀτομικὴ ἐργασία, οὔτε μπορεῖ νὰ δεσμεύεται ἀπὸ ἓνα ὄρολόγιο πρόγραμμα σχολαστικὰ ὀρισμένο, καθὼς τὸ συνειθισμένο ὄριαῖο ἢ και ἡμιωριαῖο. Γιὰ τὴν κάθε πρόβλημα, γιὰ κάθε ἐνότητα ἂν θέλετε, πού τὰ παιδιὰ καταπιάνονται τὴ λύση του μὲ εὐχαρίστηση και μὲ ἐλεύθερη διάθεση δηλ. μὲ διαφέρον, δὲ μπορεῖ νὰ προδιατεθῆ ἓνα ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα. Ἡ διάρ-

κεια τῆς ἐπεξεργασίας κάθε προβλήματος εἶναι ἀνάλογη μετὴν ἰδιαίτερη ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, μετὶς δυνάμεις του καὶ μετὶ τοῦ εἶδος καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἔχει στὴ διάθεση τῆς ἢ συνεργαζόμενῃ τάξει γιὰ ἐργασία. Τὸ ὠρολόγιον πρόγραμμα, ἐννοῶ τὸ καθιερωμένο, γιὰτὶ καὶ τὸ σχολεῖο ἐργασίας θέλει νὰ συνειθίσῃ τὸ παιδὶ νὰ ἐφαρμόξῃ ἓνα πρόγραμμα στὴν ἐργασία του—ἐμποδίζει τὸ παιδὶ νὰ ἀντικρούσῃ μεγάλα προβλήματα, δυσκολεύει τὰ παιδιὰ νὰ δουλέψουν εὐχάριστα, ἀφοῦ συχνὰ σταματᾷ τὴν εὐχαρίστηση ἀπὸ τὴν ἐργασία τους, μετὶ τὸ χτύπημα τοῦ κουνουνιοῦ, κί ἔτσι καταστρέφεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἐνότητα τῆς συνείδησής τους.

Καὶ στὴ ζωὴ δὲν ἐργάζεται ὁ ἄνθρωπος μετὶ αὐστηρὰ ὠριαία διαστήματα. Ἄλλες φορὲς μιὰ ἐργασία τελειώνει γρήγορα, ἄλλες πολὺ ἀργά, ἀνάλογα μετὶ τὴ φύση τῆς, μετὶ τοὺς σκοποὺς τῆς, μετὶ τὰ μέσα τῆς καὶ μετὶ τὴν ἰδιαίτερη διάθεση τοῦ ἀτόμου.

Μετὶ μιὰ τέτοια ἀπόκρουση τῶν ὠριαίων διαστημάτων τῆς σχολικῆς ἐργασίας, ποὺ λίγο πολὺ σημαίνει κατάρθρωση τοῦ καθιερωμένου ὠρολογίου προγράμματος, ποὺ τὸ βλέπετε κορνιζαρισμένο καὶ κρεμασμένο στὸ καλύτερο μέρος τοῦ τοίχου, δυστυχῶς καὶ σὲ σχολεῖα ποὺ ὅπως πρῶτύτερα εἶπα, νομίζουν πὼς ἐργάζονται μετὶ τὸ σύστημα τοῦ σχολεῖου ἐργασίας, μετὶ τὴν ἀπόκρουση αὐτὴ βρῖσκεται στενὰ ἐνωμένο τὸ ζήτημα τοῦ ὑλικοῦ ποὺ πρέπει νὰ ἐπεξεργαστῇ τὸ σχολεῖο, ἢ γιὰ νὰ μετὰ καταλάβετε καλύτερα, ποὺ πρόκειται νὰ διδαχτῇ στὰ παιδιὰ.

Ὅταν θὰ καταργηθῇ τὸ ὠρολόγιον πρόγραμμα, τί θὰ γίνῃ μετὶ τὴ διδασκαλία τῶν μαθημάτων; Σὲ ποιά σειρά θὰ διδάσκωνται, καὶ σὲ ποιά χρονικὴ διάρκεια: Ἐνα πείραμα φυσικό, μιὰ βιολογικὴ ἐξέταση, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρονται ἴσως τὰ παιδιὰ μπορεῖ νὰ κρατήσῃ 2, 3 ὥρες. Τί θὰ γίνῃ τότε μετὶ τὸ ἄλλο μάθημα ποὺ ἔχει σειρά, τὴ Γεωμετρία, τὰ Ἑλληνικά κ λ π.; Δὲ θὰ χαλάσῃ ἡ τάξι;

Πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα παίρνει μιὰ θέση τὸ σχολεῖο ἐργασίας ποὺ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ θεωρηθῇ σὰν μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀντίληψη. Γιὰτὶ στὸ λαϊκὸ σχολεῖο πρὸς τὸ παρὸν, σύμφωνα

μετὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐργασίας, καταργοῦνται τὰ μαθήματα, ἡ ταχτοποίηση τοῦ ὑλικοῦ σὲ χωριστὲς σφαιρὲς γνώσεων καὶ ἡ προσφορὰ τους μετὶ τὴ σειρά καὶ παράλληλα καὶ ἀναγνωρίζεται καὶ ἐφαρμόζεται ἡ συγκέντρωση ὑλικοῦ σὲ μεγάλα ἢ καὶ μικρὰ ἐνιαῖα σύνολα, σὲ προβλήματα. Συγκέντρωση, ὅχι ὁμοῦ μετὶ τὴν Ἑρβαρτιανὴ ἀντίληψη ποὺ ταχτοποιοῦσε ἐξωτερικὰ διάφορα ὑλικά ἀναμεταξύ τους, γιὰτὶ εἶχαν κάποια στοιχεῖα προσέγγισης. Μετὶ τὴ συγκέντρωση τῆς Ἑρβαρτιανῆς σχολῆς τὰ διάφορα τμήματα δὲ βρῖσκονταν σὲ ὀργανικὴ ἐνωση. Μετὶ τὴν ἀντίληψη ὁμοῦ τοῦ σχολεῖου ἐργασίας τὸ ὑλικὸ ποὺ θὰ δουλέψουν τὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο τους εἶναι ἐνιαῖα τμήματα ἐργασίας, ποὺ μέσα σ' αὐτὰ θὰ ὑπάρχουν ἀφθονὰ μικρότερα προβλήματα ποὺ ἀνήκουν ὀργανικὰ στὸ ὅλο πρόβλημα καὶ ποὺ τὰ δουλεύουν τὰ παιδιὰ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις καὶ πλευρὰς. Εἶναι μιὰ πολὺμερῃ καὶ πολὺπλευρῃ ἐπεξεργασία μιανῆς ἐνότητος μετὶ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα τοῦ σχολεῖου. «Τὸ δάσος τοῦ χωριοῦ» εἶναι ἕνα τέτοιο μεγάλο πρόβλημα. Πόσα ἄλλα μικρότερα δὲν περιέχονται μέσα σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο πρόβλημα καὶ ἀπὸ πόσες ἀπόψεις καὶ πλευρὰς δὲ μπορεῖ νὰ ἐξεταστῇ καὶ νὰ λυθῇ! Καὶ πόσων εἰδῶν ἐργασίες δὲ μποροῦν νὰ γίνων! Πραγματικὴ, ἀριθμητικὴ, ἰχνογραφικὴ, ὀικονομικὴ, ὑγιεινὴ, γεωγραφικὴ, καὶ πλαστικὴ. Μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ δάσος, νὰ διαβάσῃ, νὰ γράψῃ, νὰ ἐργαστῇ μέσα στὸ δάσος. Μπορεῖτε γιὰ ἓνα τέτοιο πρόβλημα νὰ ὀρίσετε χρόνον; Μπορεῖ νὰ σᾶς ἀπασχολήσῃ 10, 20 καὶ 30 μέρες.

Δουλεύοντας ὁμοῦ τὸ πρόβλημα θὰ κάμετε ὥστε νὰ ἐργαστοῦν τὰ παιδιὰ ἀνάλογα μετὶ τὰ διαφέροντα τους καὶ μετὶ τὸν ἰδιαιτέρον τρόπο τους καὶ ἐκτὸς ἄλλων ὀφελιμημάτων θὰ ἀποκτήσουν καὶ ἀφθονὲς ζωντανὰς γνώσεις. Ἄλλα προβλήματα: « Ἡ καλλιέργεια τοῦ χωραφιοῦ τοῦ σχολεῖου » « Ἡ Μεγάλῃ ἐκδρομὴ τοῦ σχολεῖου » « Ἡ ἐπιχωμάτωση τοῦ ἔλους » « Τὸ ποτάμι τοῦ χωριοῦ » « Τὸ βουνὸ » « Ἡ μπουγάδα τῆς μάνας » « Τὸ ζύμιωμα τοῦ ψωμιοῦ » « Ἡ ζωὴ τοῦ μεταξοσκώληκα ». « Ἡ μῦγα » κ.τ.ᾶ.

Τὰ μεγάλα αὐτὰ τμήματα ἐργασίας διαλέγονται μετὶ πρόγραμμα καὶ μετὶ σχέδιον ἀπὸ τὸ δάσκαλον καὶ τὰ παιδιὰ, μετὶ κέντρο πάν-

τα τὸ παιδί μὲ τις ἰδιαίτερες του δυνάμεις, στηρίζονται πάνω σὲ παρατηρήσεις, γεγονότα ἀπὸ τῆ ζωῆ, ἐπιτρέπουν μιὰ συνειδητὴ καὶ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ παιδιοῦ μέσα στὴν πατρίδα του καὶ στὴ ζωῆ του. Μιὰ τέτοια ἐπεξεργασία ὑλικοῦ τῆ χαρακτηρίζει τὸ σχολεῖο ἐργασίας μὲ τὸν ὄρο « Ἐνιαία Συγκεντρωτικὴ Διδ/λία. »

Γι' αὐτὴν θὰ μιλήσω πλατύτερα ἂν μοῦ μείνη χρόνος.

Αὐτὴ ἡ ἐλεύθερη ἐργασία τῶν παιδιοῦν πάνω στὰ μεγάλα σύνολα, ποὺ δὲν περιορίζεται σχολαστικὰ καὶ αὐστηρὰ ἀπὸ ὠρολόγιο πρόγραμμα, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὸς πρέπει στὸ σχολεῖο ἐργασίας νὰ γίνῃ μέσα σὲ ἰδιαίτερες συνθήκες καὶ μὲ καινούργια τεχνική.

Εἶναι γνωστὸ πὸς στὴ σημερινὴ ἐργασία τοῦ σχολείου—ὅσο κι' ἂν θέλουν νὰ πιστεύουν πὸς εἶναι νεωτεριστικὴ—ὁ δάσκαλος ἢ ὁ καθηγητὴς ξεακολουθεῖ νὰ παίξῃ τὸν κυριώτερο ρόλο. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἐνεργητικὸς παράγοντας τῆς ἐργασίας, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας ποὺ ξέρει κάθε τι ποὺ πρόκειται νὰ διδαχτῆ. Ἔτσι εἶναι σήμερα. Αὐτὴ δὲ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴ σοφία τοῦ δασκάλου τὴν ἔχουν καὶ τὰ παιδιὰ ὅσοδήποτε κι' ἂν ὁ δάσκαλος ὑποκρίνεται ἄγνοια καὶ προσπαθεῖ μὲ τὴ Σωκρατικὴ μέθοδο ἢ τὸ διάλογο νὰ κινήσῃ τὴν αὐτενέργεια τῶν παιδιοῦν καὶ νὰ τὰ ὀδηγήσῃ στὴ γνώση. Τὰ παιδιὰ ἔχουν τὴ συνείδηση πὸς ἐκβιάζονται γιὰ νὰ φτάσουν στὴ γνώση καὶ μιὰ τέτοια γνώση ποὺ δὲ συνοδεύεται ἀπὸ βαθὺ καὶ δυνατὸ συναίσθημα δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ δύναμη, οὔτε τὸ θεμέλιο γιὰ κατοπινὴ οἰκοδομή.

Ἐπειδὴ δὲν γεννιέται στὴ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ ἡ δίψα καὶ ἡ χαρὰ γιὰ τὴ γνώση καὶ ἐπομένως ἀγάπη γιὰ ἔρευνα, συνειθίζει καὶ εὐχαριστιέται τὸ παιδί νὰ κρατιέται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ δασκάλου του, νὰ εἶναι τυφλὸ ἐχτελεστικὸ ὄργανο, ἄβουλο, χωρὶς τὴν παραμικρὴ δημιουργικὴ δύναμη. Ἀποχτᾶ μόνον ἐκείνες τὶς γνώσεις ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα, γιὰ τὶς ὁποῖες ἐνδιαφέρεται ὁ δάσκαλος του, γιὰ νὰ τὶς ξεχάσῃ, περιφρονώντας τὶς, μόλις βγῆ ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Πόσα πράγματα δὲ μάθαμε ὅλοι μας μέσα στὰ σχολεῖα! Ὅλες οἱ ἄφθονες γνώσεις σβύστηκαν γιὰ

πάντα, ὄχι γιὰτὶ δὲ μπορεῖ ἡ μνήμη μας νὰ τὶς κρατήσῃ, ὄχι γιὰτὶ δὲ χωροῦν στὴ συνείδηση μας, ἀλλὰ γιὰτὶ δὲ ρίζωσαν βαθειά, δὲν τὶς συνώδευε ἡ εὐχαρίστηση, οὔτε βρίσκονται σὲ στενὴ καὶ ἄμεση σχέση μὲ τὴ ζωῆ μας. Τοὺς ἔλειπε τὸ συναισθηματικὸ φόντο καὶ ἡ βιολογικὴ ἀξία.

Ὁ σοβαρότερος ρόλος τοῦ δασκάλου στὸ σχολεῖο ἐργασίας εἶναι ὁ ρόλος τοῦ συνεργάτη, ποὺ μαζί μὲ τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ βροῖσκῃ καὶ νὰ ταχτοποιῆ τὰ προβλήματα ποὺ θᾶχουν νὰ ἐπεξεργαστοῦν γιὰ μιὰ μέρα, στὶς χαμηλότερες βαθμίδες, καὶ γιὰ μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα στὶς ἀνώτερες. Βέβαια πιὸ καλύτερα εἶναι νὰ φτάνουν τὰ παιδιὰ μοναχὰ τους στὰ προβλήματα ἢ ἀπὸ ἀφορμὲς μαθημάτων, ἢ ἀπὸ τὴ ζωῆ τους ἢ ἀπὸ τὶς ἐκδρομὲς στὴν πατρίδα. Ὁ δάσκαλος δίνει τὶς χρειαζόμενες πηγές, βοηθεῖ ὅπου παρουσιάζεται ἀπόλυτα ἢ ἐπέμβασή του, ποὺ χωρὶς αὐτὴν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ ἡ ἐργασία, ἢ νὰ παραβλαφθῆ ἢ ἐξέλιξη τῶν παιδιοῦν.

Οἱ ἐργασίες τῶν παιδιοῦν μπορεῖ νᾶναι ἐργασίες κοινές, ὅλης τῆς τάξης μαζί, ὁμαδικές καὶ ἀτομικές. Ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος καὶ μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐργασίας δεχόμεστε πότε τὴν ἀτομικὴ καὶ πότε τὴν ἐργασία τῶν ὁμάδων. Ὅπου ἓνας μαθητὴς ἔχει τὴ διάθεση, τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ προσόντα γιὰ νὰ ἐξετάσῃ μοναχὸς του καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ σὲ ἓνα πρόβλημα καὶ μᾶς ἐξωτερικέψῃ μιὰ τέτοια του ἐπιθυμία, δὲν πρέπει νὰ διστάσωμε νὰ τοῦ ἀναθέσωμε τὴν ἐχτέλεση τῆς ἐργασίας. Ὅπου χρειάζονται νὰ ἀποχτηθοῦν γενικὲς γνώσεις, ὅπου τὰ παιδιὰ χάριν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος πρέπει νὰ ἀποκτήσουν βασικὲς διαθέσεις, ὅπου ὅλα τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ ἀσκηθοῦν γιὰ νὰ ἀποκτήσουν τυπικὲς γνώσεις κάμνομε κοινὴ ἐργασία γιὰ ὅλη τὴν τάξη καὶ μάλιστα ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνιαία συγκεντρωτικὴ Διδ/λία. Ὅπου παρουσιάζονται μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς πατρίδας γιὰ ἐξέταση καὶ λύση, τότε ἡ κοινότητα παίρνει τὸ ὅλο πρόβλημα, σὲ γενικὴ συγκέντρωση προσανατολίζονται ὅλα τὰ παιδιὰ, χωρίζει τὸ ὅλο πρόβλημα σὲ τμήματα καὶ τὰ παραδίνει στὶς ὁμάδες γιὰ τὴν ἐξέταση καὶ τὴ λύση τους. Ἐννοεῖται στὶς ταχτικὲς συγκεν-

τρόσεις τοῦ σχολείου, πού γίνονται ὄχι γιά ἐπίδειξη καί μόνον ὅταν μᾶς ἐπισκέπτεται κανένας ξένος, γίνεται ὁ ἀπολογισμὸς τῶν μερικῶν ἐργασιῶν καί ἡ ἔνωση τῶν μερικῶν πορισμάτων στήν ὀλική λύση.

Τὰ ἀποτελέσματα λοιπὸν τῶν ἀτομικῶν καί τῶν ὁμαδικῶν ἐργασιῶν τὰ παίρνει ἡ κοινοτική ζωὴ, τὰ ἐξετάζει σὲ γενικὲς συνεδριάσεις, τὰ δοκιμάζει, τὰ διορθώνει καί τὰ βεβαιώνει ὕστερα ἀπὸ πλατεῖα συζήτηση. Ὑστερα τὰ καταχωροῦν τὰ παιδιὰ στὰ τετράδια τους καί στὸ γενικὸ τετράδιο τῆς τάξης, τὰ θεωροῦν κοινὸ τους χτῆμα καί τὰ χρησιμοποιοῦν γιά τίς κατοπινὲς ἐργασίες τους καί γενικά γιά τὴ ζωὴ τους. Παρόμοια ὅπως γίνεται καί μέσα στήν κοινωνία τῶν ἡλικιωμένων πού οἱ ἐργασίες εἶναι καί ἀτομικὲς ἀλλὰ καί ὁμαδικές. Ἐνα ἐργοστάσιο γιά τὴν Α. παραγωγή λειτουργεῖ μὲ πολλοὺς ἐργάτες, πού κάμνουν διαφορετικὲς ἐργασίες. Ἐνα καρᾶβι ταξειδεύει μὲ τὴν ὁμαδικὴ ἐργασία. Ἐνας καλλιτέχνης ὅμως παράγει μοναχὸς του τὸ καλλιτεχνικὸ του προῖόν καθὼς καί ἕνας ἐπιστήμονας. Καί στήν κοινωνία τῶν ἡλικιωμένων οἱ ἐργασίες κρίνονται, δοκιμάζονται, ἀναγνωρίζονται ἢ ἀπορρίπτονται καί στήν πρώτη περίπτωσι θεωροῦνται κοινὸ χτῆμα ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐξυπηρετοῦν τὴν πνευματικὴ καί τεχνικὴ πρόοδο καί μιὰ ἀνετη καί καλύτερη ζωὴ. Ἐτσι καί ἡ ἐλεύθερη ἀτομικὴ καί ὁμαδικὴ ἐργασία τῶν σχολικῶν τάξεων μοιάζει σὲ μικρὴ κλίμακα μὲ τὴν ἐργασία τῶν ἐνηλίκων, ἀναπτύσσει σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ τὴν κοινωνικὴ αἴσθησι καί εἶναι ὁ μεγαλύτερος φραγμὸς κατὰ πᾶνω στὸν ἀτομικισμὸ.

Γεννιέται μόνον του τὸ ἐρώτημα. Ποιὰ εἶναι τὰ ἐδάφη πού ἀπ' αὐτὰ θὰ παρθοῦν τὰ προβλήματα, πού θ' ἀπασχολήσουν τὰ παιδιὰ καί πού σ' αὐτὰ στρέφεται ὀλόκληρη ἡ προσοχὴ τοῦ σχολείου ἐργασίας; Σ' αὐτὴν τὴν ἐρώτησι μποροῦμε ν' ἀπαντήσωμε, ἂν θυμηθοῦμε ποιοὶ εἶναι οἱ σκοποὶ τοῦ σχολείου καί γενικά τῆς ἀγωγῆς. Δὲν μποροῦμε τώρα νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ὅλο τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς, γιατί εἶναι ὑπερβολικὰ πλατύ. Μιὰ ἀπὸ τίς σοβαρότερες ὅμως ἀπαιτήσεις, πού εἶναι σχετικὲς μὲ

τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς, εἶναι πὼς ἔχομε ὑποχρέωσι νὰ ὀδηγήσωμε τὸ παιδὶ στήν κατανόησι τῆς γύρω ζωῆς του, στήν κατανόησι τῆς πατρίδας του, πού μέσα της ζῆ καί ἀναπνεύει καί στήν κατανόησι πρῶτα τοῦ στενοῦ καί σιγὰ σιγὰ τοῦ πλατύτερου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ πού εἶναι μέλος του. Θὰ κατανόησι ὁμως τὸ παιδὶ τὴ ζωὴ του, τὴν πατρίδα του καί τὴν κοινωνία του, ὅταν σταθῆ ἐνεργητικὰ ἀνάμεσά τους, ὅταν τοῦ δίνονται συχνὲς καί ἀφθονὲς εὐκαιρίες νὰ δέχεται τὴν ἐπίδρασι αὐτῶν τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν καί νὰ ἀντιδράσῃ ἀνάλογα.

Ζωὴ, πατρίδα καί κοινωνία δὲν εἶναι ὁμως ἀπλὲς καί νεκρὲς ἔννοιες. Εἶνε πολυσύνθετοι καί πολύπλευροι ὀργανισμοί, πού κάθε ἄνθρωπος πρέπει νὰ βυθιστῆ μέσα στὸ εἶναι τους, νὰ πάρη ὅσα στοιχεῖα τοῦ χρειάζονται γιά τὴ δική του ζωὴ καί εὐημερία.

Εἶναι ἄλλωστε καί φυσικὸς νόμος, ἢ καλύτερα ψυχικὸς.

Χωρὶς καμμιά διδασκαλία, χωρὶς καμμιά ἄλλη καθοδήγησι νιώνει τὸ παιδὶ σιγὰ σιγὰ τὴ ζωὴ τοῦ περιβάλλοντός του, γνωρίζει καί ἀγαπᾶ τὸν τόπο πού γεννήθηκε καί μεγάλωσε καί τὴν κοινωνία του. Ὅσο καί νὰ φύγη ἕνας τέτοιος μακρὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ, πατρίδα καί κοινωνία, ὅσο καί ἂν δεχτῆ τὴν ἐπίδρασι ξένων τόπων, πάντα θὰ παρουσιάζονται στὴ ζωὴ του ἐκδηλώσεις, πού θὰ ἔχουν τὴν πηγὴ τους σὲ κάποια μακρυνὴ ζωὴ, πάντα θὰ χτυπᾶ ἡ καρδιά του γιά τὸ χωριὸ του καί γιά τὸ καλύβι του κι' ὅταν ξαφνικὰ ἀντικρύσῃ κάποιον μέλος τῆς στενῆς του κοινωνίας, θὰ νιώσῃ μιὰ ὑπερβολικὴ εὐχαρίστησι σὰν νὰ ξαναβροῖσκη κάποιον χαμένο κομμάτι τοῦ ἐγὼ του.

Τὸ σχολεῖο ἐργασίας δὲ μπορεῖ νὰ παραβλέψῃ αὐτὰ τὰ σοβαρὰ γεγονότα καί τὸ ἄλλο γεγονὸς τῆς παιδικῆς ἐξέλιξης μὲ τοὺς νόμους της. Γι' αὐτὸ ὀδηγεῖ τὰ παιδιὰ μέσα στὴ ζωὴ γιά ν' ἀντικρύσουν τὰ διάφορα προβλήματά της, εἴτε φυσικά, εἴτε κοινωνικά, εἴτε ὀικονομικά εἶναι αὐτά. Ἐτσι ἡ πατρίδα τοῦ παιδιοῦ, τόσο ἡ στενὴ καθὼς καί ἡ πλατύτερη θὰ εἶναι οἱ πηγές, πού ἀπ' αὐτὲς θὰ πάρη τὸ ὕλικὸ γιά δόρασι καί γιά γνώσι. Τὸ ὅλο ἔργο τοῦ σχολείου ἐργασίας θάναι ἀπὸ ἀποψη

γνωστική μιὰ πατριδογνωσία. Πατριδογνωσία ὅμως, ὄχι μὲ τὴ στενὴ σημασία, τὴν καθιερωμένη, ἀλλὰ μὲ τὴν πλατεῖά της σημασία. Γιατὶ κι' ἓνα ἱστορικὸ γεγονός πού ξετυλίχτηκε μέσα στὴν πατρίδα εἶναι πατριδογνωσία, καὶ ἡ γνώση τοῦ λιγνητοουχείου εἶναι πατριδογνωσία καὶ ἡ ἀριθμητικὴ ἐργασία πάνω σὲ ἀποστάσεις καὶ ὕψη τῆς πατρίδας εἶναι πατριδογνωσία κ.ο.κ. Μὰ κι' ἀπὸ ἀποψη δράσης τὸ ἔργο τοῦ σχολείου θάνα ἐργασία πάνω σὲ προβλήματα τῆς πατρίδας. Γι' αὐτὸ τὸ σχολεῖο ἐργασίας δίνει μεγάλη σημασία στὶς ἐργασίες πού κάμνουν τὰ παιδιά μέσα στὴν πατρίδα καὶ γιὰ τὴν πατρίδα. Ἐδῶ, πέρα ἀπὸ τὸν παιδαγωγικὸ τονίζεται ὁ κοινωνικὸς σκοπὸς τῆς ἐργασίας. Τὰ παιδιά μποροῦν στὸ δημόσιο κῆπο, στὸ πάρκο, στοὺς δρόμους, στὶς πλατεῖες, νὰ φυτεύουν δέντρα καὶ νὰ περιποιοῦνται τὰ λουλούδια. Μποροῦν νὰ ἀποξεραίνουν ἔλη μὲ ἐπιχωμάτωση ἢ καὶ μὲ φύτεμα κατ'ἀλληλων δέντρων. Νὰ καλλιεργοῦν χωράφια τῆς κοινότητας, νὰ ὀργώνουν, νὰ θερίζουν, νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν καθαριότητα τῶν δρόμων, τῆς πλατείας κ.λ.π. Ἡ ἀξία τέτοιων ἐργασιῶν τῶν παιδιῶν ξεπερνᾷ πιά τὰ ὄρια τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ χρήσιμου καὶ μπαίνει στὸ ἔδαφος τοῦ ἠθικοκοινωνικοῦ.

Ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα! Πόσο ποιοῦ περισσότερα ὠφελήματα σὲ γνώση, σὲ δεξιότητες, συναισθηματικὲς ἀξίες καὶ γενικὰ στὴ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ τους ἐξέλιξη ἔχουν τὰ παιδιά, ὅταν μὲ τέτοιους εὐγενικοὺς σκοποὺς καὶ μὲ τέτοιες ἐργασίες διαβαίνουν, γνωρίζουν καὶ ἀγαποῦν τὴν πατρίδα τους, ἀπὸ τὰ ξερὰ καὶ φουσκαμμένα λόγια γιὰ τὴν πατρίδα!

Μία τέτοια κίνηση τοῦ παιδιοῦ μέσα στὴ ζωὴ τοῦ περιβάλλοντος του, μέσα στὴ στενὴ καὶ μεγάλη του πατρίδα καθὼς καὶ μέσα στὴν κοινωνία του ἀπαιτεῖ τὸ σχολεῖο ἐργασίας γιὰ τὶς βαθμίδες τοῦ λαϊκοῦ σχολείου, ὅπως διόλου σύμφωνα μὲ τοὺς Νόμους τῆς ἐξέλιξης τοῦ παιδιοῦ. Μὲ προβλήματα ἀπὸ τὴ ζωὴ ξένων λαῶν καὶ γιὰ τόπους πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς πατρίδας θὰ καταπιασθῇ τὸ παιδί τῶν βαθμίδων τοῦ λαϊκοῦ σχολείου νὰ λύση, ἂν κινοῦν ζωηρὰ τὸ διαφέρον του, γιὰτὶ βρέθη-

καν σὲ στενὴ σχέση μὲ τὴ ζωὴ του ἢ τὴν πατρίδα του καὶ ὅσο τὸ ἐπιτρέπουν οἱ δυνάμεις του. Μιὰ τέτοια δυνατότητα δὲν τὴ βλέπομε ὅμως σήμερα μὲ ἓνα βχρονο σχολεῖο, γιὰτὶ ἓνα παιδάκι μικρὸ 10, 11 καὶ 12 ἀκόμα χρόνων δὲν ἔχει τὶς δυνάμεις νὰ μεταφερθῇ σὲ ζωὴ ξένων λαῶν καὶ σὲ ξένες χώρες, νὰ κατανοήση τὶς πολυποικίλες καὶ δυσκολονόητες σχέσεις ξένων κοινοιωῶν, γιὰτὶ τοῦ λείπουν ὅλες οἱ διανοητικὲς προϋποθέσεις. Δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναπτυχθῇ ἡ ἀντιληπτικὴ δύναμη τοῦ παιδιοῦ γιὰ τοπικὲς καὶ χρονικὲς σχέσεις, βρίσκεται ἀκόμα στὸ στάδιο τοῦ συγκεκριμένου, δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναπτυγμένες τὶς νοητικὲς λειτουργίες πού χρειάζονται γιὰ τὴν κατανόηση ὀλικῶν ἀφηρημένων παραστάσεων, ὀλικῶν ἐντυπώσεων, πού γιὰ νὰ κατανοηθοῦν χρειάζεται ἡ ἀντιληπτικὴ δύναμη γιὰ αἰτιώδεις σχέσεις, καὶ ἡ συγκριτικὴ λειτουργία. Αὐτὲς οἱ δυνάμεις ἀρχίζουν νὰ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸ 13 χρόνον τῆς ἡλικίας τὸ νωρίτερο, ὅπως λένε τὰ πορίσματα τῶν παιδολογικῶν ἐρευνῶν.

Ἐπομένως κάθε ἄλλη συστηματικὴ κίνηση τοῦ παιδιοῦ ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα του εἶναι ἀφύσικη καὶ ἀντιπαιδολογικὴ.

Ὁ Παιδαγωγὸς Meumann λέγει στὸ σύγγραμμά του «πειραματικὴ παιδαγωγικὴ σελ. 187». Πολλὲς φορὲς προσπάθησα νὰ ἐξετάσω καὶ νὰ καθορίσω τὴ συλλογιστικὴ λειτουργία τοῦ παιδιοῦ. Γενικὰ βρῆκα πὼς ἡ καθ' ἑαυτὸ συλλογιστικὴ λειτουργία, ὅπως παρουσιάζεται στοὺς συλλογισμοὺς τῆς λογικῆς, ἀργεῖ νὰ φανῇ στὸ παιδί. Μόλις στὸν τελευταῖο σχολικὸ χρόνο, στὸ 14 χρόνον τῆς ἡλικίας—ὁ Meumann ἔχει ὑπ' ὄψει του 8χρονο σχολεῖο—μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς πὼς τὸ παιδί εἶναι ἱκανὸ νὰ παρακολουθήση καὶ νὰ κατανοήση ἓνα συμπέρασμα, ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὶς δυὸ προκειμένες κρίσεις, πολὺ λιγώτερο νὰ συλλογισθῇ».

Μιὰ ἀπὸ τὶς σοβαρότερες ἀρχὲς τοῦ σχολείου ἐργασίας εἶναι νὰ κάμη τὰ παιδιά νὰ νιώσουν βαθειὰ καὶ ξάστερα τὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο τὸ πετυχαίνει ὅταν ἀληθινὰ ἀφίση τὸ παιδί σὲ ἀφθονες εὐκαιρίες νὰ ζήση καὶ νὰ κινήθῃ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς τάξης του καὶ τοῦ σχολείου του. Θὰ κατανοήση τότε ζώντας ἐλεύθερο πὼς ἐλευθερία εἶναι

μιὰ ἰδέα ποὺ δὲ δίνει μόνο δικαιώματα στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ καθήκοντα πρὸς τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων, σεβασμὸ στὴν ἐλευθερία τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ μιὰ αὐστηρὴ προσαρμογὴ στοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τέτοιους περιορισμοὺς ὅμως ποὺ θὰ βγαίνουν μέσα ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ζωὴ ποὺ ζῆ τὸ παιδί, ἀπὸ τὴν ἀγάπη του στὴ ζωὴ τῆς ὁλότητος, δὲ θὰ τοὺς αἰσθάνεται γιὰ περιορισμοὺς, οὔτε γιὰ στέρηση τῆς ἐλευθερίας του, παρὰ ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τῆς ὁλότητος ποὺ δὲν τοῦ ἔχουν ἐπιβληθῆ, παρὰ τίς ζῆ ἑσωτερικά.

Μὲ τὸν ἀντίθετο δρόμο εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσωμε στὴν ἀληθινὴ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου δὲν ἀποχτᾶται μὲ σκλαβικὰ μέτρα. Ἔτσι ὅποιος ἀγαπήσῃ τὴν ἐργασία του καὶ νιώσῃ βαθειὰ τὴν ἐλευθερία του θὰ σεβαστῆ χωρὶς ἄλλο τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, γιὰ τὴν θεωρεῖ ὡς τὸ πολυτιμώτερο του ἀγαθὸ καὶ θὰ φροντίζῃ νὰ τὸν ἀφίνη ἀνενόητο καὶ ἥσυχο στὴν ἐργασία του γιὰ τὴν θεωρεῖ ὡς τὴν ἱερώτερη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του.

Τελειώνοντας τὴν ὁμιλία μου ἔχω ὑποχρέωση νὰ σᾶς εὐχαριστήσω θερμὰ γιὰ τόσο εὐγενικὰ δεχτήκατε νὰ μὲ ἀκούσετε τέσσερις ὁλόκληρες ὥρες καὶ νὰ τονίσω συμπερασματικὰ πῶς: Μέσα στὸ σχολεῖο ἐργασίας βγαίνει τὸ παιδί ἀπὸ τὴν παθητικότητα καὶ τὴ σκλαβιά ποὺ τόσες ἑκατοντάδες χρόνια ἦταν καταδικασμένο. Ἀναπνέει ἐλεύθερα. Ἀνοίγει διάπλατα τὴν καρδιά του στὸ δάσκαλό του καὶ στὰ ἄλλα παιδιά. Ἀναπτύσσει ὅλα τὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ χαρίσματα ποὺ τοῦ ἔχει δώσει ἡ φύση. Παίρνει αὐτοβουλία καὶ δύναμη. Νιώνει μιὰ καινούργια ἡμορφὴ ζωὴ νὰ χτυπᾷ γερὰ μέσα στὰ στήθια του, ποὺ ἔχει μάθει πρόθυμα καὶ εὐγενικὰ νὰ τὴ δίνει γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ὁλότητα καὶ τὴν πατρίδα του.

Τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μου τὸ συνοδεύουν ραγδαῖα χειροκροτήματα καὶ φωνὲς μπράβο! Ὑστερα ἀπὸ τὴν ὁμιλία γίνηκε πολὺωρη συζήτηση πάνω στὶς λεπτομέρειες. Τὸ συνέδριο παραδέχτηκε στὶς βάσεις τίς σωστὲς ἀντιλήψεις τοῦ σχολείου ἐργασίας καὶ ἀναγνώρισε πῶς πρέπει ν' ἀρχίσωμε νὰ κάμωμε τὰ

πρῶτα βήματα, ἐφαρμόζοντας το ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες καὶ τὰ μέσα.

Παρὰ τὴν πλατεία καὶ ἐξουχιστικὴ ὁμιλία μου εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ μένουν ἀκόμα μερικὰ κενὰ καὶ μερικὲς ἀπορίες γύρω στὰ ζητήματα τοῦ παιδιοῦ καὶ στὴν ἐνιαία διδλία. Νιώνω τὴν ἀνάγκη σ' αὐτὴν τὴ θέση νὰ συμπληρώσω σὲ ὅλα τὰ σημεία ποὺ θὰ ἔχουν γεννηθῆ προβλήματα καὶ ἀπορίες γιὰ τὸ πληρότερο ξεκαθάρισμα τῆς ἰδέας.

Πορίσματα τῆς παιδολογικῆς ἔρευνας καὶ ἡ Ἐνιαία Συγκεντρωτικὴ Διδασκαλία.

Μεγάλες παιδαγωγικὲς ἀνησυχίες γεννήθηκαν σ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ ἓνα μεγάλο πρόβλημα τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης, πὺ βρίσκεται σὲ στενότερη σχέση μὲ τὶς βασι-
κὲς ἰδέες τοῦ σχολείου ἐργασίας, τὶς ἀρχὲς τῆς ζωῆς, τῆς πατρι-
δας καὶ τῆς κοινωνικότητος,

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ παίρνει τὴν παρακάτω μορφή: Ἄν τὸ
σχολεῖο ἐργασίας θὰ ἐπεξεργαστῆ τὸ ὕλικὸ τῆς διδ)λίας ταχτο-
ποιημένο σὲ χωριστὰ μαθήματα, σύμφωνα μὲ τὸ καθιερωμένο
ἀναλυτικὸ πρόγραμμα, ἢ ἂν τὸ ὕλικὸ πρέπει νὰ ταχτοποιηθῆ
καὶ νὰ ἐπεξεργαστῆ πάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτι-
κῆς διδ)λίας.

Ἐνα μέρος τοῦ ὕλικου πρέπει νὰ τὸ ἐπεξεργαστῆ τὸ σχολεῖο
ἐργασίας ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ σύστημα, ταχτοποιημένο δηλαδὴ σὲ
μαθήματα, ὅπως γίνεται σήμερα. Αὐτὸ τὸ ἐπιβάλλει ἡ φύση
τοῦ ὕλικου.

Ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς ἐξέλιξης τοῦ παιδιοῦ ἀπαιτεῖ μεγάλη εὔ-
ρυνση τοῦ κύκλου τῶν σχολικῶν ἀντικειμένων. Γιατὶ τὸ σχολεῖο
δὲν πρέπει πιά νὰ στηρίζεται πάνω στὴ σφαλερὴ βάση, πὺς τὸ
κυριώτερο καθήκον του εἶναι νὰ μεταδώσῃ στὰ παιδιά τὰ γενι-
κώτατα πορίσματα τῶν μερικῶν ἐπιστημῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ σο-
βαρώτερα καθήκοντά του εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ τὸ παιδὶ σὲ ὅλα τὰ
πολυσύνθετα φαινόμενα τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα τοῦ
πολιτισμοῦ, ὅσο ἀντιστοιχοῦν στὴ βαθμίδα τῆς παιδικῆς ἐξέλι-
ξης. Τὰ μέσα καὶ τὰ εἶδη τῆς συγκοινωνίας, οἱ πολυπόικιλες
ἐργασίαι τοῦ ἀνθρώπου, οἱ πρῶτες ὕλες, ἡ ἀπόκτηση, ἡ ἐπεξερ-
γασία καὶ ἡ κατανάλωσή τους, βιοτεχνικὰ ἐργαλεῖα, μηχανές,
σπίτι, διαρρύθμιση καὶ ἐπίπλωσή, του ἢ πόλη μὲ τὶς ἐγκαταστά-

σεις τῆς, ἡ ὕδρευση, ὑπόνομοι, φωτισμός, πυροσβεστικὲς ὑπηρε-
σίαι καὶ τόσα ἄλλα.

Ἄλλα αὐτὰ τὰ πράγματα πὺ σὲ ὅλη τὴ ζωὴ μας βάζουν βα-
θειὰ τὴ σφραγίδα τους, ἀφοῦ τόσο πολὺ ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτὰ,
ἔχουν σήμερα μέσα στὸ σχολεῖο ἓνα δευτερεύοντα ρόλο. Μερικὰ
ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔχουν φορτώσει στὰ τρία πρῶτα σχολικὰ χρόνια.
Πόση ἀφροσύνη ἔχει μέσα τῆς αὐτῆ ἡ σκέψη. Ἄκόμα καὶ ἂν
ἐπαιρνε κανεὶς ὑπ' ὄψει μόνο τὴν ἐξωτερικὴ ἀποψη τῆς ζωῆς,
θᾶπρεπε ὅλα αὐτὰ, πὺ ἔχουν τόση μεγάλη σημασία, νὰ βρῶσκουν
πλατὺ ἔδαφος ἐπεξεργασίας σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ σχολείου.

Πιὸ πολὺ στὴ μέση καὶ στὴν ἀνώτερη βαθμίδα τοῦ σχολείου
ὅπου ὑπάρχει καὶ ἡ δύναμη γιὰ τὴν κατανόηση καὶ γιὰ τὸ ζή-
σιμό τους, ἔκει μόνο μποροῦσαν νὰ βροῦν κατάλληλα καὶ ἀπο-
τελεσματικὰ οἱ ἀξιίαι πὺ βρίσκονται μέσα τους, ἐκεῖ μόνο νὰ
νωστή καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ τους σημασία, πὺ τόσο μεγάλη σπου-
δαιότητα ἔχει γιὰ τὴν ἠθικοκοινωνικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου,

Ἄλλα μποροῦν νὰ μποῦν στὸν κύκλο τῆς σχολικῆς ἐργασίας,
ὅσο ἐπιτρέπουν οἱ παιδικὲς δυνάμεις, ἀφοῦ τὸ παιδὶ ζητεῖ ἐξη-
γήσεις καὶ πληροφορίες γιὰ τὸν πολυσύνθετο κόσμον γύρω του,
πὺ σὲ πολλὰ σημεῖα του τοῦ εἶναι προβληματικὸς καὶ πὺ
ἐπιδροᾷ πάντα στὴ ζωὴ του μὲ διαφορώτατες ἐκδηλώσεις καθὼς
προϊόντα καὶ μὲ ἄλλες ἐπιδράσεις. Ἐτσι φτάνομε στὴ θέση νὰ
ἀνακαλύψωμε τὶς δυὸ κυριώτερες πηγὲς γνώσης γιὰ τὰ παιδιά.
1 τὴν πατριδογνωσίαν καὶ 2 τὴν πολιτισμογνωσίαν γιὰ ὅλες τὶς
παιδικὲς βαθμίδες. Ἡ ἀντίληψη νὰ διαλύσωμε αὐτὲς τὶς δυὸ
πηγὲς σὲ μαθήματα, μιὰ ἀντίληψη πὺ ἔχει τόσες ἑκατοντάδες
χρόνια ριζώσει στὴ ψυχὴ μας, μᾶς δημιουργεῖ μιὰ διάσπαση σὲ
πάρα πολλὰς ἐπιστῆμες. Μὲ τὰ σημερινὰ μαθήματα μερικὰ ἀπὸ
τὰ παραπάνω στοιχεῖα τῆς πατριδογνωσίας καὶ τῆς πολιτισμο-
γνωσίας θὰ μποροῦσαν νὰ ταχτοποιηθοῦν μὲ μεγάλο ἐξαναγκασ-
μό, χωρὶς ὀργανικὴ συνοχὴ καὶ μερικὰ ἄλλα παρὰ τὴν ἐξαναγκασ-
τικὴ ταχτοποίηση θὰ μεναν ἀσύνδετα στὸ ὅλο.

Τὸ σημερινὸ μας σχολεῖο μὲ τὸ ἀναλυτικὸ του πρόγραμμα
θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ σχετικὴ εἰκόνα. Ὅτι δὲ μπο-

ροῦμε νὰ περνοῦμε ἀδιάφοροι μπροστὰ στὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ πού μέσα του ζοῦμε ἔχει ἀναγνωριστῆ ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἀπὸ τὸ δασκαλικὸ κόσμο. Ἔτσι σὲ ὅλα τὰ μαθήματα ἐπεξεργάζονται ὑλικὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ. Μάλιστα τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα δέχτηκαν στὶς τροποποιήσεις τους τέτοιο ὑλικό. Ἐξαφνα στὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς κατὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων κάμνομε πραγματογνωσία ἢ καὶ γεωγραφία. Τὸ ὅτι δὲν κατανοοῦμε πόσο τοῦτο εἶναι σφαλὲρὸ εἶναι μιὰ ἀπόδειξη γιὰ τὸ γεγονός, πόσο εἶναι δυνατὸ νὰ συνειθίσκη κανεὶς στὸ ἀφύσικο. Γιατὶ ἢ πραγματογνωσία δὲν ἀνήκει στὴν ἀριθμητικὴ, ἀντίθετα ἢ ἀριθμητικὴ ἀνήκει στενὰ στὴν πραγματογνωσία.

Δὲ μποροῦμε χωρὶς ἀνάγκη νὰ ξεσχίσωμε γιὰ τοὺς δικούς μας σκοποὺς ὅ,τι βρίσκεται σὲ φυσικώτατη σύνδεση. Ὁ χωρισμὸς σὲ μαθήματα εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὸ παιδί ὅμως εἶναι ὑπερβολικὰ πρόωρος γιατί λείπει ἀπὸ τὸ παιδί ἢ ψυχικὴ δύναμη γιὰ ὀλικὲς συνθέσεις καὶ ἢ ἀνάγκη γι' αὐτές. Τότε μόνον, ὅταν ὁ παραστατικὸς θησαυρὸς τοῦ παιδιοῦ γίνη πλουσιώτερος καὶ ἀναπτυχθῆ ἢ δύναμη γιὰ ἀφαίρεση καὶ σύνθεση, τότε παρουσιάζεται καὶ ἢ ἀνάγκη γιὰ χωρισμὸ καὶ ταχτοποίηση. Ἡ δύναμη ὅμως αὐτὴ καὶ ἢ ἰκανότητα γιὰ συνθετικὴ κρίση παρουσιάζεται στὸ παιδί μόλις στὸ 14 χρόνον τῆς ἡλικίας του. Meumann «Abriss der experimentellen Pädagogik» σελ. 187 καὶ Otto Karstädt «Methodische Strömungen der Gegenwart» σελ. 1 καὶ 2.

Τὸ κέντρο τῆς Ἐν. Συγκεντρ. Διδ)λίας μπορεῖ νὰ βρίσκεται σὲ ὀλόκληρο μεγάλο πρόβλημα, σὲ μιὰ ἐργασία ἢ καὶ σὲ ἕνα ἀντικείμενο. Τὶ θὰ κτιστῆ πάνω σὲ κάθε βάση τοῦτο θὰ εἶναι γιὰ μιὰ καὶ τὴν ἴδια βάση διαφορετικὸ ἀνάλογο μὲ τὴ βαθμίδα τῆς ἡλικίας τοῦ παιδιοῦ. Στὶς ἀνώτερες βαθμίδες ἢ οἰκοδομὴ εἶναι πολυποικίλη καὶ πολυσύνθετη. Τὸ κυριώτερον εἶναι νὰ γίνη ἢ ἐργασία ὅσο εἶναι δυνατὸ ἀπὸ τὸ παιδί καὶ ὄχι νὰ τοῦ ἀνατεθῆ μόνον ἢ ἐχτέλεση. Ἔτσι γιὰ νὰ φέρωμε ἕνα παράδειγμα. Τὰ παιδιά τῶν ἀνώτερων τάξεων μποροῦν νὰ καταστρώσουν τὰ σχέδια γιὰ τὸ χώρισμα τῶν πρᾶσιων καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ

σχολικοῦ κήπου. Ἐδῶ παρουσιάζεται μιὰ ἀφθονία καὶ ποικιλία προβλημάτων γιὰ ἀριθμητικὴ, γεωγραφία καὶ ἰχνογραφία. Κάθε παιδί, σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα, μπορεῖ νὰ ἀσχολεῖται ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις του. Ὅποιος ἔχει φαντασία γιὰ σχήματα, δεξιότητα γιὰ ἰχνογράφηση σχημάτων, γνώσεις φυτολογίας, γεωγίας, χημείας τὶς χρησιμοποιεῖ. Ἄλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα παιδιά καὶ τὰ ἀδύνατα ἀκόμα ὑπάρχουν εὐκαιρίες γιὰ ἐνασχολήση.

Καὶ τὸ σχέδιο αὐτὸ εἶναι ἢ ἀρχὴ μόνον τῆς ἐργασίας· πόση ἄλλη πνευματικὴ καὶ σωματικὴ κίνηση δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ἀκολουθήσῃ! Πόση παρατήρηση νὰ γίνη καὶ πόση γνώση νὰ κερδηθῆ!

Αὐτὸ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα θὰ μποροῦσε πῶς ζωντανὰ ἀπὸ κάθε θεωρητικὴ ἀνάπτυξη νὰ φανερώσῃ πῶς μιὰ διάλυση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος σὲ μαθήματα θὰ ἦταν μιὰ ἀφροσύνη καὶ θάλειπε στὰ μερικὰ τμήματα ἢ ζωντάνια. Σ' αὐτὴν τὴν ἐνῆαία συγκεντρ. διδ)λία δένεται ὀργανικὰ κάθε τι πού ὡς σήμερον τὸ δουλεύαμε σὲ χωριστὰ μαθήματα.

Καὶ πρῶτα ἄς ἐξετάσωμε πῶς εἶναι τὰ πράγματα στὴν Ἀριθμητικὴ. Ὁ ἀριθμὸς παρουσιάζεται στὴν ἐνῆαία διδ)λία βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐποπτείας τοῦ ἀντικειμένου. Ἐνῶ ὡς σήμερον, ἀπὸ τὴν κατώτερη βαθμίδα κάμνομε μιὰ χωριστὴ διδ)λία στὴν ἀριθμητικὴ πού μ' αὐτὴν προσπαθοῦμε νὰ δημιουργήσωμε στὰ παιδιά παραστάσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων μὲ διάφορα τεχνητὰ μέσα. Στὴν παλιὰ πραγματογνωσία χωρὶς πράγματα μᾶς δίνεται πολὺ μικρὴ εὐκαιρία—διόλου εὐκαιρία μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς—γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχέσεων τους. Ἔτσι πολὺ ἐλάχιστα παρουσιάζεται στὰ παιδιά ὁ ἀριθμὸς ὡς στοιχεῖο τῆς ἐποπτείας.

Στὸ σχολεῖο ἐργασίας μὲ τὶς πολυποικίλες ἐργασίες του γίνονται ὅλως διόλου ἄλλοιώτικα καὶ μάλιστα στὴν κατώτατη βαθμίδα ἐκεῖ ὅπου ἔξαφνα χτίζουμε σπιτάκια μὲ ξυλάκια, ὅταν διπλώνομε, ὅταν πλέκωμε καὶ ὅταν παρατηροῦμε τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς γύρω μας φύσης.

Παντοῦ καὶ πάντα μὲ τὸ νέο τρόπο τῆς ἐργασίας τὰ πράγματα παρουσιάζονται στὸ παιδί σὲ ὀρισμένον ἀριθμὸ καὶ μὲ ὀρι-

σμένο σχῆμα. Ἔτσι μὲ τὴν ἐργασία του, ἀκόμα καὶ μὲ τὸ παιγνίδι του, βρίσκεται ἀναγκασμένο νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ πράγματος. Ἀποχτᾶ ἔτσι ὅπως διόλου φυσικὰ ἐποπτεῖς ἀριθμῶν καὶ σχημάτων γιὰ τὰ πράγματα τῆς ἐργασίας του καὶ μὲ τὴν ἐργασία του. Οἱ ἀπλούστατες μαθηματικὲς γνώσεις $2 \times 2 = 4$ καὶ $5 + 3 = 8$ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ὅπως καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ἔτσι στὴν ἰδιαίτερη διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς μένει μόνο νὰ συμπληρωσῇ καὶ νὰ μηχανοποιησῇ.

Ἡ μηχανικὴ ὅμως αὐτὴ ἐργασία ἀρχίζει τότε ὅταν παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη στὸ παιδί. Ἡ δὲ ἀνάγκη τούτη γεννιέται ὅταν τὸ παιδί κάμνει ἐργασίες πού χρειάζονται μέτρομα, λογάριασμα καὶ ζύγισμα.

Ἐδῶ ἄλλωστε κεῖται ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἐργασίας τοῦ νέου Σχολείου πού κάμνει πολλὰ πράγματα ἀνάγκη στὸ παιδί, ἐνῶ στὸ παλιὸ Σχολεῖο ἔπαιρναν θέση μὲ ἐξαναγκασμό, γιὰ τὴν ἀκατάλληλη καὶ ἀνεπιθύμητη θεωροῦσαν ἀξιόλογα γιὰ τὴν κατοπινὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ.

Τὰ ἴδια μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς καὶ γιὰ τὴν γεωμετρικὴν γνώσιν, γιὰ γνώσεις ἀπὸ τὴ φυσικὴ, τὴ χημεία, τὴ φυτολογία καὶ γιὰ κάθε ἄλλη δεξιότητα. Ὅπως βγῆκε ἓνα μεγάλο μέρος τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἐργασία της, ἔτσι καὶ γιὰ τὸ παιδί μέσα στὴν ἐργασία του βρίσκεται μιὰ διαρκὴς τάση γιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη καὶ πρόοδό του. Γιὰ τὴν πρακτικὴν ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρικὴν δίνονται κάθε μέρα στὸ σχολεῖο ἐργασίας εὐκαιρίες. Ἐξαφνα γιὰ τὸν προϋπολογισμὸ καὶ κατάστροφον μαθημάτων, στὴν παρατήρηση καὶ ἔρευνα τῶν ἀντικειμένων, στὴν δοκιμὴν καὶ στὴν προετοιμασίαν πού κάμνουν ὅταν πρόκειται νὰ παρατηρήσουν. Ὅτι τὸ παιδί δὲ χρειάζεται ἀπὸ ἀριθμητικὸν ὕλικόν καὶ ἀποψη ἀναβάλλεται νὰ τὸ μάθῃ στὴν κατοπινὴν βαθμίδα. Ἐξαφνα τὰ προβλήματα τοῦ τόκου πρέπει νὰ δουλεῦτον στὰ ἀνώτερα σχολεῖα καὶ ὄχι στὸ λαϊκόν· ἐκεῖ πού θὰ παρουσιαστῇ στὸ παιδί ἡ εὐκαιρία νὰ συζητήσῃ γιὰ τὸ χρῆμα, γιὰ σχέσιν κεφαλαίου καὶ ἐργασίας, γιὰ τράπεζες, γιὰ συνάλλαγμα κ.λ.π. Ἐκεῖ εἶναι ἡ θέση τοῦ προβλήματος· δὲν εἶναι στὴν ἕκτη τάξιν, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν ἑβδόμη καὶ ὀγδόη τάξιν, ἀν καμμιὰ φορὰ δημιουργηθῶν στὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον.

Ὅτι γίνεται σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συνεχίζεται, πού μιλάμε γιὰ τὴν οἰκονομικὴν καὶ χρηματιστηριακὴν σχέσιν στὰ παιδιά, γιὰ τὸ ἐπιθυμοῦν ἢ διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τὰ προβλήματα τοῦ τόκου, μάλιστα σὲ μιὰ ἡλικίαν πού λείπει καὶ διαφέρει καὶ ἡ δυνάμιν γιὰ κατανόησιν. Πρέπει νὰ τὸ τονίσουμε ἰδιαίτερα πὼς μόνο ἡ λειτουργία τῆς ἀσκήσεως ἀνήκει στὴν ἰδιαίτερη διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς, πού μπορεῖ νὰ γίνεταί καὶ σὲ ὀρισμένους ὥρες. Ἡ πορεία ὅμως τῆς ἀριθμητικῆς θὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴν διδασκαλίαν.

Καὶ γιὰ τὴν Γεωμετρίαν ἀνοίγεται πλατὺ στάδιον στὸ σχολεῖον ἐργασίας.

Ἄλλὰ καὶ στὴν Γεωμετρίαν δὲν πρέπει νὰ ἀσχολοῦμαστε μόνο μὲ ξερὰ καὶ ἀφηρημένα σχήματα στὸν πίνακα καὶ μὲ τὴν ἀφηρημένην σχέσιν τους, ἀλλὰ μὲ τὰ πράγματα πού ἔχουν σχήματα. Ἔτσι τονώνεται καὶ ἡ αἴσθησις γιὰ τὴν μορφὴν. Ἡ Γεωμετρία μας δὲν εἶναι ἀπαγωγικὴ ἀλλὰ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Καὶ δὲν ἀναποδογυρίζονται τὰ πράγματα. Πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅτι γίνεται σήμερον μᾶς εἶναι ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη καὶ βαδίζει σὲ στενὴν ἔνωσιν μὲ τὴν γεωμετρικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν ἰκονογράφωσιν πού ἀναγνωρίζεται στὸ σχολ. ἐργασίας. Ὑστερον βέβαια ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐργασία καὶ προετοιμασίαν πού θὰ γίνεταί στὸ σχολ. ἐργασίας θὰ εἶναι πολὺ γόνιμη ἢ διδ(λ)ία τῆς Γεωμετρίας στὴν ἀνώτερην βαθμίδα, ὅποτε καὶ τὰ παιδιά θὰ βρίσκωνται στὴν κατάλληλη ἡλικίαν τῶν 14 καὶ 15 χρόνων. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ γίνεταί καὶ στὴν φυσικὴ Ἱστορίαν, Φυσικὴν καὶ Χημείαν.

Στὴν ἀνώτατην βαθμίδα μόνο μπορεῖ νὰ παρουσιαστῇ ἡ ἐξέχωρη συστηματικὴ διδ(λ)ία μὲ σκοπὸν νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ ταχτοποιήσῃ, πάνω σὲ εἰδικὰς ἀπόψεις τὸ ἀφθονόν ὕλικόν πού δούλεψαν τὰ παιδιά στὴν κατώτερην βαθμίδα. Ἀλλὰ αὐτὴν τὴν ἀπὸ εἰδικὰς ἀπόψεις διδ(λ)ία δὲ θὰ ἤθελα νὰ τὴν φανταστῶ κατὰ τρόπον ὅστε πολλὰ μαθήματα νὰ βαδίζουν παράλληλα. Συγκέντρωσις εἶναι ἀναγκαία σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀλλὰ τέτοια πού κάθε φορὰ νὰ μπαίη ἓνα μάθημα στὸ κέντρο. Ἔτσι τὰ μαθήματα δὲ γίνονται παράλληλα ἀλλὰ πιὸ πολὺ ἐπάλληλα. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀπὸ τὰ μαθήματα χωρίζονται μεγάλα τμήματα γιὰ ἐπεξεργασίαν.

Πρέπει να απαντήσει κανείς με δισταγμό αν το μάθημα της Γεωγραφίας στις ανώτερες τάξεις του λαϊκού σχολείου πρέπει να γίνεται χωριστά και συστηματικά. Γιατί και σε παιδιά 14 χρόνων ακόμα αμφισβητούμε την ικανότητα να αντιλαμβάνονται μεγάλα γεωγραφικά τμήματα και πιστεύω πως το παιδί σ' αυτήν την ηλικία δεν έχει την ανάγκη για γνώση της εσωτερικής σχέσης των γεωγραφικών στοιχείων ούτε και τη ψυχική δύναμη γενικά. Άλλα και αν ακόμα θα αποφασίζοταν να γίνεται ιδιαίτερα και συστηματικά το μάθημα της Γεωγραφίας—το τονίζουμε μιλούμε για την ανώτατη βαθμίδα του λαϊκού σχολείου—διόλου δε θάρρεπε να περιλαβαίνει ολόκληρο τον κόσμο και τα πιο μεγάλα και απόμακρα τμήματα του κόσμου. Αυτά τα μεγάλα τμήματα θάρρεπε να τα επεξεργάζονται τα συμπληρωτικά και τα ανώτερα σχολεία.

Στην Ένιαία Συγκεντρωτική διδ(λ)λία παίρνει το παιδί άφθονες γνώσεις. Τα παιδιά αποχτούν μια πραγματική γνώση της πατρίδας τους, παίρνουν έποπτεία πολλών γεωγραφικών στοιχείων και μαθαίνουν να μεταχειρίζονται και να κατανοούν το χάρτη. Όλα αυτά είναι τρανά άποτελέσματα. Πόσο άστοχη και χωρίς κανένα θετικό άποτέλεσμα είναι ή μέχρι σήμερα γεωγραφική διδ(λ)λία. Τα προϊόντα ξένων χωρών και ή εύκολη επικοινωνία με ξένες χώρες μάς αναγκάζουν συχνά να στρέψουμε την προσοχή σ' αυτές. Σ' αυτήν τη δουλειά υποχρεωνόμαστε ποικιλότροπα να έρευνούμε την ανάπτυξη αντικειμένων και σχέσεων. Δύσκολο ύλικό από την ιστορία του πολιτισμού αποκλείεται, Ένώ το μικρό παιδί κινείται ολότελα μέσα στο παρόν και στο γύρω του κόσμο, νιώνει άργότερα την ανάγκη ν' άκούση για το παρελθόν και για μακρινές χώρες, για το δεύτερο μάλιστα είναι ξεχωριστή αυτή του ή ανάγκη. Με τη σημερινή όμως γεωγραφία των σχημάτων και των τύπων, διόλου δεν είμαστε σε θέση να ικανοποιήσουμε αυτήν την ανάγκη των παιδιών. Πρέπει να του δίνουμε ζωντανές περιγραφές, όσο το δυνατό λεπτομερειακές για τις ξένες χώρες και πόλεις, τα παρθένα δάση, τις ερημίες και για τους κατοίκους με τα έθιμα τους. Κι' άπ' την παγκόσμια ιστορία μπορούμε να

του δώσωμε άρκετο ύλικό, με λεπτομερειακές περιγραφές και διηγήσεις. Αυτά όλα όμως είναι ύλικό σκόρπιο. Δεν είναι ούτε Γεωγραφία, ούτε Ιστορία. Σ' αυτήν την περίπτωση δεν πρέπει να ξεχνοῦμε πως θα συνοδεύη και ή μορφοποίηση και πρέπει να εξάρω τη χρησιμοποίηση του καλού βιβλίου. Βιβλίου όμως όχι αποκλειστικά γεωγραφικού ή ιστορικού. Ούτε βιβλίου που άπ' αυτό πρέπει να πάρη το παιδί κάθε περιεχόμενο. Είναι οικονομικότερο και άποτελεσματικότερο αν διαβάση το παιδί από ένα βιβλίο μόνο μια περιγραφή ταξειδιού, παρά αν τη διηγηθή ο δάσκαλος του. Γιατί ο δάσκαλος, και πολύ φυσικά, δε θα μπορέση να ζωγραφίση και να περιγράψη με τόσο ζωντανά χρώματα όσο το καλό βιβλίο. Το κυριότερο σημείο είναι ή λεπτομέρεια. Το παιδί έχει ζωηρότατες φαντασία και μνήμη για μια ζωντανή περιγραφή και αφήγηση. Όταν άργότερα παρουσιαστή ή πραγματική γεωγραφική διδ(λ)λία τότε θα είναι χτισμένη μέσα στη ψυχή του παιδιού μια πολύ στερεή βάση. Πόσο φτωχικές είναι οι γεωγραφικές γνώσεις στους ηλικιωμένους της εποχής μας! γιατί τόσο παρανοήθηκαν οι δυνάμεις και το διαφέρον των παιδιών.

Ειδικό και συστηματικό μάθημα 'Ιστορίας θάρρεπε να αποκλειστή από την Γ, Δ και Ε. τάξη. Η διδ(λ)λία 'Ιστορίας θα πρέπει να μετατεθί στις ανώτερες βαθμίδες. Μόνο μικρά και χαρακτηριστικά τμήματα της πατριωτικής 'Ιστορίας έχουν θέση στις κατώτερες και μέσες τάξεις του λαϊκού σχολείου για λόγους έθνικους και φρονηματιστικούς.

Όσον άφορά την ιδιαίτερη διδ(λ)λία των θρησκευτικών στις πρώτες βαθμίδες του λαϊκού σχολείου πρέπει τα τονίσω πως το πρόωρο της είναι μεγάλη πλάνη και έχει άρνητικά άποτελέσματα.

Δεν είναι ανάγκη να εξάρω πως ή θρησκευτική συνείδηση είναι γεγονός που σαν σπόρος βρίσκεται μέσα σε κάθε άνθρωπο και πρέπει να αναπτυχθί για την άτομική και την κοινωνική ευτυχία. Το σοβαρό όμως τουτο γεγονός, ο πολύτιμος θρησκευτικός σπόρος είναι καλύτερα να μένη σε λανθάνουσα κατάσταση ώσπου να δημιουργηθούν οι αναγκαίες ψυχικές και συναισθη-

ματικές προϋποθέσεις για τὴ βλάστηση του, παρὰ νὰ βλαστήσει πρόωρα. Γι' αὐτὸ ἔχομε ὑποχρέωση νὰ προετοιμάσωμε πρῶτα τὶς ψυχὲς τῶν παιδιῶν καὶ ὕστερα νὰ βοηθήσωμε γιὰ τὴ συστηματικὴ βλάστηση καὶ ἀνάπτυξη τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης. Γιατὶ ἂν ἀρχίσωμε ἀντίστροφα θὰ δημιουργοῦμε θρησκευτικὲς ἀμφιβολίες καὶ σκεπτικισμό πού ὀδηγοῦν στὸ μαρασμὸ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τέλος στὴν ἀθεΐα. Τὸ πρόωρο εἶναι φριχτὰ βλαβερό. Μοιάζει σὰν νὰ φυτεύωμε μέσα σὲ μιὰ μικρούλα γλάστρα τὸ σπόρο μιανοῦ μεγάλου δέντρου. ἢ θὰ βλαστήσει ὁ σπόρος καὶ θὰ μείνῃ τὸ φυτὸ ἀτροφικόν, ὥσπου στὸ τέλος θὰ μαραθῇ, ἢ θὰ σπᾶσῃ τὴ γλάστρα. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ταχτοποιηθῇ τὸ ὕλικόν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος καὶ νὰ περιοριστῇ ἀνάλογα μὲ τὶς ψυχικὲς δυνάμεις καὶ διαθέσεις τῶν παιδιῶν.

Ἡ παλαιὰ διαθήκη δὲν μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς μορφωτικοὺς σκοποὺς τοῦ σχολείου. Προσευχούλες βγαλμένες ἀπ' τὰ παιδιὰ μὲ βάση τὴ ζωὴ τους καὶ πού νὰ μὴν ἐκφυλιζῶνται σὲ τυπικισμό καὶ μηχανισμό, ὁ Χριστὸς μας μὲ τὴν ὑπεράνθρωπη ζωὴ του καὶ τὴ μεγαλειώδη διδ(λ)ία του, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, στὶς ἀνώτερες βαθμίδες τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ μιὰ καλὴ μετάφραση γραμμένη ἀπὸ μεγάλους ποιητὲς καὶ ἐγκεκριμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, αὐτὰ ὅλα εἶναι κατάλληλο ὕλικόν πού πρέπει ἀνάλογα μὲ τὰ παιδιὰ νὰ μοιραστῇ σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ λαϊκοῦ σχολείου.

Μὲ τὴν ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴ διδ(λ)ία ἀποχτᾶ τὸ παιδί πολὺ περισσότερες γνώσεις παρὰ μὲ τὰ ξεχωριστὰ μαθήματα. Μέσα σ' αὐτὴν περιλαβαίνομε ὅλον τὸν κύκλον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὰ εἶναι σήμερα στὸ παιδί πολὺ μεγαλειότερη ἀνάγκη, γιατί ἡ σύγχρονη ζωὴ ἔχει γίνῃ ὑπερβολικὰ σύνθετη καὶ δύσκολη καὶ ὁ κόσμος πού περιβάλλει ἄμεσα τὸ παιδί πολυποικίλος καὶ παρὰ τὴν ποικιλία του μονότονος καὶ ἡ παραγωγή τοποθετήθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἐκλογὴ τῆς ὕλης καὶ μορφὴ τῆς ἀγωγῆς πρέπει στὸ σχολεῖο ἐργασίας νὰ καθορίζονται σὲ ἀρκετὸ βαθμὸ καὶ ἀπὸ τὶς οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις. Αὐτὴ εἶνε μιὰ σοβαρὴ ἀπαίτηση πού ἡ ἐκπλήρωση της θὰ συντελέσῃ στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ.

Τὴ γλῶσσα τὴ μαθαίνει τὸ παιδί στὸ σχολεῖο ἐργασίας φυσικὰ μὲ τὴν ἀναστροφή του μὲ τὰ πράγματα καὶ ἐνεργητικά. Στὴ διδ(λ)ία τοῦ σημερινοῦ σχολείου τὸ κάθε παιδί παίρνει μόλις δυὸ ἢ τρία λεπτά τὴν ἡμέρα τὸ λόγο, καμμιά φορὰ περνάει καὶ βδομάδα καὶ δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα του. Στὸ σχολεῖο ἐργασίας ἔχει ἀπόλυτη ἐλευθερία νὰ μιλήσῃ, τὶ λέγω ἐλευθερία! δικαίωμα καὶ ἐσωτερικὴ ὑποχρέωση νὰ συζητῇ πλατεῖα μὲ τὰ παιδιὰ πού συνεργάζεται, πάνω στὶς παρατηρήσεις του καὶ στὶς δικῆς τους καὶ στὴν πείρα του, νὰ καταστρώνῃ σχέδια καὶ νὰ ἐχτελῇ ἐργασίες. Αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία τῶν παιδιῶν ἀναμεταξύ τους ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴ γλωσσικὴ τους πρόοδο, ἐκεῖ ὅπου παιδιὰ διαφόρων τάξεων, ἀγόρια καὶ κορίτσια ζοῦν καὶ ἐργάζονται μαί καὶ ἐπιδρῶν ἄμοιβαία.

Τὸ διάβασμα γίνεται ὅπου παρουσιάζεται στὸ παιδί κατάλληλο ὕλικόν καὶ μιὰ ἀνάγκη γιὰ διάβασμα (Rousseau). Τώρα τὰ παιδιὰ δὲ διαβάζουν γιατί ὑπάρχει κάτι πού πρέπει νὰ διαβαστῇ, παρὰ γιατί ἔγεινε τὸ παιδί 6 καὶ 7 χρόνων πρέπει νὰ ζητηθῇ καὶ κατάλληλο ὕλικόν γιὰ διάβασμα. Ἀκόμα καὶ ἡ γραφὴ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ὅταν γεννηθῇ ἡ ἀτομικὴ ἢ ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη. Σήμερα εἶναι πολὺ περιορισμένη ἡ χρῆση τῶν ἐλεύθερων ἐκθέσεων πού ἔχουν τὴν πηγὴ τους στὶς παρατηρήσεις, στὸ συναισθηματικὸν κόσμον τοῦ παιδιοῦ καὶ πού εἶναι τὰ καταλληλότερα μέσα ἐκδήλωσης τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ἐπικοινωνίας τοῦ παιδιοῦ μὲ τὰ ἄλλα παιδιὰ, μὲ τὸ δάσκαλον τους καὶ μὲ τὴν ἔξω κοινωνία, σχολικὴ καὶ μὴ.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴ διδ(λ)ία, βαδίζουν χωριστὰ βέβαια ἀπ' αὐτὴν καὶ μερικοὶ ἄλλοι κλάδοι τῆς σχολικῆς ἐργασίας. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ σώματος, μερικὰ μαθήματα πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἄσκηση καὶ τὰ καλλιτεχνικὰ μαθήματα. Ἄν ὑπάρχουν φυσικὲς σχέσεις γιὰ νὰ δεθοῦν κι' αὐτὰ ὄργανικα σὲ ἐνιαία τμήματα, πάσχουν κι' αὐτὰ μιὰ σύνδεση. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσουμε πὼς δὲν ξεκινοῦμε ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς συγκεντρώσεως, τὴν ἐφαρμόζομε ὅμως ὅσο καὶ ὅπου εἶναι δυνατό.

Στὰ μέσα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σώματος ἀνήκει ἡ Γυμναστική, τὸ παιχνίδι, τὸ λουτρό, ἡ πορεία, ἡ κίνηση στὸ ὑπαιθρο, ὁ ἥλιος κ.λ.π. Ἐὰν καὶ ὅλα αὐτὰ δὲ μποροῦν νὰ περιληφθοῦν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας, ἐν τούτοις τὸ σχολεῖο ἔχει ἱερὸ καθῆκον νὰ δημιουργήσῃ γι' αὐτὰ κατάλληλες συνθῆκες. Ἄλλωστε πορεία καὶ κίνηση στὸ ὑπαιθρο βρίσκονται σὲ ἄμεση καὶ στενὴ σχέση μὲ τὴν ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴ διδ(λ)ία.

Ἀκόμα καὶ σὲ κάποιον ἄλλο σοβαρὸ ζήτημα πρέπει νὰ στραφῆ τὸ σχολεῖο ἐργασίας γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του. Ἐφόσον ἔχει γιὰ κεντρικὴ ἰδέα τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν, πνευματικὴν καὶ σωματικὴν, ὅλων τῶν παιδιῶν, πρέπει νὰ δημιουργήσῃ δυνατότητες γιὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν τους. Δὲν πρέπει νὰ ἀμελήσῃ τὸ καθῆκον του ἀπέναντι στὰ φτωχὰ καὶ στὰ ἀσθενικὰ παιδιὰ. Δόση προγεύματος ἀπὸ γάλα καὶ γεῦμα, ἂν ἐπιτρέπουν οἱ συνθῆκες, σὲ παιδιὰ φτωχὰ καὶ κακοθρεμμένα. Δημιουργία ἀποικιῶν στὸ ὑπαιθρο καὶ ὑπαίθρια σχολεῖα, ἡλιόλουτρα καὶ νερόλουτρα ἀνήκουν μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ σχολείου ἐργασίας σὰν κύρια μέρη τοῦ ὅλου. Ἡ ὑγεία τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἡ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν του. Εἶναι δλότελα ἀνοικονόμητο ἂν δὲ φροντίζωμε πρῶτα γιὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν σωματικὴν τόνωσιν τοῦ παιδιοῦ.

Τὰ μαθήματα ποὺ ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερην ἀσκηση εἶναι διάβασμα, ἀριθμητικὴ καὶ γραφή, σωστὴ καὶ ὁμορφη. Γιὰ τὴν ἰχνογραφίαν πρέπει νὰ τονίσωμε πὼς ἂν καὶ δὲν εἶναι μάθημα παρὰ μιὰ διδαχτικὴ ἀρχή, ἐν τούτοις γιὰ τὴν ἀπόχτησιν τῆς ἰχνογραφικῆς δεξιότητος εἶναι ἀναγκαῖα μεθοδικὴ ἐργασία καὶ καθοδήγησις καὶ δὲν μποροῦν αὐτὰ νὰ γίνουν μόνο μέσα στὴν ἐνιαίαν διδ(λ)ίαν.

Τέλος μέσα στὸ ὅλικόν πρόγραμμα τῆς σχολικῆς ἐργασίας πρέπει νὰ περιλάβῃ κανεὶς καὶ τὴν Ὡδικὴν σὰν ξεχωριστὸ μάθημα ποὺ σὲ ὠρισμένες εὐκαιρίας μπορεῖ νὰ βρισκται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐνιαίας διδ(λ)ίας. Γιὰ τὴν Ἀνάγνωσιν καὶ ἐπεξεργασίαν ποιητικῶν ἔργων δὲν μπορεῖ νὰ τηρηθῆ μιὰ κανονικὴ πο-

ρεία. Ἐκείνη ἡ ὥρα εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ἐπεξεργασία ποιημάτων καὶ ἄλλων τμημάτων φιλολογικῶν, ὅταν ὑπάρχῃ ψυχικὴ διάθεσις στὰ παιδιὰ. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἄπαντον. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκμεταλλεύεται κανεὶς τὶς ψυχικὰς διαθέσεις γιὰ νὰ ἀνυψῶνῃ καλλιτεχνικὰ τὰ παιδιὰ, ὅχι μόνο γιὰ τὸ λόγον πὼς ἡ τέχνη σὰν τέχνη ἔχει τὴν θέσιν της μέσα στὸ σχολεῖο καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀγωγήν ἔχει δικαιώματα κοντὰ σὲ τὶς ἄλλας πλευρὰς τῆς ἀγωγῆς, μὰ πιὸ πολὺ γιὰ τὴν βασικὴν ἀντίληψιν ποὺ ἰσχυρίζεται πὼς ἰδεώδης ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁ γραμματισμένος ἢ γιὰ νὰ προχωρήσῃ παραπέρα ὁ μορφωμένος, ἀλλὰ ὁ καλαισθητικὸς ἄνθρωπος.

Ἄς συγκεφαλαιώσωμε ὅσα εἶπαμε γιὰ τὸ πρόγραμμα μὲ λίγες προτάσεις.

1° Στὰ πρῶτα σχολικὰ χρόνια ἡ ἐργασία μας εἶναι εὐκαιρικὴ διδ(λ)ία πάνω σὲ πράγματα ἀπὸ τὴν ζωὴν ποὺ τὸ παιδί νὰ ἀντιλαμβάνεται ἐνεργητικὰ δηλ. τὰ ἐργάζεται, Ἡ ἀναστροφὴ τοῦ παιδιοῦ μὲ τὰ πράγματα πρέπει νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ποικίλην μορφοποίησιν, ἀνάλογα βέβαια μὲ τὴν βαθμίδα ποὺ βρίσκται τὸ παιδί.

2° Ἡ Ἐνιαία Συγκεντρωτικὴ διδ(λ)ία δίνει στὸ παιδί γνώσεις ἀπὸ κάθε σφαῖρα τῆς φυσικῆς Ἐπιστήμης, τοῦ γενικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν γεωγραφίαν τῆς πατρίδας.

3° Ἰδιαίτερα στὴν ἀνώτερη βαθμίδα τὸ ἄθροισμα τῆς πείρας τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων τοῦ πολιτισμοῦ προετοιμάζει γιὰ τὴν ἱστορικὴν αἴσθησιν καὶ κατανόησιν.

4° Ἡ Ἀριθμητικὴ, ἡ Γεωμετρία, Ἡχογραφία καὶ γλωσσικὴ ἐργασία προχωροῦν σὲ φυσικὴ ἔνωσιν μὲ τὴν ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴν διδ(λ)ίαν.

5° Ἡ μετάδοσις κάθε γνώσεως ποὺ ἔχει ἀφορμὴ τὶς ἐρωτήσεις τῶν παιδιῶν, καθὼς καὶ γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀφηγήσεις στέκουν σὲ ὀργανικὴν σχέση μὲ τὴν Ἐνιαίαν διδ(λ)ίαν.

6° Στὴν ἀνώτερη βαθμίδα παρουσιάζονται σὲ ἐναλλαγὴν μεγάλα τμήματα ὕλικου ἀπὸ τὴν πολιτισμογνωσίαν καὶ ἀπὸ τὴν πατριδογνωσίαν μὲ τμήματα ποὺ ἐξετάζονται ἀπὸ εἰδικότερες ἀπόψεις ἀπὸ τὴν Γεωμετρίαν, τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν, τὴν Χημείαν, τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Γεωγραφίαν.

7° Παράλληλα με τὴ συγκεντρωμένη ἐργασία προχωροῦν, ἀνεξάρτητα ὅμως, τυπικά, καλλιτεχνικά μαθήματα καθὼς καὶ ἀσκήσεις τοῦ σώματος.

Στὴ σειρά τῆς ὀμιλίας μου εἶπα ἀρκετὰ πράγματα γιὰ τὸ σχολεῖο ἐργασίας καὶ πιστεύω πὼς τὸ ζωγράφιμα ὅσο μοῦ ἦταν δυνατὸ. Ἀκόμα μερικὰ λόγια εἶναι ἀναγκαῖα.

Στὸ νέο σχολεῖο ἔχομε γιὰ κυριώτερη ἰδέα, κέντρο τῆς σχολικῆς ἐργασίας τὴν ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ καὶ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ὑποβοηθηθῆ καλύτερα ἢ ἐξέλιξη. Εἶναι αὐτονόητο πὼς τὸ σχολεῖο ποὺ στηρίζεται στὶς παραπάνω παιδαγωγικὲς βάσεις καὶ ποὺ ἔχει τέτοιες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ πρόγραμμα δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ βοηθῆ συστηματικὰ καὶ θετικὰ τὴν ἀνάπτυξη. Ὅλες οἱ πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης παίρνονται ὑπ' ὄψει.

Καθένas ἀντιλαμβάνεται πὼς με τὶς ἐργασίες καὶ με τὶς ποικίλες μορφοποιήσεις ἀποχτᾶται δεξιότητα τοῦ σώματος καὶ πλὴν πολὺ ματιῶν καὶ χεριῶν καὶ πὼς μιὰ σχολικὴ ἐργασία ποὺ ἐπιβάλλει τόση κίνηση ἔχει θετικὴ ἐπίδραση πάνω στὴν ὑγεία, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι γίνεται σήμερα. Εἶναι φανερὸ πὼς στὸ σχολεῖο ἐργασίας παρουσιάζεται ἀφθονη εὐκαιρία γιὰ τὴ συστηματικὴ μόρφωση τοῦ γούστου. Ἐπίσης ἀναπτύσσεται ἡ αἴσθηση γιὰ τὸ ὕλικὸ καὶ τὴ μορφὴ του, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς μορφῆς ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας.

Ἡ ἀντιληπτικὴ λειτουργία τοῦ παιδιοῦ τελειοποιεῖται, ἢ ὅπως λέν μορφώνεται τὸ μάτι κατὰ τρόπο ὀλότελα παιδολογικῶ. Σὲ τέτοιο σχολεῖο μεγαλῶν ὀλοένα ἓνα δυνατὸ φυσικὸ διαφέρον, ἀφθονες γνώσεις ἀποχτῶνται με τὴν ἐνεργητικὴ ἐποπτικὴ μορφὴ καὶ δίνεται πάντα εὐκαιρία γιὰ ἐφαρμογὴ τῶν γνώσεων καὶ τῶν δυνάμεων.

Οἱ γνώσεις ποὺ δίνει τὸ σχολεῖο ἐργασίας ἔχουν πολὺ μεγάλη ἀξία γιὰ τὴν κατοπινὴ ζωὴ καὶ ἀποτελοῦν, ἀφοῦ κερδήθηκαν με τὴν ἀντιληπτικὴ ἐνέργεια τοῦ παιδιοῦ, τὴν ἀπαραίτητη βάση γιὰ κάθε βραδύτερη ἀπόχτηση γνώσης. Ἀνυπολόγιστη εἶναι ἡ σημασία τοῦ σχολείου ἐργασίας γιὰ τὴν ἠθικὴ μόρφωση τοῦ παιδιοῦ. Ὅχι μόνον γιὰ τὴν ἑαυτὸ ἀναπτύσσει διάφορες ἰδι-

ότητες τοῦ χαρακτήρα τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὰ σοβαρὰ ἀποτελέσματα τῆς συνεργασίας.

Στὸ Σχολ. ἐργασίας δὲν κάθονται μόνον μαζί τὰ παιδιά, ἀλλὰ ζοῦν καὶ δουλεύουν μαζί. Μόνον ἔτσι με μιὰ συμβίωση καὶ συνεργασία μπορεῖ κάθε παιδί νὰ ἀσκήσῃ ὅλες τὶς ἀρετὲς ποὺ ἐπιθυμοῦμε νὰ στολίζουμ τὴ ζωὴ. Ἀσκηση τῆς ἀρετῆς πρέπει νὰ εἶναι τὸ σύνθημα τῆς ἐποχῆς μας, ὅχι λόγια γιὰ τὴν ἀρετὴ. Ὑποχωρητικότητα καὶ ὑπομονή, διάκριση, ὑποταγὴ καὶ μιὰ θεληματικὴ προσαρμογὴ στὴν ὀλότητα, προθυμία γιὰ ἐξυπηρέτηση τοῦ ἄλλου· σ' ὅλα αὐτὰ γίνεται ἀσκηση καὶ γίνονται σταθερὲς συνήθειες τῆς ψυχῆς.

Τὸ νέο σχολεῖο εἶναι μιὰ ὠργανωμένη κοινωνία, ἐνῶ τὸ σημερινὸ εἶναι μόνον ἓνα χαλαρὸ ἄθροισμα ἀτόμων.

Ἡ αὐστηρὴ προσοχὴ μας γιὰ τὴν ἀτομικότητα ἐπιβάλλει νὰ μὴν ἐφαρμοῖζῃ ὁ δάσκαλος γιὰ τὸν καθένα μέτρα με τὸ ἴδιο τέμπο, ἔνταση καὶ κατεύθυνση. Στὸ σχολεῖο ἐργασίας μπορεῖ ὁ γρηγόρος νὰ δουλεύῃ ἐλεύθερα χωρὶς νὰ μωδιῖται ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὅταν τελειώσῃ με τὴ μιὰ ἐργασία, μπορεῖ νὰ πιάσῃ ἄλλη δουλειὰ ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει.

Ὅποιος θέλει στὶς παρατηρήσεις του νὰ προχωρήσῃ παραπέρα καὶ βαθύτερα, ὅποιος θέλει νὰ τελειώσῃ τὴν ἐργασία του ἔχει ἐλευθερία καὶ μέσα.

Καὶ ὅποιος κλίνει σὲ μιὰ ὠρισμένη γραμμὴ τὸν ἀφίνουν ἐλεύθερο νὰ κινηθῆ, τὸν βοηθοῦν. Καθένas μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῆ ἀνάλογα με τὴν ἀτομικότητα του. Ὁ δάσκαλος ποῦθεν δὲν κρατεῖ ἀπὸ τὸ χέρι τὸ παιδί, τὸ ὑποκινεῖ μόνον. Καθένas πρέπει στὴν ἐργασία του νὰ νᾶναι ἀνεξάρτητος καὶ μπορεῖ νὰ νᾶναι, γιὰ τὸν δὲν ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτὸν ἄλλο τίποτε παρὰ κείνο ποὺ εἶναι ἱκανός. Τὸ κάθε τι θεμελιώνεται πάνω στὴν ἴδια βούληση καὶ ἔτσι διαπλάττονται οἱ ἀνεξάρτητοι χαρακτήρες. Εἶναι φῶς φανερὸ πὼς ἓνα τέτοιο σχολεῖο, ὅπως τὸ περιγράψαμε, ἀνταποκρίνεται ὀλότελα καὶ στὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Εἶναι ἀλήθεια πὼς διόλου δὲ στηρίζεται στὴν ὠφελιμιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα τὴν ἀποκρούμε γιὰ κύρια πλευρὰ τῆς ἀγωγῆς, τὸ σωστὸ καὶ

καλὸ ὅμως εἶναι καὶ ὠφέλιμο. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται σὲ τοῦτο νὰ μῆ καὶ νὰ ζῆση μέσα στὸν πολιτισμό. Τί καλύτερο θὰ εἶχαμε νὰ κάμωμε παρὰ νὰ κάμωμε τὸν ἄνθρωπο ἀντάξιο γιὰ κάθε ἀπαίτηση αὐτουνοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, Τὸ σημερινὸ σχολεῖο πού στὸ μεγαλεῖτερο μέρος του θέλει νὰ ὑπηρετήσῃ τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς ἀντιλαμβάνεται τὴ ζωὴ μονόπλευρα. Δὲ γνωρίζει πόση ἀξία ἔχει ἡ ἀληθινὴ γνώση, ἡ κατανόηση τῶν ὑλῶν καὶ ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας, σήμερα μάλιστα πού ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεώνεται ὅλα νὰ τ' ἀγοράσῃ. Δὲν προσέχει πόση σημασία ἔχει ἡ μόρφωση τοῦ γούστου γιὰ τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο πού τριγυρίζεται ἀπὸ χιλιάδες ὄμορφα καὶ ἀσχημα πράγματα. Μόλις δίνει σημασία στὸ πολυσύνθετο κοινωνικὸ σύστημα καὶ στὶς ἄλλες μεγάλες διαρρυθμίσεις τῆς ἐποχῆς μας. Ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ σοβαρὰ πράγματα τὰ κλείνει τὸ νέο σχολεῖο μέσα στὸν κύκλο τοῦ πλατειοῦ προγράμματος τῆς ἐργασίας του.

Ἴσως ὑπάρχει ἡ γνώμη πὼς τὸ νέο σχολεῖο δὲ διαπαιδαγωγεῖ γιὰ τὴν ἐργασία τῆς ζωῆς καὶ πὼς ἡ ἐργασία του δὲν εἶναι παρὰ ἓνα παιγνίδι καὶ δὲν ὀδηγεῖ ἀληθινὰ τὸν ἄνθρωπο στὴ ζωὴ. Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲ ζητοῦμε νὰ πετύχωμε ἓνα τέτοιο πρᾶγμα, νὰ συνειθίσωμε δηλαδὴ τὰ παιδιὰ τόσο νωρὶς στὴν ἐργασία γιὰ τὴ ζωὴ, τέτοια ὅπως θὰ παρουσιαστῇ ἀργότερα σὰν μιὰ ἀδιάκοπη, μονότονη καὶ κουραστικὴ λειτουργία. Αὐτὸν τὸν ἐξαναγκασμὸ τὸν ἀφίνομε στὴ ζωὴ. Δυστυχῶς πολὺ γρήγορα ἀρχίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνεται σκλάβος μιανῆς τέτοιας κατάστασης. Τὸ τονίζομε ὅμως, ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται τὸ σχολεῖο ἐργασίας σὰν μιὰ προβαθμίδα τῆς σκληρῆς δουλειᾶς τῆς ζωῆς, πὼς ἐτοιμάζει ἱκανοὺς ἀνθρώπους, ἐτοιμοὺς γιὰ δράση, πού ἔχουν ὅλες τὶς ιδιότητες πού χρειάζονται γιὰ τὴν ἐργασία παρὰ οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι. Τὸ τονίσαμε ἄλλωστε πολλὰς φορές, πὼς τὴ σχολικὴ ἐργασία δὲ θὰ τὴν καθορίσουν οἱ ἀνάγκες τῆς κατοπινῆς ζωῆς παρὰ οἱ ἀνάγκες τῶν διάφορων βαθμίδων τῆς ἐξέλιξης. Αὐτὸ τὸ ἀξίωμα εἶναι τόσο σπουδαῖο πού δὲν πρέπει νὰ ἀφίνομε νὰ μᾶς ξεφεύγῃ ἀπὸ τὴ συνείδηση. Αὐτὸ εἶναι

καὶ τὸ ἐπίμαχο σημεῖο τῆς πολεμικῆς, ἐνῶ σ' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ παιδαγωγοί.

Ἡ ἀξία τοῦ παιδικοῦ διαφέροντος ἔχει γενικὰ ἀναγνωριστῆ καὶ δὲ μπορεῖ κανεὶς στὰ σοβαρὰ νὰ ἰσχυριστῆ πὼς δὲν εἶναι μάταιη καὶ χαμένος κόπος κάθε ἐργασία πού γίνεται χωρὶς διαφέρον καὶ προσοχὴ πού γεννιέται ἀπ' αὐτό. Ἀπαίτηση γενικὴ εἶναι: ἡ ἀνάπτυξη τοῦ διαφέροντος. Ἐκεῖνος πού παραδέχεται πὼς μόνο ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ξυπνήσῃ διαφέρον ὅπου τοῦτο βρίσκεται κοιμισμένο εἶναι κοντὰ στὴ δική μας ἀπαίτηση. Ὅταν ἀκόμα παραδέχεται πὼς ἀκόμα καὶ τὸ διαφέρον πού μόνο του ξυπνᾷ πρέπει τὰ τροφοδοτηθῆ, πάλι συμφωνεῖ μαζί μας. Τὸ παιδί ἔχει μόνο γιὰ κάθε τι διαφέρον πού τὸ ἀπαιτεῖ ἡ ἐξέλιξη του καὶ πού κινεῖται μόνις παρουσιαστῆ εὐκαιρία καὶ ἡ ἀνάγκη. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι λογικὸ νὰ φροντίζομε νὰ δημιουργοῦμε στὸ παιδί τεχνητὰ ἓνα ἐπιπόλαιο διαφέρον. Οἱ καρποὶ τέτοιου διαφέροντος εἶναι τόσο πρόσκαιροὶ ὅσο κα' αὐτὸ τὸ ἴδιο διαφέρον. Πρέπει νὰ προσέχωμε τὸ διαφέρον τῶν παιδιῶν ὄχι μόνο στὴν ἐκλογή τῶν ἀντικειμένων μας ἀλλὰ καὶ στὴ χρησιμοποίησή τους. Τὸ παιδί π. χ. ἔχει γιὰ τὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ ἀλλοιώτικο διαφέρον ἢ ὁ ἠλικιωμένος. Τὸ διαφέρουν ἴσως ἡ ἀτμομηχανὴ μὲ τὰ δυνατὰ ξυφυσήματα της, οἱ γραμμὲς, οἱ σηματοδείκτες, μὲ ἄλλα λόγια λεπτομέρειες πού ὁ ἠλικιωμένος μόνις τὶς προσέχει. Ἄν τὸ ἐξαναγκάσωμε—μὲ τεχνητὰ μέσα— ἴσως θὰ στρέψῃ τὸ διαφέρον του στὰ πράγματα πού διαφέρουν ἐμᾶς τοὺς μεγάλους. Χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχουν στὴν ψυχὴ του οἱ συνθηκὲς τοῦ διαφέροντος δὲν τὸ ἀναπτύσσωμε, μόνο παρὰκαίρα τὸ ἐξεγείρομε. Ἄς τὸ ἀφήσωμε λοιπὸν νὰ ξυπνήσῃ μὲ τὸν καιρὸ του, θὰ ξυπνήσῃ ὀριστικά.

Ὅταν παίρνωμε γιὰ μέτρο τῆς ἐργασίας μας τὸ διαφέρον τοῦ παιδιοῦ, σβύνωμε τὰ ὅρια μεταξὺ σχολεῖου καὶ ζωῆς. Σήμερα τὸ παιδί μέσα στὸ σχολεῖο πρέπει νὰ ξεχάσῃ τὴ ζωὴ καὶ ἔξω στὴ ζωὴ λησμονεῖ πολὺ εὐχάριστα τὸ σχολεῖο. Ὅταν ὅμως ἡ παιδικὴ ἀνάγκη—διαφέρον—εἶναι τὸ μέτρο τῆς ἐργασίας, τότε παίρνει τὰ διαφέροντα καὶ τὴν πείρα τῆς ζωῆς μαζί του στὸ σχολεῖο.

Τότε μέσα στο σχολείο ζητεί και παίρνει πληροφορίες για ζητήματα που το απασχόλησαν πολλές φορές έξω, και έξω στη ζωή θα ασχολείται με τα ίδια πράγματα που εργάζεται στο σχολείο. Έξω θα μαζεύει πειρά που ζήτησε το σχολείο. Τότε η εργασία του σχολείου δέ θάχη μόνο ένα συμπλήρωμα—ἀφοῦ θά συνεχίζεται και έξω ἀπὸ τὸ σχολείο—ἀλλὰ τὸ σχολείο θά ἀσκῆ μιὰ δλότελα ἄλλη ἐπίδραση πάνω στο παιδί και πάνω σὲ ὅλην τὴ ζωή του. Ὅταν τὸ σχολείο δὲν ἐπιδραῖ ἔξω ἀπὸ τὰ σχολικὰ ὅρια δὲ θά μπορεῖ νάχη ἐπίδραση πάνω στο παιδί μετὰ τὴν ἀποφοίτηση του, μέσα σὲ τὴ ζωή.

Δὲν πρέπει νὰ φοβηθοῦμε πὸς τὸ παιδί θά μείνη στάσιμο στὴν ἐξέλιξη του, ἂν περιμένουμε τὸ διαφέρο του μοναχό του νὰ φανῆ και νὰ τὸ βοηθήσουμε νὰ τονωθῆ. Ὅ,τι τὸ παιδί προσλαμβάνει τὸ προσλαμβάνει μόνο για νὰ χορτάση ψυχικά· ὅ,τι ὅμως ἐπεξεργαστῆ πνευματικά αὐτὸ γίνεται ἕνα κίνητρο μέσα του για παραπέρα ἐξέλιξη και οἱ μορφὲς τῆς ἐργασίας δημιουργοῦν μέσα του ὁλοένα νέα ἀνάγκη για γνώση και δύναμη.

Τὰ προβλήματα που θά βρεθῆ μπροστά τους τὸ παιδί στο σχολείο ἐργασίας εἶναι ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἀπεριορίιστα. Προκαλοῦν τὴν ἐνέργεια τοῦ παιδιοῦ και περιέχουν—ἐφόσον ἀντιστοιχοῦν μετὸ παιδί—και τὴ δυνατότητα για τὴ λύση τους.

Δὲν εἴμαστε τῆς γνώμης πὸς τὸ παιδί δὲν πρέπει νὰ καταβάλλη προσπάθειες, θέλομε μόνο νὰ καταβάλλη τις δυνατώτερες, παιδικὲς ὅμως προσπάθειες. Γι' αὐτὸ εἴμαστε ἀντίθετοι μετὰ κάθε καταναγκασμό.

Ἡ ἀπαίτηση πὸς ἡ ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ θᾶναι ὁ κανόνας τῆς ἐργασίας μας, δὲν πρέπει νὰ παρθῆ και νὰ νομιστῆ πὸς κάθε μέρα θά γίνεται ὅ,τι περάση ἀπὸ τὸ κεφάλι τῶν παιδιοῶν και θά μεταβάλωμε τὴ σχολικὴ ἐργασία σὲ εὐκαιριακὴ διδ)λία· φυσικά και ἡ εὐκαιριακὴ διδ)λία ἔχει τὰ δικαιώματα της και παντοῦ ὅπου παρουσιάζεται ἕνα ἰσχυρὸ ξαφνικὸ γενικὸ διαφέρον πρέπει νὰ τὸ τροφοδοτήσωμε γιατί και τὸ σίδερο μαλακώνει ὅσο εἶναι ζεστό. Γενικά ὅμως ἡ μεγάλη ἐλευθερία σὲ κίνηση τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδ)λίας και τὸ πλάτος της δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκη

κάθε φορὰ για ἕνα πρόγραμμα ἐργασίας. Γιατὶ ἀλλοιώτικα τοῦ κάκου θά ἑοδεύονταν δύναμη και χρόνος· πρέπει μάλιστα νάμαστε πολὺ οἰκονόμοι σ' αὐτὰ τὰ κεφάλαια. Θᾶταν μεγάλο λάθος ἂν ἀφήναμε νὰ παρασυρόμαστε ἀπὸ τυχερὰ γεγονότα που μόνο οἱ λεπτομέρειες τους μᾶς κάμνουν ἐντύπωση ἢ που διαφέρουν ὀρισμένα μόνον ἄτομα. Ὅπως κάτι τι που ζῆ ἕνα παιδί μπορεῖ νὰ κερδήση τὸ διαφέρον ὅλων, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο και ὅ,τι βγαίνει ἀπὸ τὸ δάσκαλο, ὅταν ὁ τελευταῖος στὶς σκέψεις του ἔχει ὑπ' ὄψει του μόνο τὸ παιδί.

Πολὺ εὐκόλα ὅμως μπορεῖ ἡ διαρκὴς εὐκαιριακὴ διδ)λία νὰ ὀδηγήση σὲ μονομέρεια, ὅχι γιατί τὸ παιδί εἶναι μονόπλευρο στο διαφέρον του, ἀλλὰ γιατί ἐκεῖνο που κατανοηθῆ μιὰ φορὰ σπρώχνει ὁλοένα σὲ μιὰ γραμμὴ.

Τὸ παιδί θά καταπιαστῆ πολλὲς φορὲς και μετὰ πράγματα που κεῖνται πολὺ μακρὰ ἀπ' τις νοητικὲς του δυνάμεις, δὲ θάναί μοναχό του σὲ θέση νὰ διαλέξη τὴν κατάλληλη ἐποχὴ. Πόσα πολλὰ πράγματα δὲ γνωρίζη διόλου που τοῦ εἶναι μεγάλου διαφέροντος και ἀξίας και πὸς μερικὲς πλευρὲς μιανοῦ πράγματος μένουν ἀπαρατήρητες, ἐνῶ μ' αὐτὰ θᾶπρεπε νάχη ἀσχοληθῆ ἐντατικά. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη, κάθε δάσκαλος που γνωρίζει τὸ παιδί και μπορεῖ νὰ ἐπισκοπῆ τὸ ὅλο ἔργο του, νὰ δίνη κατεύθυνση στὴν ἐργασία και νὰ κάμνη τὰ προγράμματα του. Ὁ καλὸς δάσκαλος ξέρει καλύτερα ἀπ' τὸ παιδί τι χρειάζεται σ' αὐτό. (Ἐτσι ἔπρεπε νᾶναι, δυστυχῶς τοῦτο γίνεται σπάνια.) Ὅσο πιὸ μεγάλη εἶναι ἡ ὀργανωτικὴ δύναμη τοῦ δασκάλου τόσο πιὸ μεγάλη εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδ)λίας. Αὐτὸς διαλέγει ἐπίσης και ἐκεῖνο που ἔχει μεγαλειότερη ἀξία και για τὰ πιὸ πολλὰ παιδιὰ διαφέρον, και φροντίζει για τις προετοιμασίες. Φέρνει καινούργια πράγματα στὸν κύκλο τοῦ διαφέροντος και δείχνει καινούργιες πλευρὲς τῶν πραγμάτων.

Ὅλες τις δυνατότητες πρέπει νάχη ὁ δάσκαλος ὅταν ἐξετάζη και καταστρώνη τὸ πρόγραμμα του. Πρέπει ὅμως κάθε φορὰ νὰ βρίσκεται σὲ θέση νὰ τὸ ἀλλάξη, ἀνάλογα μετὰ τὴ μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν.

Γιατί κύρια χαρακτηριστικά τοῦ προγράμματος εἶναι νᾶναι γινομένο γιὰ ἀτομικὲς σχέσεις καὶ νὰ μπορῇ νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀλλαγμένες συνθηκῆς. Πρὸ παντὸς κατὰ τὴν ἐχτέλεση πρέ-
δ δάσκαλος νὰ ἀκολουθῇ τὸ διαφέρον τοῦ παιδιοῦ, δὲν τοῦ ἐπι-
τρέπεται νὰ θελήσῃ νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ ἐνάντια σ' αὐτό. Πάντα πρέ-
πει νὰ κρίνῃ μὴ τυχὸν προϋποθέτει ἱκανότητα καὶ διαφέρον ὅπου
αὐτὰ λείπουν. Γιὰ ὅλα αὐτὰ γενικὴ προϋπόθεση εἶναι ἡ βαθειὰ
καὶ πλατειὰ σπουδὴ τοῦ παιδιοῦ. Ἡ παιδολογικὴ ἐπιστῆμη εἶναι
ἡ βάση τῆς ἐργασίας τοῦ δασκάλου στὸ σχολ. ἐργασίας καὶ ὄχι
ἡ παιδαγωγικὴ τέχνη. Σὲ μιὰ παιδολογικὴ ἐπιστῆμη ἔχομε σή-
μερα κάμη μεγάλες προόδους.

Πρέπει βέβαια νὰ γίνεται ἡ σχολικὴ ἐργασία μὲ ἓνα πρό-
γραμμα, τὸ πρόγραμμα ὅμως αὐτὸ τὸ τονίζομε δὲν πρέπει νὰ προ-
διαγράφεται ἀναλυτικὰ στὸ δάσκαλο, γιατί τότε εὐκόλα θὰ πέφτα-
με πάλι στὸ καλοῦπι. Μόλις προδιαγραφῇ ἓνα ἀναλυτικὸ πρόγραμ-
μα στὸ δάσκαλο, αὐτὸς τότε ἀρχίζει νὰ δίνῃ πιδὸ πολὺ ἀξία σ'
αὐτὸ καὶ λιγώτερο στὸ παιδί μὲ τὶς ἰδιαίτερες συνθηκῆς του.
Ἔτσι γίνεται σήμερα. Τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα εἶναι ὁ ἄξονας
ὅλης τῆς σχολικῆς ἐργασίας. Ἐξαντλήθηκε τὸ πρόγραμμα στὸ α-
μάθημα ; εἶναι ἐρώτημα ποὺ μπορῆτε ν' ἀκούσετε ἀπὸ προϊ-
σταμένους, ἀκόμα κι' ἀπ' τὴν ἀνώτατη ἐκπαιδευτικὴ διοίκηση.

Ἔργασία ὅμως ποὺ στηρίζεται ἀνω στὴν ἐνεργητικότητα
τοῦ παιδιοῦ, ποὺ γίνεται μὲ τὶς παρατηρήσεις του καὶ τὶς δο-
κιμῆς του, ἐλεύθερη του ἐργασία πρέπει νὰ βρῖσκειται ἀνεξάρτητη
ἀπ' τὴ σκλαβιά τοῦ προγράμματος.

Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρήσωμε τὴν ἐνότητα
στοὺς σκοποὺς καὶ στὴν ἐργασία τοῦ σχολείου, γι' αὐτὸ γιὰ
μεγάλα χρονικὰ διαστήματα μποροῦν νὰ ὀριστοῦν γενικοὶ σκο-
ποί. Αὐτοὶ οἱ γενικοὶ σκοποὶ θὰ βγοῦν ἀπὸ κάθε τι ποὺ θεω-
ρήθηκε γενικῆς σημασίας κατὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ. Πρέ-
πει νὰ βγῇ, ὄχι νὰ καθοριστῇ θεωρητικὰ, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ
σχολεῖο καὶ τὸ παιδί. Αὐτὴ ἡ ἐργασία πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ γίνῃ
ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τοῦ σχολείου καὶ ἀπὸ ἐκπαιδευτικοὺς τῆς scho-
λικῆς πράξης. Οἱ γενικοὶ σκοποὶ πρέπει νὰ περιορίζονται στὴ

χάραξη τῶν τυπικῶν ὀρίων. Κατ' οὐδένα τρόπο πρέπει νὰ περιέ-
χουν μερικὰ τμήματα ὕλης.

Θᾶταν ἴσως καλύτερα ἂν οἱ σκοποὶ τοῦ σχολείου δὲν κα-
θορίζονταν γιὰ τὸν κάθε σχολικὸ χρόνο χωριστὰ, ἀλλὰ γιὰ μεγα-
λύτερα χρονικὰ διαστήματα. Φυσικὰ μέσα σ' αὐτὲς τὶς χρονικῆς
περιόδους πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ δασκάλου.

Ἐπιπλέον ἡ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ
βρῖσκειται κατὰ τὸ δυνατόν σὲ ἓνα χέρι, αὐτὸ εἶναι φυσικὴ συνέ-
πεια τῆς ὅλης ὀργάνωσης.

Στὰ μαθήματα ὅμως ποὺ προχωροῦν χωριστὰ ἀπὸ τὴν
ἐνιαίαν διδασκαλία, καθὼς στὰ καλλιτεχνικὰ, τὰ τυπικὰ καὶ γυ-
μναστικὴ δὲ θᾶταν δύσκολο νὰ πάρουν τὴν ἐργασία κι' ἄλλοι
δάσκαλοι κοντὰ στὸ δάσκαλο τῆς τάξης καὶ μὲ στενὴ συνεργασία
μ' αὐτόν, ἂν τοῦτο τὸ ἐπιβάλλουν πραχτικοὶ καὶ τεχνικοὶ λόγοι.

Ἐπιπλέον ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὄρολόγιό πρόγραμμα ἔχομε ἀκόμα νὰ
παρατηρήσωμε πὼς τότε μόνον θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρίζονται ὄρες διδα-
σκαλίας, ὅταν παρουσιάζεται ἀνάγκη διδασκαλίας ἐιδικῶν μαθη-
μάτων καὶ χρησιμοποίησις ἰδιαίτερων αἰθουσῶν παραδόσης. δηλ.
ἀπὸ γενικοὺς σχολικοτεχνικοὺς λόγους· κατὰ τὰ ἄλλα τὸ ὄρολό-
γιό πρόγραμμα περιορίζεται στὸν καθορισμὸ τῆς ἀρχῆς καὶ τέ-
λους τῆς σχολικῆς ἐργασίας κάθε μέρα.

Περισσότεροι καθορισμοὶ καὶ ὑποδείξεις περιορίζουν μόνον
τὴν ἐργασία καὶ ἐμποδίζουν τὴν κατάλληλη καὶ φυσικὴ χρησι-
μοποίησις τοῦ χρόνου. Σὲ κάθε πρόβλημα ἐνιαίας συγκεντρωτι-
κῆς διδ)λίας παρουσιάζονται οἱ χωριστῆς ἐργασίης σὲ τόσο διαφο-
ρετικὴ ἀλληλουχία, ὁ χρόνος ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν κάθε ἐργασία
εἶναι τόσο διαφορετικὸς ποὺ δὲν μποροῦμε ὅλες αὐτῆς τὶς δυσκο-
λίης νὰ τὶς παρακάμψωμε κάτω ἀπὸ τὸ κιλοῦπι τοῦ προγράμμα-
τος. Ἄς σκεφθῇ κανεὶς τὶς ἐργασίης στὶς παρατηρήσεις, τὶς ἐρ-
γασίης ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, καὶ γενικὰ στὸ ὕπαιθρο. Ἀκόμα καὶ
γιὰ τὰ μαθήματα ποὺ προχωροῦν παρᾶλληλα, ἂν δὲν ἀναγκά-
ζουν τεχνικοὶ λόγοι, δὲν πρέπει νὰ ὀρίζεται σταθερὸ πρόγραμμα,
παρὰ ἀνάλογο μὲ τὶς ἀνάγκης τῆς ἐνιαίας διδ)λίας καὶ τὸ πο-
σὸ τῆς μηχανικῆς δεξιότητος ποὺ χρειάζεται.

Μιά λογική εργασία μέσα στο σχολείο εργασίας είναι τότε μόνο δυνατή όταν μόνος του ο δάσκαλος ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες του δημιουργεί το αναλυτικό και το ωρολόγιο πρόγραμμα του. Μια μελλοντική σχολική νομοθετική διάταξη θα έπρεπε να απορροούει ειδικά υποχρεωτικά αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα. Με μεγάλη μας μάλιστα ευχαρίστηση πληροφορούμαστε πώς το Γνωμοδοτικό Έκπαιδευτικό Συμβούλιο κάμνει σχετικές μελέτες. Μέσα στις γενικές διατάξεις πρέπει να αφίνεται μεγάλη ελευθερία στο δάσκαλο για τη δημιουργία του προγράμματος και την έκλογή των μεθόδων του. Ο Νόμος πρέπει να του δίνει το δικαίωμα σε ώρισμένες περιπτώσεις να αναβάλλει σχολικές εργασίες για άλλη εποχή όταν τούτο είναι μια εσωτερική απαίτηση της εργασίας.

Το σχολείο εργασίας θα είναι μόνο δυνατό όταν η πολιτεία καθώς και η κοινωνία δώσουν εμπιστοσύνη στο δάσκαλο. Η γραφειοκρατία ξεκινά πάντα από την προϋπόθεση πώς γενικά οι άνθρωποι δεν κάμνουν το καθήκον τους από ανικανότητα ή αμέλεια και συνεπώς για κάθε τους ενέργεια στο έργο τους τους προδιαγράφει αυστηρά και ώρισμένα μέτρα. Απαιτούμε εμπιστοσύνη στο δάσκαλο, όχι βέβαια και τυφλή. Αμα έχουμε τέτοιους δασκάλους που να μπορούμε απ' αυτούς να διαλέξουμε τις ικανές προσωπικότητες και όταν λάβουμε τα κατάλληλα μέτρα για τη μόρφωση τους τότε και μόνον τότε θα μπορέσουν οι δάσκαλοι να κερδήσουν την απόλυτη εμπιστοσύνη και τότε μόνο μπορεί κανείς να δώσει στα χέρια του δασκάλου την απόλυτη ελευθερία.

Το σχολείο εργασίας δεν απαιτεί μόνο τέλεια παιδαγωγική μόρφωση από το δάσκαλο αλλά και άρτια πρακτική εξάσκηση που είναι δυνατή μόνον όταν ο μέλλον δάσκαλος διαπαιδαγωγείται κοντά σε άξιους, συγχρονισμένους παιδαγωγούς και δοκιμαστή αρκετά στην πράξη.

Αλλά και με τις καλύτερες δασκαλικές δυνάμεις δεν μπορεί να εφαρμοστεί το σχολείο με τη μορφή και την έκταση που το φανταζόμαστε αν δε λιγοστέψη ο αριθμός των παιδιών σε

κάθε τάξη. Το σχολείο εργασίας έχει την απαίτηση κάθε τάξη να έχει το πολύ 30 παιδιά.

Τά σχολικά χτίρια και άλλα παραρτήματα πρέπει να ιδρυθούν ανάλογα με τις ιδέες του σχολείου εργασίας. Σχολικοί κήποι είναι τα απαραίτητα εξαρτήματα του. Δεν είναι ανάγκη να βρίσκονται πάντα κοντά στο σχολείο. Αν τούτο είναι δυνατό ακόμα καλύτερα. Μπορούν όμως να βρίσκονται κι έξω από το χωριό και να είναι ενωμένοι και με δημόσιους κήπους. Όλα τα εξαρτήματα πρέπει να παίρνονται υπ' όψη όταν χτίζονται καινούργια διδακτήρια, όπου είναι δυνατό εργαστήρια, λουτρά κλπ. Οι σχολικές αίθουσες πρέπει να εφοδιάζονται με όλα για τη σχολική εργασία χρειασούμενα μέσα για τις παρατηρήσεις των παιδιών, δοκιμές και πειράματα. Οι θέσεις των παιδιών πρέπει να είναι θέσεις εργασίας και όχι θέσεις για κάθισμα. Πρέπει να υπάρχουν συνθήκες και δυνατότητες για φύλαγμα υλικού και εργαλείων, Δε μπορούν όλα αυτά να τα κάμουν μόνες τους οι κοινότητες και οι σχολικές επιτροπές. Το κράτος πρέπει να δώσει τα απαιτούμενα οικονομικά μέσα, είναι οι μόνες δαπάνες που δεν πάνε χαμένες, άργα ή γρήγορα δίνουν τους καρπούς τους. Όλα τα υλικά, βιβλία και εργαλεία πρέπει κατά τη γνώμη μας να δίνονται δωρεάν στα παιδιά. Οι δαπάνες δε μπορούν να είναι πολλές· αρκεί να ξέρη κανείς να βοηθιέται και να εκμεταλλεύεται κάθε ευκαιρία. Χωρίς τα δωρεάν υλικά και μέσα είναι δυσκολονόητο το σχολείο εργασίας. Προχωρούμε σ' αυτή μας την απαίτηση από την αντίληψη πώς στο σχολείο μέσα πρέπει να φροντίζη άμεσα η κοινωνία για τα ανήλικα μέλη της. Γι' αυτά αλλά και για τον εαυτό της έχει υποχρέωση να δημιουργήσει κάθε δυνατή ευκολία για την εξέλιξη τους και να τα βοηθήσει στη ζωή τους. Μόνον έτσι μπορεί η κοινωνία να δημιουργήσει το μέλλον της.

Όταν το σχολείο λειτουργήσει στηριγμένο πάνω στις βάσεις που αναπτύξαμε, τότε θα είναι το ίδρυμα που θα παρουσιάσει τις πιο δυνατές ευμενείς συνθήκες για την ανάπτυξη των παιδιών. Ό,τι προσφέρει και κάμνει το νέο σχολείο για το παιδί

ἀντιστοιχεῖ σὺν ἀνάγκῃ του, ὅχι σὲ κείνες ποὺ θὰ ἔχη σὰν θὰ
μεγαλώσῃ, ἀλλὰ σὲ κείνες ποὺ ἔχει σὰν παιδί. Κάθε τι ποὺ μα-
θαίνει καὶ κάμνει τὸ παιδί τοῦ εἶναι μιὰ ἐλάφρωση, μιὰ ἀπλο-
ποίηση, μιὰ νέα δύναμη καὶ πηγὴ χαρᾶς. Μιὰ ἐλάφρωση καὶ
ἀνύψωση τῆς ζωῆς ὅμως σημαίνει ἐπιστήμη καὶ δύναμη.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΑΘΗ

Σελ.	5	σειρὰ	11	τὸ	σωστὸ	εἶναι	σχέση	κοινωνίας
>	14	>	31	>	>	>	ἀπέραστα	φράγματα
>	27	>	18	>	>	>	ἀναγνωστικά	περιεχόμενα
>	31	>	11	>	>	>	γιὰ	σύμβολο του
>	33	>	23	>	>	>	ἢ	διαβάξει
>	44	>	23	>	>	>	Gaudig	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Σ.Ε.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. ....
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. ....
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. ΒΕΩ. ....

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε.
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Σ.Σ.Μ.Ε.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΚΤΕΛΕΙΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. 4640
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. 2-5-2011
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. DEW. 372. 10424 ΚΑΣ

